मुद्रक—
आनंद प्रिंटिंग प्रेस—मेनेजर
गुलाबचंद लल्लुभाई शाह
भावनगर.

प्रकाशक—
वल्लभदास त्रिभुवनदास
गांधी—से० श्री जैन आत्मा-
नन्द सभा—भावनगर

प्रस्ताविक निवेदन.

आ श्रावकधर्मविधि प्रकरण नामनो अति प्राचीन ग्रन्थ घणी प्रसिद्धिमां आव्यो होय एम जणातुं नथी. कारणके घणा हस्तलिखित प्राचीन पुस्तक भण्डारोनी तपासना परिणामे हुं वेज पुस्तको मेळवी शक्यो छुं. जो आ ग्रन्थनो विशेष प्रचार थयो होत तो घणा आदर्शो मळी आवत. आ अपूर्व ग्रन्थ नष्ट न थांय अने लोकोना उपयोगमां आवे तेवा हेतुथी आ लघु पण रहस्य-पूर्ण ग्रन्थने जनसमाज आगळ जाहेरमां मूकवा प्रयास कर्यो छे.

आ प्रकरणनुं जेवुं नाम छे तेवुंज तेमां वर्णन छे. तेथीज आ प्रकरणनुं जे नाम राखवामां आव्युं छे ते यथार्थ छे. जो के आ प्रकरणमां जे विषयनुं वर्णन छे तेज विषयनुं वर्णन आ प्रक-रणना कर्त्ता याकिनीमहत्तरासूनु श्रीमद् हरिभद्रसूरिए आवश्यक-बृहद्वृत्तिआदिमां घणा विस्तारपूर्वक गुंथेलुं छे. परंतु तेवा अति-गहन ग्रंथोनुं अवगाहन नहि करी शकनार अल्पबुद्धिवाळा जिज्ञा-सुओ आवा विषयथी सर्वथा अज्ञात न रहे एवा उद्देशथी तेओना उपकार माटे आ प्रकरणनी रचना थइ होय तो ते संभावनीय छे.

आ प्रकरणना कर्ता असाधारण विद्वान् अने सकलजिना-गमपारगामी होवाथी एमनी कृतिमां सहज गंभीरता आवे ए स्वभाविक छे. आ प्रकरणमां रहेला गंभीर आशयोनुं स्पष्टीकरण करवा माटे कोइक महर्षि महाशये आ प्रकरण उपर विस्तृत टीका

लखी हती एम आ प्रकरणनी 'प्रशस्तिना आग काव्य उपरथी स्पष्ट जणाय छे परन्तु ते टीका साम्प्रत कालमां कोइ पण ठेका णेना पुस्तक भंडारमां दृष्टिगोचर थती नथी ए विस्तृत टीकाना आधारे श्रीमान् 'मानदेवसूरिए मार्गदर्शकरूप आ टीका रची छे ए प्रशस्ति उपरथी स्पष्ट थाय छे

आ प्रकरण प्राकृत भाषामां एकसो वीस गाथामां गुथेलु छे तेमां श्रावकधर्मना स्वरूपने देखाडवा रूप मुख्य विषयनु अने बीजा केटलाएक मुख्य विषयना अंगभूत अवातर विषयोनु पण वर्णन छे

आ प्रकरणनी अंतिम गाथामा—" भवविरहवीयभूओ " एवो पाठ होवाथी अने वृत्तिमां पण—" इह च 'विरह' इति सिताम्बरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कवेरंक " एवो उल्लेख करवाथी तेमज विरहपदांकित सघळा ग्रंथो याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्र सूरिए करेला छे एम जिनेश्वरसूरि, अभयदेवसूरि, मुनिचंद्रसूरि विगेरे घणा प्रमाणिक आचार्योने पण अभीष्ट होवाथी प्रस्तुत प्रकरणना कर्ता श्रीमद् हरिभद्रसूरि निर्विवाद सिद्ध थाय छे

---

१ " एवं श्रीहरिभद्रसूरिरचित तत्रेऽत्र वृत्ति मया प्राय पूर्वनिबद्धवृत्तिगतो
दिङ्मात्ररूपामिमाम् । "

२ ' इति विहितवतोऽत्रवृत्तिमेनां स्वशक्त्या
यदभिमतममीहापूरि पुण्यं मयाऽऽप्तम् ।
तदनुदिनशुभभक्त्या धर्ममेनेति भव्या !
दिशतु यतिभक्ता सानुमन्मानदेवा ॥ २ ॥ '

श्रीमद् हरिभद्रसूरिना समय निर्णयमाटे हालमां बे मत पडेला देखाय छे. तेमां एक पक्ष प्रद्युम्नसूरि आदि घणा आचार्योना उल्लेखना आधारे श्रीमद्नो कालनिर्णय छट्ठी शताब्दी अने बीजो पक्ष प्राकृत " कुवलयमालाकथा " ना उल्लेखने आधारे आठमी शताब्दी सिद्ध करे छे. माटे श्रीमद्ना समय निर्णयना विशेष जिज्ञासुओए मुद्रित धर्मसंग्रहणी उपर मुनिश्रीकल्याणविजयजीए लखेली विस्तृत प्रस्तावना अने श्रीयुत जिनविजयजी संपादित साहित्य संशोधकनो वर्ष १ अंक १ जोइ लेवो.

आ प्रकरणना टीकाकार श्रीमान् मानदेवसूरिनो समय निर्णय करवो घणो मुश्केल छे. कारणके एमना संबंधमां साक्षात् कोइ प्रबळ प्रमाण मने मळी शक्युं नथी. तेमज लघुशांतिना कर्ता विगेरे अनेक मानदेवसूरि थया छे. तेमांथी कया मानदेवसूरिए आ टीका करी ? ए कहेवुं प्रमाणना अभावे दुर्घट छे.

पूज्यपाद श्रीमद् हंसविजयजी महाराजना स्वर्गवासी शिष्य मुनिश्रीदौलतविजयजीना सदुपदेशथी सौराष्ट्रदेशमां आवेला मांगरोळ बंदरना रहेवासी हाल मुंबइ वसता उदाराशय शेठ प्रेमजी नागरदास, शेठ जमनादास मोरारजी अने शेठ फुलचंद वेलजीए आ प्रकरण छपाववामां जे आर्थिक सहाय करी छे. ते माटे तेमना आ शुभ कार्यनी कोइ पण प्रशंसा कर्या विना रहेशे नहीं.

आ सटीक प्रकरण तैयार करवामां बे पुस्तकोनी ज मदद मळी छे. तेमां अ पुस्तक भांडारकर इन्स्टीटयुटनुं हतुं जे गूजरात

लखी हती एम आ प्रकरणनी [1]प्रशस्तिना आद्य काव्य उपरथी स्पष्ट जणाय छे परतु ते टीका साप्रत कालमा कोइ पण ठेका णेना पुस्तक भडारमा दृष्टिगोचर थती नथी ए विस्तृत टीकाना आधारे श्रीमान् [2]मानदेवसूरिए मार्गदर्शकरूप आ टीका रची छे ए प्रशस्ति उपरथी स्पष्ट थाय छे

आ प्रकरण प्राकृत भाषामा एकसो वीस गाथामा गुथेलु छे तेमा श्रावकधर्मना स्वरूपने देखाडवा रूप मुख्य विषयनु अने बीजा केटलाएक मुख्य विषयना अगभूत अवातर विषयोनु पण वर्णन छे

आ प्रकरणनी अतिम गाथामा—" भवविरहबीयभूओ " एवो पाठ होवाथी अने वृत्तिमा पण—" इह च ' विरह ' इति सितावरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कवेरक ' एवो उल्लेख करवाथी तेमज विरहपदाकित सघळा ग्रथो याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्र सूरिए करेला छे एम जिनेश्वरसूरि, अभयदेवसूरि, मुनिचद्रसूरि विगेरे घणा प्रमाणिक आचार्योने पण अभीष्ट होवाथी प्रस्तुत प्रक रणना कर्ता श्रीमद् हरिभद्रसूरि निर्विवाद सिद्ध थाय छे

---

१ एव श्रीहरिभद्रसूरिरचिते तत्रेऽत्र वृत्ति मया प्राय पूर्वनिबद्धवृत्तिवशतो दिड्मात्ररूपामिमाम् । "

२ इति विदितवनोधवृत्तिमेना स्वशक्त्या
यदभिमतममीहापूरि पुण्यं मयाऽऽत्तम् ।
तदुदितशुभभक्त्या धर्ममेनेति मत्वा ।
विदधतु यतिभक्ता साधुम मानदेवा ॥ २ ॥

श्रावकधर्मविधिप्रकरणगाथाकाराद्यनुक्रमः ।

पुरातत्त्व संशोधक मंदिरना आचार्य श्रीयुत-जिनविजयजी मारफत अने बीजुं म पुस्तक पाटण सागरगच्छना पुस्तक उपरथी उतरावेलुं पूज्यपाद प्रवर्तक श्रीमत्कान्तिविजयजी महाराज पासेथी मळ्युं हतुं. आ बन्ने पुस्तको घणां अशुद्ध हतां. आ प्रकरणनुं संशोधन करवामां आगमप्रकरणादिसंशोधक श्रीमत् सागरानंद-सूरिजीए जे मदद करी छे. तेमना ते उपकारने हुं कदी भूली शकतो नथी.

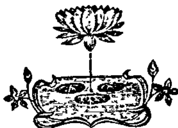
उपर बतावेल बन्ने पुस्तकोना आधारे घणा प्रयत्नथी आ सटीक प्रकरण शोधीने तैयार कर्युं छे. तो पण अक्षरयोजकना दोषथी के दृष्टिदोषथी कोइ ठेकाणे अशुद्धि रहेवा पामी होय तो ते ठेकाणे वाचक महाशयो सुधारीने वांचशे एवी नम्र प्रार्थना करी विरमुं छुं.

लि. मुनि चतुरविजय.

—✻◎✻—

श्रावकधर्मविधिप्रकरणवृत्त्यंतर्गतपद्यानामकारादिक्रमः।

सटीकं-

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ।

॥ अर्हम् ॥

॥ न्यायाम्भोनिधिश्रीमद्विजयानन्दसूरिभ्यो नमः ॥

याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्रसूरिसंदृब्धं

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ।

(श्रीमानदेवसूरिविवृतवृत्त्युपेतम्)

द्वेधा धर्मप्रणेतारं, नत्वा वीरं जिनेश्वरम् ।
वक्ष्ये श्रावकधर्माख्य-तन्त्रे वृत्तिं समासतः ॥ १ ॥

अत्र[1] चाचार्यः शिष्टसमयप्रतिपालनाय विघ्नविनायकोपशान्तये प्रयोजनादिप्रतिपादनार्थं चादाविदं गाथासूत्रमुपन्यस्तवान्—

नमिऊण वद्धमाणं, सावगधम्मं समासओ वोच्छं ।
सम्मत्ताईभावत्थ-संगयं सुत्तणीईए ॥ १ ॥

" नमिऊणे " त्यादि ॥ इह हि शिष्टाः क्वचिदिष्टे वस्तुनि प्रवर्तमानाः सन्त इष्टदेवतानमस्कारपुरस्सरमेव प्रवर्तन्ते । तदुक्तम्—" प्रेक्षापूर्वकृतां प्रायः, प्रारम्भेषु चतुष्टयम् । वक्तुं युक्तं विनेयानां, प्रवृत्त्युत्साहवर्धनम्[2] ॥ १ ॥ मङ्गलं शास्त्रसंबन्धः, शरीरं सप्रयोजनम् । चतुष्टयमभिप्रेतं, प्रत्यूहापोहि मङ्गलम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । अयमप्याचार्यो नाहि न शिष्ट इत्यतः शिष्टसमयप्रतिपालनाय । तथा श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्तीति । उक्तं च—" श्रेयांसि बहुविघ्नानि,

१ " अत्राचार्यः " इति अ-पुस्तके । २ "वृत्त्युत्साहविवर्धनं" इति अ—पुस्तके ।

भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥ " इति । इदं च प्रकरणं सम्यग्दर्शनादिहेतुत्वात् श्रेयोभूतं वर्तते ऽतो विघ्नविनायकोपशान्तये, सिद्धा ह्येयम्, इष्टदेवतानुतिप्रभवपुण्यप्रभावात् । तदुक्तम्—" तत्र प्रणाम, प्रणति-प्रह्वता देवतां प्रति । मनोवाक्कायचेष्टाना, शिष्टेष्टविषये गतिः ॥ १ ॥ पुसस्तस्या प्रवृत्तस्य, श्रेयसो जन्मकर्मणः । तेन न्यक्कृतसामर्थ्या, क्षीयन्ते विघ्नहेतवः ॥ २ ॥ क्षीणेषु विघ्नबीजेषु, जायते निरुपद्रवा । श्रोतृव्याख्यातृविषय-व्यापारर्द्धिपरम्परा ॥ ३ ॥ " इति । तथा प्रयोजनादिरहिते प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तन्ते, तदुक्तम्—" सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य, कर्मणो वाऽपि कस्यचित् । यावत् प्रयोजनं नोक्तं, तावत्तत् केन गृह्यताम् ? ॥ १ ॥ " तथा—" सिद्धार्थं सिद्धसबन्ध, श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते । शास्त्रादौ तेन वक्तव्यः, सबन्धः सप्रयोजनः ॥ १ ॥ " अतः प्रयोजनादिप्रतिपादनार्थं च । तत्र " नमिऊण वद्धमाणं "मित्यनेनेष्टदेवतानमस्कारमाह, अयमेव चोक्तन्यायाद्विघ्नोपशमहेतुः । " सावगधम्म "मित्यादिना त्वभिधेयादित्रयम् । तथाहि—' श्रावकधर्मं समासतो वक्ष्ये ' इति वदता साक्षात् श्रावकधर्मोऽभिधेयतया निर्दिष्टः । सामर्थ्याच्च तत्परिज्ञानाद्यनन्तरादि प्रयोजनं साध्यसाधनादिलक्षणश्च सबन्ध इति समुदायार्थः । अवयवार्थः पुनर्व्याख्यालक्षणानुरोधाद् योजनीयः, तच्चेदम् (स चायम्)— " समुदितपदमादौ विद्वान् वेदेदिह संहिता, तदनु च पदं तस्यैवार्थं

१ विघ्नविनायकोपशान्तिार्थं । २ " प्रकृति प्र-" अ । ३ " शिष्टे विषय गति " इति अ-पुस्तके । ४ " पदविग्रह " इति घ ।

वदेदथ विग्रहम् । निपुणभणितिं तस्याऽऽक्षेपं तथाऽग्र च निर्णयं, बुधजनमता सूत्रव्याख्या भवेदिति षड्विधा ॥ १ ॥ " तथा— "निपुणधिषणाऽऽयुष्मान् शिष्यानपेक्ष्य तथेतरान्, पदुतिथपथानर्थान् सार्थान् प्रतीत्य तथा परान् । नादिह वचसां भावार्थस्य प्रकाशनमञ्जसा, तदिति विदुषां व्याख्यालक्ष्म प्रतीतमतः परम् ॥२॥ " इत्यादि । इह च गमनिकामात्रफलत्वात् प्रस्तुतप्रारम्भस्यानन्तरव्याख्यालक्षणानुरोधेन भूम्ना भावार्थकथनं क्रियते । शेषव्याख्यालक्षणयोजना तु स्वयमेव सूरिभिर्वर्णनीया ॥ तत्र " नमिऊण वद्धमाणं " मिति " णमु प्रह्वत्वे शब्दे " इत्यस्य धातोः " एककर्तृकयोः पूर्वात् " इति क्त्वा प्रत्यये " क्त्वातुम (मः) तूण-तुआणा " इति प्राकृतलक्षणेन क्त्वस्तूणादेशे " कगचजतदपयवां लोपाश्च न-श्रुतिः " इति तलोपे "इच्च क्त्वातुमुतव्येषु" इतीकारेण 'नमिऊण' मिति भवति । नत्वा—प्रणिपत्य, कम् ? ' वर्धमानं ' वर्तमानतीर्थाधिपतिम्, अत्रापि " सर्वत्र लवरां " इति रलोपे " नो णः " इति नस्य णत्वे चैवं प्राकृतपाठः । क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह—" सावगधम्मं समासओ वोच्छं " मिति श्रावकाः-वक्ष्यमाणशब्दार्थास्तेषां धर्मः—निःश्रेयसनिबन्धनं सम्यक्त्वादिपरिणामः सः, यतो निःश्रेयससिद्धिः इति वचनात् तद्धेतुश्च बाह्यचेष्टा कारणे कार्योपचारात् श्रावकधर्मस्तम्, ' समासतः ' संक्षेपेणेत्यात्मनः प्रस्तुतप्रवृत्तेः प्रयोजनमाह । 'वक्ष्ये' अभिधास्ये, " वचोऽत्र उच्च " इत्यादिना च प्राकृतलक्षणेन ' वोच्छं ' मिति भवति । एवं

१ " णम " ब । २ " प्रतिपत्त " ब ।

सर्वत्र प्राकृतलक्षणप्रसिद्ध स्वयमेव द्रष्टव्यम्, सर्वं हि नोच्यते ग्रन्थ-विस्तरभयात्, विशेषप्राय तु भणिष्याम । किंविध श्रावकधर्मम् ? इत्याह—" सम्मत्ताईभावत्थसगय " सम्यक्त्वम्–अभिधास्यमान-स्वरूपम्, आदिशब्दादणुव्रतादिग्रह, सम्यक्त्वादीना भावार्थ –पर-मार्थ सम्यक्त्वादिभावार्थ, " ह्रस्वदीर्घौ मिथ " इति वचनात्पूर्व-पदस्य दीर्घत्वम, सम्यक्त्वादिभावार्थेन सगत–युक्त सम्यक्त्वादि-भावार्थसगतम् । सूत्रनीत्या ' आगमन्यायेन, अनेन तु सर्वज्ञा-गमानुवृत्त्या प्रकरणस्य प्रामाण्यमाह ॥ १ ॥

एवमाद्यगाथायां मङ्गलादिचतुष्टयमभिधाय श्रावकधर्मस्य प्र-स्तुतत्वात् श्रावकपदस्यान्वर्थमाह—

परलोगहिय सम्म, जो जिणवयण सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमा, सुक्कोसो सावगो एत्थ ॥ २ ॥

' परलोग ' गाहा व्याख्या—जिनवचन य शृणोति स श्रावक इति योग । तत्र " श्रु श्रवणे " अस्मात् लुणि प्रत्ययेऽ-कादेशे ऐच्यावादेशे च श्रावक इति भवति । ततश्च श्रवणक्रिया-योगात् श्रावक, एव चातिप्रसङ्ग, प्रतिनियतश्च श्रावकव्यपदेशभागा-गमे रूढ, यदुक्तम्—" सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलिअपुहुत्तेण सा-वओ होज्जा " इत्यादि । ततो नियमयन्नाह—जिनवचन य शृ-णोति स श्रावक । जिनवचनस्वरूपमाह—' परलोगहिअ ' पर लोक –देवादिजन्म प्रधानजन्म वा तस्मै हित–पथ्य परलोकहितम्, जिनवचनश्रवणाद्धि परलोकोऽनुकूल एव भवति । सम्यगिति श्रवणे

१ ख नाति प्र० अ । २ श्रवणक्रिया० ख ।

क्रियाविशेषणम् । 'सम्यग्' अवैपरीत्येन श्रवणविध्याराधनेन, न तु च्छलान्वेषणादिनेत्यर्थः । श्रवणविधिश्चायम्—" निद्दाविगहा-परिव–ज्जिएहिं गुत्तेहिं पंजलिउडेहिं । भत्तिबहुमाणपुव्वं, उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥ १ ॥ " इत्यादि । तदेवाह—'उवउत्तो 'त्ति 'उपयुक्तः' दत्तावधानोऽपरशुश्रूषापरिहारेण, तया हि तत्त्वपरिणतेरभावात् । तदुक्तम्—" विपरीता त्वितरा स्यात्, प्रायोऽनर्थाय देहिनां सा तु । या सुप्तनृपकथानकशुश्रूषावत्स्थिता लोके ॥१॥ " एवंविधश्रवणे हेतुमाह—'अइतिव्वकम्मविगमा' इति अतितीव्रस्य–अत्युत्कटस्य कर्मणः–ज्ञानावरणीयमिथ्यात्वादेर्विगमाद्–विनाशादतितीव्रकर्मविग-मादिति । " ङसेर्डो डुहि लोपः " इति ङसेर्लोपे " जस्ङस्यासु " दीर्घत्वे चैवं भवति । ततश्चातितीव्रकर्मविगमाद्धेतोर्यः शृणोति स श्रावकः, नहि तीव्रकर्मविगममन्तरेण सम्यक्छ्रवणसंभवः, परिणते-रभावात् । विशिष्टफलं च श्रवणमभिप्रेतम्, तच्चैवमेव । तदुक्तम्— "कह सामाइयलाभो ?, तस्सव्वविघाइदेसघाईं । देसविघाईफड्डग-अणंतवड्ढीविसुद्धस्स ॥ १ ॥ एवं ककारलंभो, सेसाण वि एवमेव कमलंभो । " इत्यादि । शेषं तु दूरभव्यस्य श्रवणमप्यश्रवणकल्पम्, तदुक्तम्—" आद्यं भावारोग्यं, बीजं चैषा परस्य तस्यैव । अधिका-रिणो नियोगा–च्चरम इयं पुद्गलावर्ते ॥ १ ॥ स भवति कालादेव, प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि । ज्वरशमनौषधसमयव–दिति समय-विदो विदुर्निपुणम् ॥ २ ॥ नागमवचनं तद्वत्, सम्यक् परिणमति नियम एषोऽत्र । शमनीयमिवाभिनवे, ज्वरोदयेऽकाल इति कृत्वा

१ " पुडेहिं " इति अ । २ " तथा हि " ब । ३ "–श्रवणहेतु–" ब ।

॥ ३ ॥ " इत्यादि ॥ 'स' इत्यादि। स इत्यनन्तरोद्दिष्ट 'उत्कृष्ट' प्रधान, मुख्यश्रावकव्यपदेशनिबन्धनभाजनत्वात् तस्य। यद्वा 'शुक्ल' शुक्लपाक्षिक 'स' उक्तस्वरूप श्रावक 'अत्र' प्रस्तुते, न तु श्रवणक्रियासबन्धमात्रेणेति गाथार्थ ॥ २ ॥

नतु किमिति सम्यक्छ्रवणनिबन्धनकर्मह्रासवानेवात्र श्रावकोऽधिक्रियते नापरः ?, उच्यते—तस्यैव क्रियाफलयोगेन प्रस्तुतानुष्ठानाधिकारित्वादन्यस्य तत्करणे दोषसभवादित्याह—

अहिगारिणा खु धम्मो, कायव्वो अणहिगारिणो दोसो।
आणाभंगाओ चिय, धम्मो आणाएँ पडिबद्धो ॥ ३ ॥

" अहिगारिणा " गाहा व्याख्या—अधिकरणमधिकारः—प्रस्तुतक्रिया प्रति योग्यत्वम्, स च प्रदर्शितकर्मह्रासलक्षणो वक्ष्यमाणार्थित्वादिचिह्नव्यङ्ग्यः, स विद्यते यस्यासावधिकारी, मत्वर्थीयेनविधानात्, तेनाधिकारिणा। 'खु' इति निश्चयवितर्कसभावनासु इति निश्चयादिवचनः खुर्निपातः। ततश्चाधिकारिणैव धर्मः कर्तव्यो नापरेण, अधिकारिण एव क्रियाफलयोगात्, इतरस्य चानर्थस्यापि समवात्। एतदेवावधारणफलद्वारेणाऽऽविष्करोति—"अणहिगारिणो दोसो" त्ति। अधिकारी यो न भवति सोऽनधिकारी—प्रतिपादितप्रतीप' तस्य दोष —अनर्थो धर्मकरण इति गम्यते, अनधिकारिणो हि विराधनानिबन्धनोऽनर्थ एव। अत एवोक्तम्—"अविधिकृताद्वरमकृतमेव"। तथा चागमः—"जह चेव उ मोक्खफला, आणा आराहिआ जिणिंदाण। ससारदुक्खफलया, तह चेव विराहिआ होइ ॥१॥" तथा—"धर्मानुष्ठानवैतथ्यात्, प्रत्यपायो महान् भवेत्।

रौद्रदुःखौघजनको, दुष्प्रयुक्तादिवौषधात् ॥ १ ॥" ननु यद्येवं कथं चतुर्थभङ्गपतितरूपकोपमितचैत्यवन्दनाधिकारेऽभिहितम् ?—" एयं पि जुज्जइ च्चिय, तयणारंभा उ तप्फलं व जओ। तप्पच्चवायभावो, वि हंदि तत्तो न जुत्तो त्ति ॥ १ ॥" इत्यादि । अत्र हि विधिहीनभावशून्यचैत्यवन्दनाया अपि लौकिकत्वेन लौकिकवन्दनाफलमुक्तमेव, अत्रोच्यते—नन्वत्राप्येकान्तानाराधनाद्वारेण विराधनाजनितानर्थफलाभाव एवोक्तः, न हि किल चिकित्साक्रियाभासमात्रव्यापारपरोऽपि पुरुषोऽत्र तथाविधचिकित्सापक्रियाकृतमपकारमवाप्नोति । विराधनासद्भावे तु तन्निबन्धनोऽनर्थः प्राप्तव्य एव तत्प्रवृत्तेन प्राणिना। आराधनापक्षेऽपि यद् दर्शनलाघवादिनिदानमसद्विधानमाधत्ते तन्निमित्तं विशेषतोऽनर्थमवाप्नोत्येवासौ । तदुक्तम्—" सीयलविहारओ खलु, भगवंतासायणानिओगेणं । तत्तो भवो अणंतो, किलेसबहुलो जओ भणियं ॥ १ ॥" इत्यादि, तन् स्थितमिदमनधिकारिणः कारणे[1] दोष इति । अत्रैव हेतुमाह—" आणाभंगाओ च्चिय " इति । आज्ञा—सर्वज्ञवचनं तस्या भङ्गः—उल्लङ्घनं तत एव, " चिय चेय एवार्थे " इति एवकारार्थे चियनिपातः; आज्ञाभङ्ग एवात्र दोषकारणम्, शेषस्याशुभभावादेरत्रैवान्तर्भूतत्वात् नापरमित्यवधारणार्थः। नन्वेतदेव कथं यदुताऽऽज्ञाभङ्गे दोषो धर्मस्तु न भवति ? इत्याह—"धम्मो आणाए पडिबद्धो" इति । "दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥१॥ " इति वचनात् ' धर्मः ' उक्तस्वरूपः

---

१ " करणे " अ ।

'आशाया ' उक्तस्वरूपायामेव, " टाडमिङ्मुडीनामिदेददात " इति डेरेदादेश । ' प्रतिबद्ध ' सबद्धो व्यवस्थित इति यावत् । तथा चोक्तम्—"आणाए च्चिअ चरणं, तब्भगे" गाहा ॥ तथा—"जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तूण आगम इह पमाणं । विज्जइ छउम त्थाए, तम्हा तत्थेव जइयव्व ॥१॥' इत्यादि । इति गाथार्थ ॥३॥

अधिकारिणमेव च्छद्मस्थज्ञानिलक्ष्य साक्षादाह—

तत्थहिगारी अत्थी, समत्थओ जो ण सुत्तपडिकुट्ठो ।
अत्थी उ जो विणीओ, समुवठिओ पुच्छमाणो य ॥४॥

" तत्थहिगारी " व्याख्या—' तत्र ' इति प्रस्तुते श्रावक धर्मे ' तत्र ' एवव्यवस्थिते वा सर्वत्रैव धर्मे ' अधिकारी ' योग्य क्रियाफलभागित्यर्थ । किंविध ? इत्याह—अर्थी समर्थको यो न सूत्रप्रतिकुष्ट । तत्रार्थ –प्रयोजनमभिधास्यमानलिङ्गगम्य यस्यास्ति सोऽर्थी, पुरुषार्थेषु धर्मस्य प्राधान्यात् तत्राऽऽसेवनातत्पर इत्यर्थ, न तु पापलिङ्गधर्मपथ्यारुचिमान् । तथा समर्थ एव समर्थक, यावादेराकृतिगणत्वात्स्वार्थिक कन्, ' जातौ वा स्वार्थे केल्लोला ' इति वा प्राकृत कप्रत्यय । ' समर्थ ' शक्त , न त्वङ्गीकृतमपि धर्मं परेभ्यो भयात् त्यजति । तथा यो न सूत्रप्रतिकुष्ट, 'य ' इति उद्देशे, य एवविध सोऽधिकारीति योग , सूत्रेण—आगमेन प्रति कुष्ट –निवारितो नेति योग , कथचिदर्थित्वसामर्थ्ययुक्तोऽपि शास्त्रे निवारितोऽनधिकार्येवेत्यभिप्राय । तथाऽन्यैरप्युक्तम्—" अर्थी समर्थ शास्त्रेणापर्युदस्तो धर्मेऽधिक्रियते ' इति । एवा चार्थित्वादि

१ ' अंन्दा ' ब ।

गुणानामेवमेव प्रवर्तकनिरूपणाप्रवृत्तेरित्थमुपन्यासः । तथाहि— नानर्थिनि सामर्थ्यनिरूपणावसरः, अर्थित्व एव तत्संभवात्। अत एव कैश्चिदुच्यते—"यो येन रक्तस्तमनुप्रवेष्टुमव्याहतस्तस्य स एव पन्थाः । अर्थित्वसंक्षोभजडेक्षणेन, नोद्वीक्षणीयस्त्वमरेश्वरोऽपि ॥ १ ॥" न चासमर्थे शास्त्रपर्युदासपर्यालोचनावकाशः, असामर्थ्येनैव शेषचिन्ताया निरवकाशत्वात्। एषामेवार्थ्यादिगुणानां कार्यलिङ्गगम्यं स्वरूपमाह—'अत्थी उ जो' इत्यादि, अर्थीति व्याख्येयनिर्देशः, तुशब्दः पुनःशब्दार्थे। ततश्चायमर्थः—अर्थी पुनः कथं लक्ष्यः ? तत्राह—'यो विनीतः समुपस्थितः प्रच्छंश्च' तत्र विनीतः—धर्मप्ररूपकं प्रति प्रतिपत्तिरूपाभ्युत्थानादिविनयं कुर्वन्नर्थीति लक्ष्यते, तथा सम्यग् उप—सामीप्येनोत्थितः—धर्मश्रवणादौ व्यक्तीकृतसम्मुखीभावः, न तु प्रयोजनान्तरैरेव क्रोडीकृतत्वादसम्मुखीनः, तथा प्रच्छंश्च "प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्" इति धातोः शतुः "न्तमाणौ शतृशानचोः" इति माणादेशे प्राकृते पुच्छमाण इति स्यात्। शीलार्थो वा "शक्तिवयःशीलेषु" इति लटः शानजादेशः। 'प्रच्छन्' ज्ञीप्सन्, धर्मस्वरूपग्रहणविध्यादिकमिति गम्यते। चशब्दस्तूक्तद्वारेण त्रिभिरपि लिङ्गैः समुदितैः प्रायोऽर्थित्वं परिपूर्णं लक्ष्यत इत्याह। इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

समर्थं व्याचष्टे—

होति समत्थो धम्मं, कुणमाणो जो न बीहइ परेसिं ।
माइपिइसामिगुरुमा-इयाण धम्माणभिरणाणं ॥ ५ ॥

"होइ समत्थो" गाहा व्याख्या—'भवति' जायते 'समर्थः'

इति व्याख्येयम् । किंविध ? इत्याह—धर्ममित्यादि । 'धर्मं' उक्तस्वरूप चिकीर्षित 'कुर्वाण' इति वर्तमानसामीप्यनिर्देशात् करिष्यमाण—धर्मं विधास्यमानो य 'न बिभेति' नो त्रस्यति, "भियो भावीहो" इति भियो वीहादेश । 'परेभ्य' आत्मव्यतिरिक्तेभ्य, "क्वचित् पञ्चम्या" इति षष्ठीभाव । परानाह—'मातापितृस्वामिगुर्वादिभ्य' मात्रादय प्रतीता, तेषा द्वन्द्व कृत्वा ऽऽदिशब्दस्य यथायोग योग । ततश्च मातापित्रादिभ्यो न बिभेति, अनेन च योनिसबद्धा बन्धवो गृहीता । तथा "स्वाम्यादिभ्य" इत्यनेनापि रक्षकसहायादिरूपा राजामात्यमित्रादय उपात्ता । तथा "गुर्वादिभ्य" इत्यनेन चान्वयायागता अपरधर्मदातार कैलोपाध्यायादयश्च तदाश्रिताश्चोपाश्च द्रष्टव्या । एभ्यश्च किंभूतेभ्यो भय सभवति ? इत्याह—'धर्मानभिज्ञेभ्य' अधिकृतधर्माकुशलेभ्य, अधिकृतधर्मकुशलास्तु तदनुकूला एव भवेयुरित्यभिप्राय । ततश्चैतेभ्यो यथोत्तरकालभाविभ्यो बहुतमादिभयनिबन्धनेभ्यश्च यो न बिभेति स भयत्रयमुक्त समर्थोऽत्र द्रष्टव्य । इति गाथार्थ ॥५॥

सूत्राप्रतिकुष्टमाह—

सुत्तापडिकुट्ठो जो, उत्तमधम्माण लोगविक्खाए ।
गिहिधम्म बहु मण्णइ, इहपरलोए विहिपरो य ॥ ६ ॥
उचियं सेवइ वित्तिं, सा पुण नियकुलकमागया सुद्धा ।
माहणखत्तियवइसा—ण सुद्दसुद्दाण नियनियगा ॥ ७ ॥

"सुत्तापडिकुट्ठो" गाहा "उचिअ" गाहा व्याख्या—सू

१ 'कुलोपाध्यायादयश्च' ख ।

अप्रतिकुष्ट इत्युक्तस्यार्थमाह—" जो उत्तमधम्माण " इत्यादि। य इत्युद्देशः, यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धाद् य एवंविधः स सूत्राप्रतिकुष्ट इति योगः। ' उत्तमधम्माण ' इति उत्तमधर्मेभ्यः, प्राग्वत् पञ्चम्याः षष्ठी। ' लोकापेक्षया ' लोकाश्रयेण, लोके हि—" ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा। " इत्यादयो ये धर्मा रूढास्तेभ्यः सकाशाद् गृहिधर्ममिति सामान्यनिर्देशेऽपि प्रक्रमादधिकृतं श्रावकधर्मं ' बहु मन्यते ' ज्यायांसं प्रतिपद्यते, लोकधर्मापेक्षयैव श्रावकधर्मं बहु मन्यते, न तु लोकोत्तरयतिधर्मापेक्षयापीत्यभिप्रायः। इहपरलोके विधिपरश्च सूत्राप्रतिकुष्ट इति सण्टङ्कः। तत्रेह—इत्यस्मिन् जन्मनि, परलोके—अन्यजन्मनि, पृथक् पदे समाहारद्वन्द्वात् सप्तम्येकवचनम्, विषयसप्तमी चेयम्, इहलोकविषये परलोकविषय इत्यर्थः।इहेति श्रावकधर्माधिकारनिरूपणावसरे वा परलोके विधिपरः परलोकनिबन्धनधर्मानुष्ठाने प्रकृतकल्पाराधनपरायण इति भावः। ' चः ' समुच्चये ॥६॥ तथा 'उचितां' प्रकृतधर्माप्रतिकूलां 'सेवते' आश्रयते'वृत्तिं' वर्तनम्, लोकधर्मविरुद्धवृत्तिपरिहारेणोचितामेव वृत्तिं यः सेवते स सूत्राप्रतिकुष्ट इत्यर्थः। वृत्तिमेवाह—' सा पुनर्निजकुलक्रमागता शुद्धा' सा तु वृत्तिर्निजकुलक्रमेण—स्वान्वयपरिपाट्याऽऽगता—प्राप्ता शुद्धा—तथाविधदोषरहिता, अनेन कुलक्रमागतामपि तथाविधाशुद्धां योनिपोषणादिकां वृत्तिमनुचितामाह। सा तु ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां शुद्धशूद्राणां च चतुर्णां वर्णानाम्, शुद्धविशेषणं शूद्राणां तथाविधधीवरादिव्यवच्छेदार्थम्। ' निजा निजा ' आत्मीयाऽऽत्मीया, वीप्सायां द्वि-

१ " इत्यस्यार्थ–" ब। २ "प्राकृतकल्पा–" ब। १ " आद्रियते " ब।

रुणो पूर्वस्य ह्रस्वत्वे के च प्राकृते 'नियनियगा' इति भवति। ततश्चैवंविधां धृतिं च य शुद्धां सेवते स सूत्राप्रतिकुष्ट इत्यावेदितं भवति ॥ ७ ॥

तदेवं बहुमानविधिपरतोचितवृत्तिभिर्ययोपन्याससंभविनीभि सूत्राप्रतिकुष्टत्वमेवबोध्य सांप्रत बहुमानित्वादिगमकानि प्रत्येकं पञ्च पञ्च लिङ्गानि जिज्ञापयिषुराचार्य संबन्धमारचयन्निदमाह—

एए पुण विएणेया, लिंगेहिंतो परोवयारीहिं ।
ताइं तु पंच पंच य, तिएहं पि हवंति एयाइं ॥ ८ ॥

"एए" गाहा व्याख्या—'एते' इति बहुमान्य (माना)-दय, पुनःशब्दो भिन्नवाक्यतायाम्, 'विज्ञेयाः' ज्ञातव्याः 'लिङ्गेभ्य' गमकचिह्नेभ्य, "भ्यसश्च हिंतो सुंतो" इति भ्यसन्तमिदम्। 'परोपकारिभि' परोपकाराय धर्मव्याख्यादानायुद्यतैराचार्यादिभिरित्यर्थः। 'प्रवर्तकादिभिः' इति क्वचित्पाठः, तत्रापि त एव प्रवर्तकाः, आदिशब्दाद्दायकशिक्षकादिपरिग्रहः। 'तानि तु' लिङ्गानि पञ्च पञ्च 'त्रयाणामपि' बहुमान्या(माना)दीनां 'भवन्ति' सन्ति 'एतानि' वक्ष्यमाणानि। इति गाथार्थ ॥ ८ ॥

तान्येवाह—

गिहिधम्मकहापीई, निंदाऽसवणं च तदणुकंपा य ।
सविसेसजाणणिच्छा, चित्तनिवेसो तहिं चेव ॥ ९ ॥

"गिहिधम्म" गाहा व्याख्या—'गृहिधर्मकथाप्रीतिः'

---

१ "अवबोध्य" ख।

प्रस्तुतश्रावकानुष्ठानकथने प्रेमेति परमार्थः, सा बहुमानजन्यत्वाद्-बहुमानगमकं लिङ्गम्, एवं सर्वत्र योज्यम्। तथा 'निन्दाऽश्रवणं' प्रक्रमात् श्रावकधर्मनिन्दाया अश्रवणम्। 'चः' समुच्चये। 'तद्-नुकम्पा' निन्दाप्रवृत्तप्राणिकरुणा, साऽपि बहुमानकार्यमेव; तद्बहु-मानाद्धि तन्निन्दोद्यतान् आपदास्पदं प्रतिपद्यमानोऽनुकम्पते, क्लिश्य-मानानामनुकम्पास्पदत्वात्; न तु द्वेष्टि, पुरुषार्थानुपयोगात्। एवं बहु-मानकार्यत्वमुत्तरयोरपि द्रष्टव्यम्। 'चः' समुच्चये। तथा सविशेषा ज्ञानेच्छा–जिज्ञासा सविशेषज्ञानेच्छा, प्रस्तुतगतेति गम्यते। तथा 'चित्तनिवेशस्तत्रैव' इति चित्तस्य–अन्तःकरणस्य निवेशः–न्यासः 'तत्रैव' प्रस्तुतधर्म एव। इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

विधिपरतालिङ्गान्याह—

गुरुविणओ तह काले, नियए चिइवंदणाइकरणं च।
उचियासण जुत्तसरो, सज्झाए सययमुवओगो ॥१०॥

"गुरु" गाहा व्याख्या—गुरवः–मात्रादयः प्रस्तुतधर्मस्य दातारो वा तेषामुचितप्रतिपत्तिर्गुरुविनयः, स हि सर्वत्र धर्मश्रवणादौ क्रियमाणो विधिपरतां गमयति। तथा 'काले निजे चैत्यवन्दना-दिकरणम्' तत्र चैत्यवन्दनाया निजः कालः सन्ध्यात्रयादिलक्षणः; यदुक्तं पूजानुषङ्गेण—"कालो इह विण्णेओ, संझाओ तिण्णि ताव ओहेणं। वित्तिकिरियाऽविरुद्धो, अहवा जो जस्स जावइओ ॥१॥" 'चैत्यवन्दनादेः' इत्यादिशब्दात् प्रस्तुतधर्मश्रवणग्रहणादेरुचिते काले करणं–विधानम्। चः प्राग्वत्। तथोचितास

१ "इथं" व।

सर्वत्र धर्मश्रवणादौ, छन्दोभङ्गभयादुत्तरेण समस्तनिर्देशः। तथा 'युक्तस्वरः' उचितध्वनिः सर्वत्र चैत्यवन्दनादौ। तथा 'स्वाध्याये' सिद्धान्तप्रसिद्धे 'सततं' सर्वदा 'उपयोगः' उपयुक्तता, सर्वमेतदधिकृतेऽन्यत्र च क्रियमाणे विधिपरता गमयतीतिविधिपरतालिङ्गत्वमस्य द्रष्टव्यम्। इति गाथार्थः ॥ १० ॥

उचितवृत्तिलिङ्गान्याह—

सव्वजणवल्लहत्तं, अगरहियं कम्म धीरया वसणे।
जहसत्ती चागतवा, सुलद्धलक्खत्तणं धम्मे ॥ ११ ॥

"सव्वजण" गाहा व्याख्या—'सर्वजनवल्लभत्वं' सकललोकप्रियत्वम्, तद्धि समुचितवृत्तिवृत्त्यैव निर्वर्तयतीति उचितवृत्तेर्लिङ्गम्। तथा 'अगर्हितं' अनिन्दितं 'कर्म' जीविकालक्षणम्, "तत् मस्कृतात् सिद्धात् साध्यमानाच्च" इति वचनात्सिद्धावस्थाया विवक्षितत्वात् संस्कृतरूप एव सेर्लोपः, प्राकृते तु 'कम्म' इति भाव्यम्। तथा 'धीरता' दैन्यानाश्रयणरूपा 'व्यसने' विपदि। तथा 'यथाशक्ति' शक्त्यनतिक्रमेण, प्राकृतत्वादसत्यसमासेऽपि दीर्घः। 'त्यागतपसी' प्रतीते, "द्विवचनस्य बहुवचनं" इत्यौतो जसि 'चागतवा' इति भवति। तथा 'सुलब्धलक्ष्यत्वं' परमार्थलक्षकत्वं 'धर्मे' धर्मविषयम्। एतदप्यखिलमौचित्यवृत्तिनिमित्तमेव प्राय इति तल्लिङ्गत्वं सिद्धम्। इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

प्रकृतं निगमयन्नाह—

एएहि तदहिगारित्तणं धुवं लक्खणेहि नाऊणं।
गिहिधम्मं गाहिज्जा, सिद्धंतविराहणा इहरा ॥ १२ ॥

" एए " गाहा व्याख्या—' एतैः ' अनन्तरोद्दिष्टैरर्थित्वादिभिः 'तदधिकारित्वं' प्रकृतश्रावकधर्मयोग्यत्वं ' ध्रुवं ' निश्चितम्, लक्ष्यते तैरिति लक्षणानि—लिङ्गानि तैः ' ज्ञात्वा ' अवबुध्य ' गृहिधर्मं ' प्रकृतं ग्राहयेत्, तद्ग्रहणायोपस्थितमिति गम्यते । ज्ञानार्थो वा गृह्णातिः, तेन बोधयेदप्येवंविधमेव, अन्यत्र दोषसंभवात् । तमेवाह—' सिद्धान्तविराधना ' सर्वज्ञाज्ञाखण्डना, तथाहि तदाज्ञा—"आलोअणाए विणए" इत्यादि । ' इतरथा ' अन्यथा, पूर्वोदितनिरूपणामन्तरेणापि तद्ग्राहणायामित्यर्थः । इति गाथार्थः ॥१२॥

तमेव ग्राहणीयतयोदितं श्रावकधर्मं संपिण्ड्याह—

सम्मत्तमूलिया ऊ, पंचाणुव्वय गुणव्वया तिन्नि ।
चउसिक्खावयसहिओ, सावगधम्मो दुवालसहा ॥ १३ ॥

" सम्मत्त " गाहा व्याख्या—सम्यक्त्वं मूलं—प्रथमं कारणं येषां तानि सम्यक्त्वमूलानि, " कमलाकृतयो वा " इति पुँल्लिङ्गता । ' तुः ' अवधारणे, सम्यक्त्वमूलान्येव, नहि सम्यक्त्वमन्तरेणाणुव्रतादिसंभवः । तदुक्तम्—" मूलं द्वारं प्रतिष्ठानमाधारो भाजनं निधिः । द्विषट्कस्यास्य धर्मस्य सम्यग्दर्शनमिष्यते ॥१॥ " पञ्चेति संख्या, अणूनि—लघूनि महाव्रतापेक्षया व्रतानि—प्रतीतान्यणुव्रतानि । तथा गुणव्रतानि त्रीणि, पुँल्लिङ्गता प्राग्वत् । चत्वारीति संख्या, शिक्षा—अभ्यासः तत्प्रधानानि व्रतानि शिक्षाव्रतानि पुनः चतुःशब्देन समासः संज्ञात्वात् प्राकृतत्वाद्वा; तैः सहितः—युक्त

१ ग्रहधातुरित्यर्थः, " इकिश्तिव् स्वरूपार्थे " सि० ५–२–१३८ इति तिव्प्रत्यये ' गृह्णाति ' इति । अनन्तर सिप्रत्यये सिद्धमिदं रूपम् ।

श्रावकधर्मोऽधिकृत ' द्वादशधा ' द्वादशप्रकारो भवतीत्यध्याहार । इति गाथार्थ ॥ १३ ॥

सम्यक्त्व तावदाह—

तत्थ तिहा सम्मत्तं, खइय उवसामियं खओवसमं ।
मिच्छत्तपरिक्खाएण होइ तव्वज्जणं चेयं ॥ १४ ॥

" तत्थ " गाहा व्याख्या—' तत्र ' श्रावकधर्मे ' त्रिधा ' त्रिप्रकार 'सम्यक्त्व' शुभात्मपरिणामविशेषरूपम् । त्रैविध्यमाह— ' क्षायिक ' क्षयनिष्पन्नम्, तथा ' औपशमिक ' उपशमनिष्पन्नम्, तथा ' क्षायोपशमिक ' क्षयोपशमाभ्या निष्पन्नम् । तत्स्वरूप सूत्रकृतैवेवमन्यत्रोक्तम्—" मिच्छत्त जमुइण्ण, त खीण अणुइय च उवसत । मीसीभावपरिणय, वेइज्जत खओवसम ॥ १ ॥ उवसा मगसेढिगयस्स होइ उवसामिअ तु सम्मत्त । जो वा अकयतिपुजी, अखविअमिच्छो लहइ सम्म ॥ २ ॥ खीणम्मि उइण्णम्मी, अणु इज्जते अ सेसमिच्छत्ते । अतोमुहुत्तमेत्त, उवसमसम्म लहइ जीवो ॥ ३ ॥ ऊसरदेस दड्ढेल्लय व विज्झाइ वणदवो पप्प । इअ मि च्छस्स अणुदए, उवसमसम्म लहइ जीवो ॥ ४ ॥ खीणे दसण मोहे तिविहम्मि वि भवनियाणभूयम्मि । निप्पच्चवायमऊल, सम्मत्त खाइय होइ ॥ ५ ॥ " इह च प्राधान्यात् क्षायिकादिक्रमेणोपन्यास, अत पश्चानुपूर्व्या गाथाभि स्वरूपमेषां द्रष्टव्यम् । रोचकनिसर्गरुच्यादिरूप तु तद्भेदान्तर्भाव्येवेति न पृथगुक्तम्, अत्र सक्षेपस्य प्र स्तुतत्वात् । तच्च तत्त्वार्थश्रद्धानशुद्धात्माध्यवसायस्वरूपमप्रतो व क्ष्यति । तच्च परोक्षज्ञानिनामुचितानुचितप्रवृत्तिनिवृत्तिव्यङ्ग्यम्, अ-

तस्तदभिधानमुखेन तत्रापि चानुचितनिवृत्तिपूर्वकत्वादुचितप्रवृत्तेरनुचितनिवृत्तिद्वारेण तावत्तत्स्वरूपमाविश्चिकीर्षुराह—'मिच्छे' त्यादि। मिथ्यात्वम्—अभिधास्यमानस्वरूपं तत्परित्यागेन—तत्परिहारेण भवति जायते। यद्यपि तत् परमार्थतः कर्मग्रन्थिभिदातः प्रादुरस्ति तथाऽपि तस्यामपि मिथ्यात्वपरिहारादयः कारणीभवन्त्येवेत्येतद्भावाभिधानम्। 'तद्वर्जनं' मिथ्यात्ववर्जनम्, चः पुनःशब्दार्थे, मिथ्यात्ववर्जनं पुनः 'एतद्' वक्ष्यमाणम्, 'एवं' वा वक्ष्यमाणप्रकारेण, प्राकृतत्वाच्च "कगच—"इत्यादिसूत्रेण वलोपे समान एव पाठः। इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

तदेवाह—

न करेइ सयं मिच्छं, न कारवेई करंतमवि अण्णं।
नो अणुजाणइ मणसा, एवं वायाएँ काएणं ॥ १५ ॥

"न करे" इत्यादि व्याख्या—'न करोति स्वयं' न विधत्ते आत्मना 'मिथ्या' मिथ्यात्वम्, प्राकृतत्वाच्चैवम्, 'न कारयति' न प्रयोजको भवति, मिथ्यात्वमित्यनुवर्तते, 'कुर्वन्तमप्यन्यं' विदधतमप्यन्यं 'न समनुजानाति' नानुमन्यते 'मनसा' मनोयोगेन। 'एवं' ति कृतकारितानुमतिभिः 'वाचा' वाग्योगेन। 'कायेन' काययोगेन, एवमित्यनुवर्तते। ततश्च त्रिविधेनापि योगेन त्रिविधमपि कृतादिभेदं मिथ्यात्वं परिहरतीत्यावेदितं भवति। मनःप्रभृतिभिश्च कृतादिरूपमुत्तरत्र स्वयमेवाभिधास्यतीति। इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

---

१ "त्वतस्तद्भा" अ। २ "वक्ष्यमाणेन" ब। ३ "अत्र" अ।

मिथ्यात्वस्वरूपमाविष्कुर्वंस्तत्कार्यभूतां प्रवृत्तिमाह—

मिच्छत्तमणेगविहं, सुयाणुसारेण होइ विण्णेयं।
लोइयदेवेसु पसत्थमणवइकायवावारो ॥ १६ ॥

"मिच्छत्त" गाहा व्याख्या—'मिथ्यात्वं' विपर्यस्ता त्माध्यवसायरूपम्, इह च यद्यपि जीवपरिणाम एव मिथ्यात्वं तथापि परिहारविषयीकृतामेव प्रवृत्तिं हेतुफलभावेन मिथ्यात्वमाह। 'अनेकविधं' अनेकप्रकारम्, देवतादिप्रतिवस्तुविपर्ययसंभवात्। 'श्रुतानुसारेण' आगमानुसारेण। आगमस्तु—"समणोवासओ पुव्वामेव मिच्छत्ताओ पडिक्कमइ सम्मत्तं उवसंपज्जइ। णो मे कप्पइ अज्जप्पभिई अण्णउत्थिए वा अण्णउत्थियदेवयाणि वा अण्णउत्थियपरिग्गहियाणि अरहंतचेइयाणि वा वंदित्तए वा णमंसित्तए वा, पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसिं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा णण्णत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तीकंतारेणं"। इत्यादि। तदेव लेशत आह—'लौकिकदेवेषु' भवानीपतिश्रीपतिप्रजापतिशचीपतिरतिपतितथागतप्रभृतिषु, किम्? 'प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापारः' प्रशस्तानां—मुक्तिनिमित्ताराध्यतासूचकानां मनोवाक्कायानां—योगानां सस्तुतिस्तुतिपूजादिर्व्यापारः—व्यापृतत्वं प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापार इति समासः। मिथ्यात्वं विशेषमिति सबन्धः। इति गाथार्थः ॥१६॥

एवं च यथाऽर्हति वन्दनादिप्रत्ययकायोत्सर्गादिना प्रवृत्ति

---

१ 'सर्वादिति ख।

सम्यक्त्वं एवं लौकिकदेवेषु तत्प्रवृत्तिर्मिथ्यात्वम् । वन्दनादि-स्वरूपं त्वाह—

वंदणमेयं मल्लाइ पूयणं वत्थमाइ सक्कारो ।
माणसपीई माणो, एमाई सुहुममइगम्मं ॥ १७ ॥

" वंदण " गाहा व्याख्या—वन्दनम्, किम् ? ' एतत् ' अनन्तरोद्दिष्टं प्रशस्तमनोवागादि, " वदि अभिवादनस्तुत्योः " इति धातुपाठात् । ' माल्यादि ' पुष्पदामादि देवतागतम्, किम् ? पूजनं—पूजाशब्दवाच्यम्, आदिशब्दाद् धूपादिग्रहः । ' वस्त्रादि ' वसनादि, तद्विषयः 'सत्कारः' सत्करणं सत्कारः, साध्वर्थसत्शब्द-पूर्वात्करोतेर्घञ् । मनसि भवा मानसी सा चासौ प्रीतिश्च मानस-प्रीतिः, किम् ? ' मानः ' सम्मानोऽत्राऽभिप्रेतः । ' एवमादि ' एवंविधं वन्दनकरणश्रद्धादि ' सूक्ष्ममतिगम्यं ' निपुणधिषणावधा-र्यम्, मिथ्यात्वमिति संबन्धः । इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

एवं लौकिकमिथ्यात्वमभिधाय लोकोत्तरमप्येतद्विभागेनाह—

लोगुत्तमदेवम्मि वि, लोइयदेवाण जाणि लिंगाणि ।
इच्छापरिग्गहाईणि तेसिमारोवणं मिच्छा ॥ १८ ॥

" लोगुत्तम " गाहा व्याख्या—' लोकोत्तमदेवे ' अर्हति ' अपिः ' समुच्चये, न केवलं लौकिकदेवगतमेव मिथ्यात्वं किन्तु लोकोत्तरदेवेऽपीत्यर्थः । ' लौकिकदेवानां ' प्राक्प्रदर्शितानां[1] 'यानि' कानिचित् ' लिङ्गानि ' इति लिङ्ग्यते रागादिरेभिरिति लिङ्गानि—तथाविधान्तरङ्गरागादिगमकानि तथाविधतनुसन्निवेशवेषादिरूपाणि ।

---

१ " प्रागुपदर्शितानां " ख ।

तान्येवाह—इच्छा–अभिलाष तस्या परिग्रह –आश्रयण इच्छाप रिग्रह, षार्थे वा ममास, स आदिर्येषां वेषपरिग्रहादीनां तानि। तथाहि लौकिकदेवानां दृश्यन्त एव तथाविधलिङ्गानि, तेषां 'आरो पण' प्रकल्पनं 'मिथ्या' इति मिथ्यात्वम्। इति गाथार्थ ॥१८॥

एव देवगत मिथ्यात्वमभिधाय लिङ्गिगतमाह—

तह अण्णतित्थियाणं, तावससक्काइलिंगधारीणं।
पुव्वालवणाइ परिचओ य तव्वयणकरणाई ॥ १६ ॥

"तह" गाहा व्याख्या—'तथा' देवोदितप्रकारेण 'अन्यतीर्थिकानां' जैनधर्मबहिर्भूतानाम्। तानेवाह—'तापसशाक्या दिलिङ्गधारिणा' तापसशाक्यादिलिङ्ग धारयन्तीत्येवशीलास्तापस शाक्यादिलिङ्गधारिणस्तापसादय एव तेषाम्, 'पूर्वालापादि' प्राक्सभाषणादि "पुव्विं अणालत्तण्ण" इत्यादिसूत्रप्रदर्शित 'परिचय' सस्तव, चशब्दस्य तु समुच्चयार्थस्योत्तरत्र सम्बन्ध। तद्वचनकरणादिश्च व्यापारो मिथ्यात्वमिति सबन्ध। इति गाथार्थ ॥ १९ ॥

तथा—

वंदणपूयणसक्कारणाइ सव्वं न कप्पए काउं।
लोगुत्तमलिंगीण वि, केसिंचेवं जओ भणियं ॥ २० ॥

"वंदण" गाहा व्याख्या—'वन्दनपूजनसत्कारणादि' प्राग् व्याख्यानम्, केवल सत्कारण सत्कारणा वा सत्कारशब्दान्व र्थे, ण्यन्ताल्ल्युन्युचौ। तत् 'सर्वं' वन्दनादि मिथ्यात्वमतः 'न कल्पते' न युज्यते 'कर्तुं' विधातुम्। तथा 'लोकोत्तमलिङ्गिनामपि'

जोहरणादिधारिणामपि 'केषाञ्चित्' पार्श्वस्थादीनां 'एवं' अभिहितविधिना न कल्पते। 'यतः' यस्मात् 'भणितं' उक्त-मागमे। इति गाथार्थः ॥ २० ॥

यदुक्तं तदाह—

पासत्थोसण्णकुसीलणीयसंसत्तजणमहाछंदं।
नाऊण तं सुविहिया, सव्वपयत्तेण वज्जंति ॥ २१ ॥

"पासत्थो" गाहा व्याख्या—पार्श्वे ज्ञानादीनां तिष्ठतीति पार्श्वस्थः। तथाऽवसीदति स्म अवसन्नः। तथा कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः। तथा नित्यमेकत्र वसनान्नित्यः। तथा संसजनात् संसक्तः। जनशब्दस्य समूहार्थस्य प्रत्येकमभिसंवन्धः, पार्श्वस्थजनमित्यादि। तथा यथाच्छन्दो वक्ष्यमाणस्वरूपस्तं च, पृथग् निर्देशस्त्वस्य सवि-शेषदोषज्ञापनार्थः। 'ज्ञात्वा' अवबुध्य 'तं' आगमकथितस्वरूपं पार्श्वस्थादिजनं 'सुविहिताः' इति शोभनं विहितं—अनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः साधवः 'सर्वप्रयत्नेन' सर्वादरेण 'वर्जयन्ति' परिहरन्ति वन्दनादिना। इह यद्यपि सुविहिताः साधव एव प्रती-तास्तेषां चैव परिहारः प्रतिपादितस्तथाऽपि श्रावकाणामपि तद्वन्द-नादेर्दोषहेतुत्वेन सुविहितानुसारत एव प्रस्तुतपरिहारः प्रोक्त एव प्रतिपत्तव्यः। अतः प्रकृतसमर्थनात [1]एवोक्तमणुव्रतविधौ—"पास-त्था ओसण्णा, होंति कुसीला तहेव संसत्ता। समणाण सावगाण य, अवंदणिज्जा जिणमयम्मि ॥ १ ॥" आगमेऽप्युक्तम्—"पा-सत्थो ओसण्णो, होइ कुसीलो तहेव संसत्तो। अहछंदो वि अ

---

१ "एव चोक्तं" ब।

एए, अवंदणिज्जा जिणमयम्मि ॥ १ ॥" पार्श्वस्थादिस्वरूपं च परिमाणादमतो भाष्यादवसेयम्—"सो पासत्थो दुविहो, सव्वे देसे अ होइ नायव्वो । सव्वम्मि नाणदंसणचरणाणं जो उ पासत्थो ॥ १ ॥ देसम्मि उ पासत्थो, सिज्जायरऽभिहडरायपिंडं च । नीयं च अग्गपिंडं, भुंजइ निक्कारणे चेव ॥ २ ॥ कुलनिस्साए विहरइ, ठवणकुलाणि अ अकारणं विसइ । संखडिपलोअणाए, गच्छइ तह संथवं कुणइ ॥ ३ ॥ ओसण्णो वि अ दुविहो, सव्वे देसे अ तत्थ सव्वम्मि । उउबद्धपीढफलओ, ठवियगभोई य नायव्वो ॥ ४ ॥ आवस्सगसज्झाए, पडिलेहणझाणभिक्खऽभत्तट्ठे । आगमणे निग्गमणे, ठाणे अ निसीअण तुअट्टे ॥ ५ ॥ आवसयाइयाइं, न करेई अहव हीणमहियाइं । गुरुवयणबलाई तहा, भणिओ एसो उ ओसण्णो ॥ ६ ॥ गोणो जहा थलंतो, भंजइ समिलं तु सो वि एमेव । गुरुवयणं अकरेंतो, बलाइ कुणई च ओसोढुं ॥ ७ ॥ तिविहो होइ कुसीलो, नाणे तह दंसणे चरित्ते अ । एसो अवंदणिज्जो, पण्णत्तो वीयरागेहिं ॥ ७ ॥ नाणे नाणायारं, जो उ विराहेइ कालमाईयं । दंसणे दंसणायारं, चरणकुसीलो इमो होइ ॥ ८ ॥ कोउयभूईकम्मे, पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी । कक्ककुरुआ य लक्खण, उवजीवइ विज्जमंताई ॥ १० ॥ सोहग्गाइनिमित्तं, परेसि ण्हवणाइ कोउगं भणिअं । जरिआइ भूइदाणं, भूईकम्मं विणिद्दिट्ठं ॥ ११ ॥ सुविणगविज्जाकहिअं, आइंखणिघंटिआइकहिअं वा । जं सीसइ अण्णेसिं, पसिणापसिणं हवइ एअं ॥ १२ ॥ तीयाइभावकहणं, होइ निमित्तं इमं तु आजीवं । जाइ-

कुलसिप्पकम्मे, तवगुणसुत्ताइ सत्तविहं ॥ १३ ॥ कयकुरुयाइ मा-
या, नियडीए डंभणं तु जं भणिअं । थीलक्खणाइ लक्खण, वि-
ज्जामंताइया पयडा ॥ १४ ॥ संसत्तो उ इयाणिं, सो पुण गोभ-
त्तलंदए चेव । उच्चिट्ठमणुच्चिट्ठं, जं किंची छुब्भई सव्वं ॥ १५ ॥
एमेव य मूलुत्तर, दोसा य गुणा य जत्तिआ केई । ते तम्मी स-
ण्णिहिआ, संसत्तो भण्णई तम्हा ॥ १६ ॥ रायविदूसगमाई, अ-
हवा वि नडो जहा उ बहुरूवी । अहवा वि मेलगो विव, हलि-
दरागाइबहुवण्णो ॥ १७ ॥ एमेव जारिसेणं, सुद्धमसुद्धेण वावि
संमिलइ । तारिसओ चिअ हवई, संसत्तो भण्णई तम्हा ॥ १८ ॥
सो दुविगप्पो भणिओ, जिणेहिं जिअरागदोसमोहेहिं । एगो
उ संकिलिट्ठो, असंकिलिट्ठो तहा अवरो ॥ १९ ॥ पंचासवप्प-
वत्तो जो खलु तिहिँ गारवेहिँ पडिबद्धो । इत्थिगिहिसंकिलिट्ठो, संस-
त्तो संकिलिट्ठो उ ॥ २० ॥ पासत्थाईएसुं, संविग्गेसुं च जत्थ मि-
लई उ । होइ तहिं तारिसओ, पियधम्मो अहव इयरो उ
॥ २१ ॥ " ॥ २१ ॥

तद्वर्जने हेतुमाह—

एत्थ य पासत्थाईहिं संगयं चरणनासयं पायं ।
सम्मत्तहरमहाछंदेहिं उ तल्लक्खणं चेयं ॥ २२ ॥

" एत्थ य " गाहा व्याख्या---' अत्र च ' पार्श्वस्थादिषु,
निर्धारणसप्तमी चेयम्, पार्श्वस्थादिषु मध्ये, ' च: ' वाक्योपन्या-
सार्थे, ' पार्श्वस्थादिभि: ' उक्तस्वरूपै: ' संगतं ' परिचितम्,
किम् ? वन्दनादिरूपं ' चरणनाशकं ' चारित्रापहारि । बहुलमा-

गमे—" पासत्थाई वंदमाणस्स, नेव कित्ती न निज्जरा होइ । कायकिलेसं एमेव, कुणई तह कम्मबंधं च ॥ १ ॥ किइकम्मं च पससा, सुहसीलजणम्मि कम्मबंधा य । जे जे पमायठाणा ते ते उववूहिआ होंति ॥ २ ॥ " ' सम्यक्त्वहरं ' सम्यग्दर्शननाशि यथाच्छन्दे. । तुर्भिन्नवाक्यतायाम्, ' तल्लक्षणं ' यथाच्छन्दस्वरूपं ' च: ' पुनरर्थे 'एतत्' वक्ष्यमाणमागमे उक्तमिति गम्यते ॥२२॥

उस्सुत्तमायरंतो, उस्सुत्तं चेव पण्णवेमाणो ।
एसो उ अहाछंदो, इच्छाछंदो त्ति एगट्ठा ॥ २३ ॥

" उस्सुत्त " गाहा व्याख्या—सूत्राद्—आगमादतिवृत्तमुत्सूत्रं तदुत्सूत्रं ' आचरन् ' कुर्वन्, ' तत् ' उत्सूत्रमेव ' प्रज्ञापयन् ' प्ररूपयन्, अनेन संविग्नपाक्षिकस्य यथाच्छन्दताव्यवच्छेदमाह । तदुक्तमागमे—" होज्ज हु वसणप्पत्तो, सरीरदोपल्लयाए असमत्थो । चरणकरणे असुद्धे, सुद्धं मग्गं परूवेज्जा ॥ १ ॥ ओसन्नो वि विहारे, कम्मं मोढेइ सुलहबोही उ । चरणकरणं विसुद्धं, उववूहेंतो परूवेंतो ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' एष: ' अनन्तरोदितरूप:, ' तु: ' पुनरर्थे, 'यथाच्छन्दः' यथा—येन प्रकारेणाऽऽगमानुपात्येव च्छन्दोऽस्य यथाच्छन्द इति । ' इच्छाच्छन्द इति' इच्छया च्छन्दोऽस्य स तथैकार्थम् । तथाह्ययं युक्त्यागमानपेक्षं " हरितोपरिवर्तिडगलकग्रहणमेकवक्षोपरि शेपवस्त्रादिप्रत्युपेक्षणं कर्तव्यम् " इत्यादिरूपां वक्ष्यमाणां च प्ररूपणामागमाननुपातिनीमेवाह । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

उत्सूत्रपदं व्याख्यातुमाह—

उस्सुत्तमणुवइट्ठं, सच्छंदविगप्पियं अणणुवाई।
परतत्तिपवित्ते तिंतिणो य इणमो अहाछंदो ॥ २४ ॥

" उस्सुत्त " गाहा व्याख्या—उत्सूत्रमनुपदिष्टम्, आगमे इति गम्यते। तच्च किंविधं स्यात्? इत्याह---'स्वच्छन्दविकल्पितं' स्वाभिप्रायघटितम्। एवंविधमपि किल किञ्चिदर्थादविरुद्धं स्यादत आह—' अननुपाति ' नाऽऽगमे कथञ्चनाप्यनुपततीत्यर्थः। तदेवंविधमेवोत्सूत्रमभिप्रेतम्, तदाचरणादिना यथाच्छन्दः, अतोऽन्यथाऽप्येनमाह—' परतप्तिप्रवृत्तः ' इति परेषां—गृहस्थादीनां तप्तिः—कार्यचिन्तनादिरूपा परतप्तिः तस्यां प्रवृत्तो यः स तथा, 'तिन्तिनः' यथालब्धभक्तादिना अनिर्वृतत्वेनाभीक्ष्णं रुटक इत्यर्थः। चः प्रकारान्तरेण यथाच्छन्दलक्षणमेतदित्याह। ' इणमो ' अयं—अनन्तरोद्दिष्टो यथाच्छन्दः। इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

प्रकारान्तरेणाप्येनमाह----

सच्छंदमइ विगप्पिय, किंची सुहसायविगइपडिबद्धो।
तिहिँ गारवेहिँ मज्जइ, तं जाणाही अहाछंदं ॥ २५ ॥

" सच्छंद " गाहा व्याख्या---'स्वच्छन्दमत्या' स्वाभिप्रायमननेन, प्राकृतत्वाच्च सुब्लोपेन निर्देशः क्रियाविशेषणं वा, स्वच्छन्देन मननं यत्र विकल्पने तत्तथा। ' विगप्प्य ' चर्चयित्वा ' किञ्चिद् ' इत्यनिर्दिष्टस्वरूपम्, ' शुभसातविकृतिप्रतिबद्धः ' इति शुभं—ऋद्धिरूपमुपकरणादि सातं—सुखं विकृतिः—घृतादिका, शुभादीनां द्वन्द्वः, तत्र प्रतिबद्धः—अभिष्वक्तः ऋद्धिसुखरसगौरवगृद्ध इत्यर्थः। तथा चाह—'त्रिभिर्गौरवैः' उक्तस्वरूपैः 'माद्यति' परवशी-

भवति तं जानीहि यथाच्छन्दम्, अयमपि यथाच्छन्द इत्यर्थः॥२५॥

उत्सूत्रं द्विधात्रेणोदाहरणीकुर्वन्निदमाह—

उस्सुत्तं पुण एत्थं, थावरपाओगकूवकरणाई ।
उब्भूयगकरउप्पा–यणाइ धम्माहिगारम्मि ॥ २६ ॥

" उस्सुत्तं " गाहा व्याख्या—उत्सूत्रं पुनरत्रैरूप्यम्, तद्यथा—' स्थावरप्रायोगकूपकरणादि ' इति स्थावरं–गृहम्, प्रयोगे भवं प्रायोग्यं वा भव प्रायोगं प्रायोग्यं वा–तयाविधवृद्धिप्रयुक्तं धान्यादि, कूपकरणं–कूपखननम्, आदिशब्दाद्वाटिकादिपरिग्रहः । तथाऽद्भुतिक —अभिनवोऽपूर्व करः–उत्पन्नद्रव्यविभागग्रहणलक्षणः तस्योत्पादन–प्रवर्तनम्, आदिशब्दादेवंप्रायं अन्यदप्यागमनिषिद्ध यतेश्चैत्यप्रयोजनचिन्तनादि ' धर्माधिकारे ' धर्मप्रयोजनाचिन्तायाम् । इति गाथार्थ ॥ २६ ॥

एमाइ बहुविगप्पं, उस्सुत्तं आयरंति सयमेव ।
अन्नेसिं पयणेंति य, मिच्छाए जे अहाछंदा ॥ २७ ॥

" एमाइ " गाहा व्याख्या—' एवमादि ' इति " कगचज " इत्यादिना वलोपे सन्धी चैव भवति, प्रोक्तप्रायमन्यदपि द्रष्टव्यमित्यर्थ । यथा—" चोएइ चेइयाणं, रुप्पसुवन्नाइगामगावाई । लग्गंतस्स उ जइणो, तिगरणसुद्धी कहं णु भवे ? ॥ १॥" इति पूर्वपक्षमात्रदर्शनादेव कैचिद् यतेश्चैत्यसंबन्धिक्षेत्रादिचिन्तनचैत्यस्वीकरणादौ धर्ममवधारयन्ति, सूत्रानुपाति चैतत् । यत एवमप्रोत्तरमन्य —" भण्णइ एत्थ विभासा, जो एयाइं सय विमग्गेज्जा । न हु होइ तस्स सुद्धी, अह कोइ हरेज्ज एयाई ॥ १ ॥

सव्वत्थामेण तहिं, संघेणं होइ मग्गिअव्वं ति । सचरित्तऽचरित्तीण य, एवं सव्वेसि कज्जं तु ॥ २ ॥" अत्र हि किल दर्शनपरिभवप्राये पूर्वराजादिदत्तक्षेत्रादिलोपप्रस्ताव एव यतेरपि क्षेत्रादिचिन्तनमुक्तम्, न तु सामान्येन; अलमतिप्रसङ्गेन । स्वयमेवंप्रायं आगमज्ञैर्ज्ञेयम् । 'बहुविकल्पं' अनेकप्रकारमुत्सूत्रमाचरन्ति प्ररूपणादिना स्वयमेव । तथा 'अन्येभ्यश्च' श्राद्धेभ्यः प्रज्ञापयन्ति तत्प्ररूपणाकरणादिभिः । कथम् ? 'स्वेच्छया' स्वकीयाकृतकार्यानुयातया युक्त्या, न तु सिद्धान्ताधीनतया । य एवंविधा यतिवेपधारिणो यथाच्छन्दास्ते । इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

एवं यथाच्छन्दवन्दनादि मिथ्यात्वनिबन्धनं परिहार्यतयाऽभिधायागमविशेषेणात्यर्थं तन्निषेधनं प्रस्तुतफलवदेवेत्यावेदयन्निदमाह—

एत्तो च्चिय तेसिमुवस्सयम्मि तु दिवससमागओ साहू ।
तेसिं धम्मकहाए, कुणइ विघायं सइ बलम्मि ॥ २८ ॥

"एत्तो च्चिय" गाहा व्याख्या—'अत एव' इति यत एव तेषां सम्पर्कमात्रादेव मिथ्यात्वप्राप्तिसंभवोऽत एव 'तेषां' यथाच्छन्दानामुपाश्रये तु 'दिवससमागतः' कथञ्चनाप्यागत्याऽऽगतः साधुः तेषां 'धर्मकथायाः' उत्सूत्रप्ररूपणारूपायाः 'करोति विघातं' विधत्ते प्रतिक्षेपं 'सति बले' विद्यमाने सामर्थ्ये इति, अभिहितं सिद्धान्त इति गम्यते । तथाह्योघनिर्युक्तौ उक्तम्—" पढमबीआ गिलाणे, तइए सण्णी चउत्थि साहम्मी । पंचमगम्मि अ वसही, छट्ठे ठाणट्ठिओ होइ ॥ १ ॥" इति । वसतिद्वारं व्याचक्षाणेनोक्तम्—" संविग्गसन्निभद्दगसुन्ने नीयाइ मोत्तुहाछंदे । व-

थंतस्सेण्सुं, धमट्ठाए मग्गणा होइ ॥ १ ॥" एवं यथाच्छन्दानां सर्वथा प्रत्यासत्तेः परिहारमभिधायागत्याप्रत्यासत्तिर्मभेवेऽभिहितम्। "एमेव अहाछंदे, पडिहणणा अक्खणं अभ्भयण करणा। ठाणट्ठिओ निसामे सुवणाहरणाइगहिएणं ॥ १ ॥" ततश्च यथाकथञ्चिद् यथाच्छन्दवचनाश्रवणमभिहितम् ॥ २८ ॥

इदमेवाह—

इहरा ठएइ कण्णे, तस्सवणा मिच्छमेइ साहु वि ।
अबलो किमु जो सड्ढो, जीवाजीवाइअमुणिएणो ॥ २९ ॥

"इहरा" गाहा व्याख्या—'इतरथा' तत्कथाप्रतिघाताशक्तौ तथाविधवचनपाटवाभावादिनाऽसत्यां किम्? 'स्थगयति' करादिना पिधत्ते 'कर्णौ' श्रुती तद्वचनश्रवणपरिपन्थितया, उपलक्षणं चैतत्, उदितागमगदितानामध्ययनादीनां तत्कथाविघातहेतूनाम्। किमर्थमेवमसौ करोति? इत्याह—'तच्छ्रवणात्' यथाच्छन्दवचनश्रवणात् 'मिथ्यात्वमेति' विपर्ययं याति 'साधुरपि' संभवद्विशेषश्रुतो यतिरपि यथाच्छन्ददेशनया विपरिणम्यते, किं पुनः श्रावकः? इत्यपिशब्दार्थः। तथा चाह—'अबल' तथाविधागमाभ्यासरहितत्वेन सन्मार्गे विशिष्टावष्टम्भरहित उत्तरदानादावसमर्थ 'किं पुनः' किमङ्ग यः 'श्राद्ध' श्रद्धावान् श्रावकः?, स तु सुतरां विपरिणमते। निमित्तमाह—जीवाजीवयोरनभिज्ञः, तथाविधागमाग्रहणादित्यभिप्रायः। इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

कथं विपरिणमति? इत्याह—

वयणविसंवायाओ, उप्पज्जइ संसओ फुडं जं से।
तम्हा तमणाययणं, मिच्छं मिच्छत्तहेऊ वि ॥ ३० ॥

" वयण " गाहा व्याख्या—वचनयोः—सन्मार्गप्रकाशकाख्याताधुनाख्यायमानयोर्विसंवादात्—परस्पराघटमानत्वलक्षणात् 'उत्पद्यते संशयः' संभवति संदेहः—किं तत्सत्यमिदं वा ? इत्यादिरूपः 'स्फुटं' प्रकटम्, संशयकारणस्य प्रबलत्वान्नाप्रकटत्वं संशयस्येति स्फुटार्थः। 'यत्' यस्मात् सन्मार्गसंशीतेर्निबन्धनं 'से' एतस्य 'तत्' तस्माद् यथाच्छन्दवन्दनादि निषेध्यतया प्रकृतम्, 'तत्' वा यथाच्छन्दवञ्चनस्थानादि, किम् ? 'अनायतनं' आगमपरिभाषितमशुद्धिस्थानम्। तदुक्तं तत्र—" सावज्जमणाययणं, असोहिठाणं कुसीलसंसग्गी। एगट्ठा हुंति पया, विवरीआ चेव आययणे ॥ १ ॥ " ननु कथमिदं लौकिकदेववन्दनादि यथाच्छन्दवन्दनाद्यवसानं मिथ्यात्वम् ? यावता विपर्यस्ताध्यवसायरूपमेव मिथ्यात्वमागमेऽभिहितम्, अतः कथं मिथ्यात्ववर्जनावसरे वर्ज्यतयाऽभिधानमस्य ? इत्याह—'मिच्छं' इत्यादि। मिथ्यात्वमत्र मिथ्याहेतुरूपमप्यभिप्रेतं हेतुफलभावेन, यथा " तन्दुलान् वर्षति पर्जन्यः " इति; विपर्यस्तपरिणामकारि मिथ्यात्वनिबन्धनं चैतद्वन्दनादि, तेन तत्कार्यरूपं मिथ्यात्वं परिहारयता तद्धेतुरपि परिहार्य एवोच्यते; नहि हेतुविनाशं विना फलविनाशः, अविकलकारणसद्भावेऽवश्यंभावित्वात् फलस्य; अन्यथा हेतुफलभाव एव न

१ " प्रबलत्वात् ना० " ब।

भवेत् । अलमतिप्रसङ्गेन । स्थितमेतत्—मिथ्यात्वहेतुरपि मिथ्या त्वम्, अतस्तत् परिहार्यम् । इति गाथार्थ ॥ ३० ॥

प्रस्तुतनिगमनमाह—

इय सपरपवखविसयं, सकारणं जाणिऊण मिच्छत्तं ।
पचक्खिय तिह तिविहेण पालणाभावणा एवं ॥ ३१ ॥

" इय " गाहा व्याख्या—इतिशब्द एवंप्रकारार्थ । एव प्रकार मिथ्यात्व ज्ञात्वेति योग । इह च " तेरितेर्वाक्यादौ " इति इतेरितोऽऽदेशो ' कगचज " इत्यादिना तलोपे सत्येव पाठ । ' स्वपरपक्षविषय ' प्रदर्शितविभागेन लोकलोकोत्तराश्रयमित्यर्थ । ' सकारण ' सह कारणेन ' मिथ्यात्व ' हेतुरूपमपि प्रदर्शित ज्ञात्वेत्यर्थ । ' प्रत्याख्याय ' परिहारेणाङ्गीकृत्य ' त्रिधा ' कृत-कारितानुमोदनै ' त्रिविधेन ' मनसा वाचा कायेन तथैव पाल येद् इत्युत्तरक्रियाध्याहार, ' पचक्खइ ' इति तु पाठे इयमेवोत्तर-क्रिया । पालनाभावना त्रिधा त्रिविधेन मिथ्यात्वपरिहारनिर्वाहणपर-मार्थ इत्यर्थ । ' एव ' अभिधास्यमानप्रकारा । इति गाथार्थ ॥३१॥

तामेव भावनामाह—

एयं अणंतरुत्तं, मिच्छं मणसा न चिंतइ करेमि ।
सयमेसो य करेऊ, अण्णेण कए वि सुट्ठु कयं ॥ ३२ ॥

" एय " गाहा व्याख्या—एतदनन्तरोक्त ' मिथ्यात्व ' लौकिकदेववन्दनादिक ' मनसा ' चेतसा ' न चिन्तयति ' नाभि-सन्धत्ते, यथा करोम्यहमिद मिथ्यात्व ' स्वय ' आत्मना, कृत-

मिदं मनसा; एष वा करोत्विति तु कारितम्; अन्येन कृते वा सुष्ठु कृतमिति मनःसम्प्रधारणमनुमोदनम् । इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

तथा वाचा त्रिविधमाह—

एवं वाया न भणइ, करेमि अण्णं च न भणइ करेहि ।
अन्नकयं न पसंसइ, न कुणइ सयमेव काएणं ॥ ३३ ॥

" एवं " गाहा व्याख्या—' एवं ' मनोवद् वाचा न भणति, यथा करोम्यहं मिथ्यात्वम् । अन्यं न भणति, यथा कुरु त्वम् । अन्यकृतं न प्रशंसति, यथा शोभनमिदं कृतम् । कायेनाऽऽह— न करोति स्वयमेव कायेन । इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

करसन्नभमुहखेवाइएहिं न य कारवेइ अन्नेणं ।
न पसंसइ अन्नकयं, छोडियहसियाइचेट्ठाहिं ॥ ३४ ॥

" कर " गाहा व्याख्या —' करसंज्ञाभ्रूक्षेपादिभिः ' कायव्यापाररूपैः प्रतीतैरेव नो कारयति, मिथ्यात्वमिति सर्वत्र प्रकृतमेव, ' अन्येन ' परेण। अन्यकृतं न प्रशंसति ' छोटिकाहसितादिचेष्टाभिः ' प्रतीताभिरेव । इति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

एवं त्रिधा त्रिविधेन मिथ्यात्वपरिहारे श्रावकस्य प्रतिपादिते प्राणातिपातादाविव त्रिधा त्रिविधेन विरतिमसंभावयन् कदाचित्परो ब्रूयात्, यथा—

आह तिहाणुमई जं, संवासुवभोयपडिसुणणभेया ।
गिहिणो य सयावासो, बहुमिच्छादिट्ठिमज्झम्मि ॥ ३५ ॥

" आह " गाहा व्याख्या—' आह ' परो ब्रूते ' त्रिधा ' त्रिप्रकारा ' अनुमतिः ' अनुमोदनरूपा ' यत् ' यस्मात् । त्रैवि-

भ्यमेवाह—सवासः-मिथ्यादृष्टिभि सहैकत्रवास, उपभोग—त-त्कृतोपजीवनम्, प्रतिभवणं—तत्कुर्यत कुर्वित्यादिना प्रवर्तनम्, तानि भेदा यस्या सा तथा, तद्भेदादिति वा । ' गृहिणश्च सदावासः ' प्रकृतश्रावकस्य च नित्य निवसन सभवेन ' बहुमिथ्यादृष्टिमध्ये ' मिथ्यादृष्टीनां बहुत्वादित्यभिप्राय । इति गाथार्थ ॥ ३५ ॥

एव च—

ता कह संवासाणुमइवज्जणं संभवइ सुणसु एत्थं ।
न हु जिणमयम्मि संवासमित्तओ अणुमई इट्ठा ॥ ३६ ॥

" ता कह " गाहा व्याख्या—' तत् ' तस्मात् ' कथ ' केन प्रकारेण सवासानुमते—सवासवशागतमिथ्यात्वानुमोदनस्य वर्जन—परिहार. ' सभवति ' समस्ति ? इत्येवं परेणोक्ते सत्याह सूरिः—' शृणु ' आकर्णय ' अत्र ' मिथ्यात्वे, अन्यत्र त्वाधाकर्मारम्भादौ " पडिसेवण पडिसुणणा, संवासणुमोअणा य च उरो " इत्यादिवचनैर्व्यतेवानुमति' सवासानिबन्धनाऽभिहितेत्यभिप्राय, ' न हु ' नैव ' जिनमते ' अर्हच्छासने ' सवासमात्रात् ' मिथ्यादृष्टिभिः सहैकत्रवसनादेवेत्यर्थः, ' अनुमतिः ' अनुमोदना ' इष्टा ' अभिप्रेता आगमज्ञैरिति गम्यते । इति गाथार्थ ॥ ३६ ॥

विपक्षे बाधकमाह—

आरंभे विव मिच्छे, सव्वेसिं सव्वहिं अइपसंगो ।
को पुण एत्थ विसेसो, भण्णइ इणमो निसामेहि ॥ ३७ ॥

" आरंभे विव " गाहा व्याख्या—' आरम्भे ' पृथिव्या-द्युपमर्दनलक्षणे, " पिवमिवविव वा इवार्थे " इतीवार्थे विवादेश ।

ततश्चारम्भ इवेति व्यतिरेकदृष्टान्तः, मिथ्यात्वेऽनुमतौ अङ्गीक्रियमाणायां किं स्यात्? इत्याह—' सर्वेषां ' जिनयत्यादीनां 'सर्वत्र' लौकिकवदेव वन्दनादिरूपे मिथ्यात्वे ' अतिप्रसङ्गः ' अतिव्याप्तिः स्यात्, केवलिनोऽपि मिथ्यात्वानुमतिः स्यादित्यभिप्रायः । परः आह—कः पुनरत्र विशेषः? येनाऽऽरम्भे संभवत्यनुमतिर्न तु मिथ्यात्वे । आचार्य आह—' भण्यते ' कथ्यते 'अयं' वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षो विशेषोऽयं भण्यत इति संटङ्कः, ' निशामय ' शृणु । इति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

तत्र तावत् सामान्येनाऽऽरम्भमिथ्यात्वयोरनुमतेः परिहार्यतयाऽभीष्टायाः स्वरूपमाह—

आरंभे मिच्छत्ते, व वट्टमाणस्स जं पइ विगप्पो ।
मं अणुमन्नइ एसो, होइ अ(होअ)णुमइ तस्स तत्थेव ॥२८॥

" आरंभे " गाहा व्याख्या—' आरम्भे ' अभिहितस्वरूपे ' मिथ्यात्वे वा ' व्यस्तनिर्देशे ' वर्तमानस्य ' प्रवर्तमानस्य, आरम्भादाविति गम्यते । ' यं प्रति' यं श्रावकादिकमुद्दिश्य 'विकल्पः ' हृदयाकूतम्, तदेवाह—' मामनुमन्यते ' मामारम्भादिप्रवृत्तमनुमोदते ' एषः ' श्रावकादिः, एवंरूपो विकल्पो यं प्रति ' भवति ' जायते ' अनुमतिः ' अनुमोदना ' तस्य ' तत्कर्तृविकल्पविषयीकृतस्य 'तत्रैव' आरम्भादौ, यो हि किलाऽऽरम्भादौ वर्तमानस्य तथाऽऽनुकूल्यं दर्शयति यथा तस्यैवं मनः स्यात्—' यदुत मामेषोऽत्र प्रवर्तमानमनुमन्यते ' तत्र तस्यानुमतिरिति हृदयम् । इति गाथार्थः ॥ २८ ॥

एवं सामान्येनानुमतिस्वरूपमभिधाय साम्प्रतं प्रकृतमारम्भानुमत्या मिथ्यात्वानुमतेर्वैसदृश्यमभिधातु संवासादारम्भानुमतिमाह—

जह राया सिट्ठजणो, कलजीवी पगइ अंतवासी य।
सव्वे मन्नंति, वसाम अन्नोन्नसंगहिया ॥ ३६ ॥

" जह " गाहा व्याख्या—' यथा ' इत्युदाहरणोपन्यासे, निगमायातस्य मिथ्यात्वस्यानुमतेरिदमुदाहरणमित्यर्थः । ' राजा ' नृपतिः, ' शिष्टजन ' अमात्यादिः, श्रेष्ठिजन इति क्वचित् पाठः, 'कलाजीविन' वणिगादय, " ह्रस्वदीर्घा मिथ " इति ह्रस्वत्वं कलाशब्दस्य, 'प्रकृतय' मालाकाराद्या, 'अन्तवासिन' जनङ्गमादय । ' च ' समुच्चये । ' सर्वे ' प्रागुक्ता ' मन्यन्ते ' बुध्यन्ते ' एव ' अभिधास्यमानस्वरूपम्, यथा वसामो वयमत्र ' अन्योन्यसमद्धिका ' परस्परोपकारवन्त इत्यर्थ, ' अन्योन्यसन्नहिता वा' अन्योन्यसङ्ग–परस्परसम्बन्ध हिता –मलास्तेन वा हिता –उपकारिण इत्यर्थ । ते एवंविधा वसाम इत्येवं मन्यन्ते । इति गाथार्थ ॥३९॥

तथा—

करदाणेण य सव्वे, अन्नोन्नुवगारिणो फुडं चेय।
राया आणवयाई, सिप्पकलाजीवगेणं च ॥ ४० ॥

" कर " गाहा व्याख्या—' करदानेन ' सामान्यद्रव्यप्रवेशरूपेणामात्यादयः, चशब्दात् तद्ग्रहणेन राजादय ' अन्योन्योपकारिण. ' परस्परोपष्टम्भहेतव ' स्फुटं ' प्रकटम्, ' चेअ ' त्ति " चिअचेय एवार्थे " इत्येवार्थे चेयनिपातः । राजादय पालका:

जनपदादयः पाल्याः, शिल्पकलाजीवनेन चोपकारिणः स्फुटमेव। इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

प्रकृतं निगमयन्नाह—

इय आरंभेऽणुमई, किरियासामग्गिसंगयं जम्हा।
मिच्छं पुण भावकयं, सो पुण भावो न परजणिओ ॥४१॥

" इय " गाहा व्याख्या—इतिहेतोरारम्भेऽनुमतिः, संवासाद्भवतीति गम्यते। प्रोक्तमेव हेतुं किञ्चिद्विशेषितमाह—' क्रियासामग्रीसङ्गतं यस्मात् ' इति क्रियासामग्र्याम्—आरम्भप्रवृत्तिसमग्रतायां सङ्गतं—साङ्गत्यमन्योन्योपष्टम्भरूपं यस्मात्—येन कारणेन तस्मादारम्भेऽनुमतिः स्यादित्यभिप्रायः। अत एव यतेः क्रियासामग्रीसङ्गतेरभावान्न संवासादनुमतिप्रसङ्गेनातिप्रसङ्गः। नन्वेवं मिथ्यात्वे किं न भवति? एतदाह—' मिथ्यात्वं पुनर्भावकृतम् ' मिथ्यात्वं हि भावकृतम्—अध्यवसायनिर्वर्तितम्, विपर्यस्ताध्यवसायरूपत्वात्तस्य। पुनःशब्द आरम्भव्यापारादस्य वैशिष्ट्यमाह, ततश्च किम्? ' स पुनर्भावः ' मिथ्यात्वरूपः ' न परजनितः ' न सहवासिनिष्पादितः। यद्यपि श्रावकराजादिनोपष्टभ्यमानो मिथ्यादृष्टिर्लौकिकदेववन्दनादि मिथ्यात्वं निर्वाहयति तथापि न तस्य तत्रानुमतिः, अध्यवसायस्यैव मिथ्यात्वात्; तस्य चोपष्टम्भः कृतः स्याद् यद्यसौ व्यक्तानुकूल्यव्यापारैरस्यैवं विकल्पमुत्पादयेत्—'यदुत मामेवं मिथ्यात्वे प्रवर्तमानमनुमन्यते एषः' इत्यभिप्रायः। इति गाथार्थः ॥४१॥

प्रसाधितमर्थं निगमयति—

एवं संवासकयो मिच्छत्तेऽणुमइसंभवो नत्थि ।
अह तत्थ वि इच्छिज्जइ, ता सम्मत्ते वि सो होइ ॥ ४२ ॥

" एवं " गाहा व्याख्या—' एवं ' उक्तनीत्या ' संवासकृत ' सहवासनिमित्त मिथ्यात्वे अनुमतेः—परेणाऽऽसक्षिताया संभव—प्रसङ्गः ' नास्ति ' न विद्यते । तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गं बाधकमाह—' अथ तत्रापि इष्यते ' यदि संवासेऽप्यधिकृता अनुमतिरभ्युपगम्यत इत्यर्थः, ततश्च ' सम्यक्त्वेऽपि ' मोक्षवृक्षमूलकल्पे ' स ' संवासमात्रप्रापितानुमतिसंभवः ' भवेत् ' जायेत भवदभिप्रायेण । इति गाथार्थ ॥ ४२ ॥

पराभिप्रायमेवाह—

अह मन्नसि होइ च्चिय, कह न अभव्वाणमणुमई सम्मे ।
सिय तेसु वि को दोसो, मोक्खपसंगाइबहुदोसा ॥ ४३ ॥

" अह " गाहा व्याख्या—' अथ मन्यसे भवत्येव ' इति यदि बुध्यसे सवासमात्रादेवानुमतिरारम्भादाविव सम्यक्त्वेऽपि भवत्येवेत्यर्थ, ततश्च ' कथं ' केन प्रकारेण " मांसादिषु च " इत्यनुस्वारलोपः, ' न ' इति निषेधे ' अभव्यानां ' मुक्तिगमनायोग्यानां ' अनुमतिः ' संवासनिमित्तेति प्रकृतम् । ' सम्मे ' इति सम्यक्त्वे, एवं ह्यभव्यानां सम्यक्त्वानुमतिरपि स्यादित्यर्थः । स्यात् मन्यसे ' तेष्वपि ' अभव्येषु ' को दोषः ? ' किं दूषणं स्यात् ? अत्रोच्यते—मोक्षप्रसङ्गादयो बहवो दोषा, एवं हि मोक्षवृक्षावन्ध्यबीजसम्यक्त्वलाभसंभवेनाभव्यानामपि मोक्षगमनप्रश्नोत्तर(प्रानु)-

१ " ति प्रकृते प्रकृतम् " थ । २ " सम्यक्त्वेऽपि " च ।

विमानोत्पादादयः सिद्धान्तनिषिद्धा भूयांसो भावाः संभवेयुरिति भावः । इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

एवं सम्यक्त्वप्रतिपत्तिप्रसङ्गप्राप्तां मिथ्यात्वनिवृत्तिं त्रिविधं त्रिविधेनाभिधाय निगमयति—

इय मिच्छाओ विरमिय, सम्मं उवगम्म भणइ गुरुपुरओ ।
अरहंतो निस्संगो, मम देवो दक्खिणा साहू ॥ ४४ ॥

" इय मिच्छाओ " गाहा व्याख्या—' इति ' उदितनीत्या त्रिविधं त्रिविधेन ' मिथ्यात्वात् ' उक्तस्वरूपात् ' विरम्य ' विरत्य-ङ्गीकारं कृत्वा ' सम्यग् ' आगमाभिहितेन जिनप्रतिमापूजादिवि-धिना ' उपगम्य ' सामीप्येन गत्वा ' भणति ' प्रतिजानीते ' गु-रुपुरतः ' दीक्षादायकाचार्यादेरग्रतः । यद्भणति तदाह—' अर्हन् ' इत्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां सुरकृतां सपर्यामर्हतीत्यर्हन्, " न्तमाणौ शतृशानचोः " इति शतुर्न्तादेशः । किंविधोऽर्हन् ? इत्याह—' नि-स्सङ्गः ' निर्गतो बाह्याभ्यन्तरो रागकषायादिरूपः सङ्गोऽस्मादिति निस्सङ्गः, प्रतिकृतिः प्रवचनादिप्रतीयमानाशेषरागादिकालुष्यदोषवि-रहः; तदुच्यते—"इह हि रमणीशास्त्राक्षालीधराः सुरमूर्तयो, निपुण-सुगमान् रागद्वेषभ्रमान् शमयन्त्यलम् । तव पुनरियं त्यक्तसङ्गा तनुः कृतकृत्यतां, प्रसभमुशति स्वामिन् ! सत्यं प्रवक्ति तदत्ययम् ॥ १ ॥ य इह गदिताः स्वात्मारामा गवाश्विकनाश्रिताः, अपि जिन ! जडैस्तेषां तत्त्वं कथं किल तत्त्वतः ? । तव तु निखिलं बाह्यान्तः-स्थं परिग्रहमुज्झतो, मुनिवर ! भवेद् युक्त्या युक्तं तदेतदबाधितम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' मम ' इत्यात्मनिर्देशो ' देवः ' गोचाचारा-

धर्नाया देवेनेत्यर्थः । 'दक्षिणा' दक्षिणार्हा पूज्या गुरव इत्यर्थः, 'मापवः' मदपः । इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

सम्यक्त्वाभ्युपगमानन्तरं यदस्य पालनीयं तदाह—

अह सो सम्मद्दिट्ठी, संपुन्नं भावचरणमिच्छंतो ।
पालेइ दंसणायारमट्ठहा सो पुण इमो त्ति ॥ ४५ ॥

"अह" गाहा व्याख्या—'अथ' सम्यक्त्वप्रतिपत्त्यनन्तरं 'सः' उक्तस्वरूपः 'सम्यग्दृष्टिः' अविपर्यस्तदृष्टिः 'संपूर्णम्' अखण्डं 'भावचरणं' कर्मक्षयोपशमादिनिबन्धनं तात्त्विकं चारित्रं 'इच्छन्' अभिलषन् 'पालयति' सम्यगासेवते 'दर्शनाचारं' अविपर्यस्तप्रतिपत्तिनिमित्तमनुष्ठानं 'अष्टधा' अष्टप्रकारम् । 'स पुनः' स तु दर्शनाचारः 'अयं इति' वक्ष्यमाणः । नहि दर्शनशुद्धिं विना कृत्स्नक्रियायोगोऽपि च तत्फलोदय इत्यभिप्रायः । यदुक्तम्—"कुणमाणो वि य किरियं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोगे । दिंतो वि दुहस्स उरं, न जिणइ अंधो पराणीयं ॥ १ ॥ कुणमाणो वि निवित्तिं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोगे । दिंतो वि दुहस्स उरं, मिच्छदिट्ठी न सिज्झइ उ ॥ २ ॥ तम्हा कम्माणीयं, जेउमणो दंसणम्मि पयइज्जा । दंसणवओ हि सफलाणि होंति तवनाणचरणाणि ॥३॥" इत्यादि । इति गाथार्थः ॥४५॥

दर्शनाचारमेवाष्टधा स्वरूपतो निर्दिशति—

निस्संकिय निक्कंखिय, निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य ।
उववूहथिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ठ ॥ ४६ ॥

"निस्संकिय" गाहा व्याख्या—'निःशङ्कितः' निःश-

शङ्को जीवादिषु । ' निष्काङ्क्षितः ' निर्गताऽऽकाङ्क्षोऽन्यतीर्थिकमतेषु । ' निर्विचिकित्सः ' निःसंदिग्धोऽनुष्ठानफलं प्रति । ' अमूढदृष्टिः ' कुतीर्थिकविद्यादिदर्शनैः । ' चः ' समुच्चये । एवं गुणगुणिनोः कथञ्चिदभेदावेदनद्वारेण दर्शनाचारमभिदधता तद्वदभिधानमुखेन असौ उक्तः । अतस्तं ततो भेदेनाप्याह—उपबृंहणमुपबृंहा—गुणवत्स्तुतिरूपा, स्थिरीकरणं—धर्मे चलाचलस्य स्थिरत्वापादनलक्षणम् तत्र, समाहारद्वन्द्वात्सप्तम्येकवचनम्, तद्विषयो दर्शनाचारः, प्राकृतत्वात् प्रथमान्तं वा । तथा वात्सल्यं वत्सलभावः—साधर्मिकाणामाहारादिभिरुपष्टम्भकरणमित्यर्थः, तथा प्रकर्षेण भावना—जिनशासनमाहात्म्याऽऽविष्करणरूपा तत्र, शेषं पूर्ववत् । ' अष्टौ ' अमी दर्शनाचारा इति गाथाऽक्षरार्थः । भावार्थं स्वयमेव ग्रन्थकृदभिधास्यति॥४६॥

तत्र तावन्निःशङ्कितादीनां दर्शनाचाराणां येषां यथा स्वरूपमवतिष्ठमानमिहाभिधातव्यं तेषां तथाऽऽह—

निस्संकियाइरूवं, विवक्खचाएण होइ केसिंचि ।
तेसि विवक्खसरूवं, भन्नइ सेसाण नियरूवं ॥ ४७ ॥

" निस्संकिअ " गाहा व्याख्या—' निःशङ्कितादिस्वरूपं ' निःशङ्कितादीनां दर्शनाचाराणां स्वरूपं—स्वलक्षणं तद् ' विपक्षत्यागेन ' शङ्कादिरूपप्रतिपक्षपरिहारेण ' भवति ' जायते ' केषाञ्चित् ' निःशङ्कित—निष्काङ्क्षित—निर्विचिकित्सा—ऽमूढदृष्टिरूपदर्शनाचाराणाम् । तेषामत्र विवृण्वता 'विपक्षस्वरूपं' शङ्कादिरूपं साक्षात् 'भण्यते' प्रतिपाद्यते । ' शेषाणां ' तूपबृंहादीनां ' निजरूपं ' आत्मस्वरूपणेन । इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

तदेवाह—

संसयकरणं संका, कंखा अन्नोन्नदंसणग्गाहो ।
संतम्मि वि वितिगिच्छा, सिज्झेज्ज न मे अयं अट्ठो ॥४८॥

'ससय' गाहा व्याख्या—'संशयकरणं शङ्का' भगवदर्हत्प्रणीतेषु पदार्थेषु धर्माधर्माकाशादिष्वत्यन्तगहनेषु मतिमान्द्यादिभ्योऽनवधार्यमाणेषु संशय इत्यर्थः, किमेवं स्यात्? नैवम् इति; इय तु वक्ष्यमाणप्रकाराभ्या द्विधा । काङ्क्षा 'अन्योन्यदर्शनग्राहः' अपरापरदर्शन्यभिलापः, तथैवेयमपि द्विधा । 'सत्यपि विचिकित्सा' सिध्येन्न मेऽयमर्थ इति । अयमत्र भावार्थः—'विचिकित्सा' मतिविभ्रमो युक्त्याऽऽगमोपपन्नेष्वप्यर्थेषु फल प्रति सम्मोहः, किमस्य महतस्तपःक्लेशायासस्य सिकताकवलचर्वणप्रायस्य कनकावल्यादेरायत्यां मम फलं भविष्यति? किं वा न? इति, उभयथा हि क्रि १ः फलवत्यो निष्फलाश्च दृश्यन्ते कृषीवलादीनाम् । न चेयं शङ्कातो न भिद्यते इत्याशङ्कनीयम्, शङ्का हि सकलासकलभावत्वेन द्रव्यगुणविषया, इय तु क्रियाविषयैव, तत्त्वतस्तु सर्वेऽप्येते प्रायशो मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो जीवपरिणामविशेषाः सम्यक्त्वातिचारा उन्यन्ते, नात्रैवमन्तर्भावादिनाऽतिसूक्ष्मेक्षिका कर्तव्या, अज्ञातज्ञापनद्वारेण तथाविधविनेयोपकारस्य ग्रन्थकृता चिकीर्षितत्वात् । कृत प्रसङ्गेन । इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

विचिकित्सास्थाने पाठान्तरेण प्राकृतत्वादर्थान्तरेण वाऽन्यथाप्येनामाह—

---

१ "-पारन्नऽप्यर्थे" अ । २ "उभयथा" ब ।

विउगुच्छ त्ति य गरहा, सा पुण आहारमोयमसिणाई ।
संका दुविहा देसे, सव्वम्मि य तत्थिमा देसे ॥ ४९ ॥

" विउ " गाहा व्याख्या—' विउगुच्छ त्ति य ' इति विद्वांसः—साधवः तेषां जुगुप्सा—निन्दा विद्वज्जुगुप्सा ' इति वा ' इति प्रकारान्तरसूचनम् । तत्र जुगुप्सार्थमाह—गर्हणं ' गर्हा ' जुगुप्साऽत्र, ' सा पुनः ' गर्हा तु किंरूपा ? इत्याह—'आहारमोकाऽस्नानादीनि' आहारः—पात्रादिभोजनरूपः, मोकः—कायिकव्यापारो यतिजनप्रतीतस्तत्क्रियया, मकारस्तु प्राकृतानुसंधान, अस्नानं—सर्वदा देहमलाऽक्षालनरूपम्, आदिशब्दाच्छौचादि च मुनिजनोचितमितपानीयादिना; कश्चिददृष्टशास्त्रपरमार्थत्वेन शिष्टसम्मतशौचव्यवहारानितशुचिपोन्नतामोहेण वाऽऽहारादिविषयां गर्हां करोतीत्यर्थः । सांप्रतं शङ्काभेदानाह—' सङ्का ' इत्यादि । ' शङ्का ' उक्तस्वरूपा ' द्विविधा ' द्विप्रकारा, कथम् ? ' देशे ' प्रतिनियतविषया, 'सर्वस्मिंश्च' निःशेषविषया च । तत्र ' इयं ' वक्ष्यमाणा देशे । इति गाथार्थः ॥४९॥

तामेवोदाहरणेनाह—

तुल्ले जीवत्ते कह, एगे भव्वाऽवरं अभव्व त्ति ।
अहवेगाणुपुन्ने, खेत्तपएसे कहं अन्नो ॥ ५० ॥

" तुल्ले " गाहा व्याख्या—' तुल्ये ' समाने ' जीवत्वे ' उपयोगलक्षणत्वेन ' एके ' केचिद् ऋषभादयः 'भव्याः' मुक्तिगामिनः, ' अपरे ' अन्येऽङ्गारमर्दकादयः ' अभव्याः ' सदा भवावस्थिताः; समाने हि जीवत्वे किं निबन्धनमेषामनादिभव्यत्वं अन्येषां त्वभव्यत्वम् ?, प्रतिनियतस्वहेतुनिर्मितं हि दार्वादेः प्रतिमादियोग्यत्वा-

योग्यत्वं दृष्टमिति हृदयम् । इह चैवं नास्त्येव वस्तुतः शङ्काऽवकाशः, यत स्वहेतुपरम्पराप्रापितमेव तेषां तत्त्वम्, न हि भावा प्रतिनियतहेतुपरम्पराप्रापित प्रतिनियतमात्मरूपमापन्ना पर्यनुयोगार्हा भवन्ति । तथा तुल्ये वस्तुत्वे मूर्ता परमाणुप्रभृतय अमूर्ता ज्ञानादय इति कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् ? वस्तुस्वभावत्वादस्य । तदुक्तम्—
" अग्निर्दहति नाकाशं कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् । " इत्यादि । उदाहरणान्तरमाह—' अथवा ' इति प्रकारान्तरद्योतक, ' एकाणुपूर्णे ' एकपरमाणुपूरिते ' क्षेत्रप्रदेशे ' आकाशनिर्विभागभागलक्षणे ' कथं ' केनप्रकारेण ' अन्य ' द्वितीयादिः परमाणुरिति प्रकृतम्, अवगाहते इति क्रिया तूत्तरगाथायां वक्ष्यति । इति गाथार्थः ॥५०॥

ओगाहइ तत्थेव उ, न य परमाणूण लहुयरत्तं पि ।
न य अन्नोन्नपवेसो, ता कहमेयं घडिज्ज त्ति ॥ ५१ ॥

" ओगाहइ " गाहा व्याख्या—' अवगाहते ' अयति द्युते मातीत्यर्थ, ' तत्रैव ' तस्मिन्नेव प्रदेशे, ' तु ' विशेषणे, असावपि सर्वव्यापितया तत्रावतिष्ठत इति विशिनष्टि । अथ परमाणूनामपि पूर्वरूपाल्लघुतरत्वापत्त्याऽयमर्थ सम्भविष्यतीत्याशङ्कयाह—
' न च ' इत्यादि । ' न च ' नैव परमाणूना लघुतरत्वम् येन बहवोऽपि तत्रैव मायुरित्यभिप्राय, अपिशब्दाद् बृहत्तरत्वमपि नास्ति । अथान्योन्यानुप्रवेशादणूनामेवमेतत्, तदपि नास्तीत्याह—' न च ' नैव ' अन्योन्यप्रवेशः ' परमाणो परमाण्वन्तरेऽन्तर्भाव इत्यर्थः । निगमयति—' तत् ' तस्मात् कथं ' एतत् ' उक्त ' घटेत ' युज्येत ? । " लिङो ज्ज " इति लिङो ज्जादेश । ' इति ' हेतौ, अस्मात्

चदितहेतोः । कथमेतत् ? इत्येवंरूपा वा देशशङ्का । यदि हि प्रदेशो निर्विभागः [भागः] परमाणूनां च लघुतरत्वं अन्योन्यानुप्रवेशश्च न संभवति अतः कथमेकपरमाण्वाक्रान्त एव प्रदेशेऽनन्तानां तेषां तत्रैवावस्थानम् ?, लोकाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणत्वात्परमाणूनाम् । यदुक्तम्—" धम्माधम्मपएसा, तुल्ला परमाणवो अणंतगुणा । " तावन्तश्च लोकाकाशप्रदेशा इत्यवश्यमनन्तानामेकैकश आकाशदेशेऽवस्थितिरभ्युपगन्तव्या । न च परमाणुभिर्विभागेन प्रदेशपूरणम्, प्रदेशस्य सविभागत्वप्रसङ्गादिति । संभविनी इयं देशशङ्का । अत्र चैवं परिहारो द्रष्टव्यः—इह हि यद्यपि परमाणूनां लघुतरत्वमन्योन्यानुप्रवेशो वा नास्ति तथापि परिणामान्तरापत्तिर्भवत्येव, तेनैकाणुपूर्णेऽपि प्रदेशे परमाण्वन्तरावगाहो न दुष्यति; न चेयमेव लघुतरत्वापत्तिः नत्परिणामान्तरत्वमिति वक्तव्यम्, यतो निर्विभागत्वममुञ्चन्नेवासौ परिणतिविशेषं प्रतिपद्यते । न हि सक्तुपरमाणवो जलेनार्द्रीकृताः परिणामान्तरमापद्यमाना निर्विभागरूपमात्मरूपं मुञ्चन्ति, तौल्यादिनाऽपि पूर्वरूपसंवाददर्शनात्, अथ चावगाहान्तरं प्रतिपद्यन्ते । न चात्रापि परमाणूनामन्योन्यानुप्रवेश इति वक्तुं युक्तम्, एवं ह्यपरापराणुप्रवेशसंभवेनाणूनामल्पत्वेन तौल्यादितत्त्वव्यत्ययोऽपि तेषां स्यात् । न चासौ परिणामान्तरापत्तिमात्रेण लक्ष्यते, दृश्यते चैकप्रदीपप्रभापरमाणुपरिपूरितेऽप्यपवरकाभ्यन्तरेऽपरप्रदीपप्रभापरमाणूनामवस्थितिः । न चात्रापरपरमाणूनामामलकफलपूर्णघट इव जलादेरन्तरालावस्थानेन तथाप्र-

तिभासनमिति वाक्यम्, तद्देशाभ्यासनेन दर्शनात्; न च दृष्टेऽनुपपन्नं नाम । इति गाथाभावार्थः ॥ ५१ ॥

सर्वशङ्कोदाहरणमाह —

सव्वे दुवालसंगं, गणिपिडगं पगयमागयद्धं जं ।
तम्हा पागयपुरिसेहिं कप्पियं मा न होज त्ति ॥ ५२ ॥

" सव्वे " गाहा व्याख्या—' सर्वस्मिन् ' सर्वविषया शङ्केत्यर्थः । ' द्वादशाङ्ग ' आचारादिरूप ' गणिपिटकं ' गणधरसर्वस्वभूतं लोकोत्तरश्रुतमित्यर्थः, ' प्राकृतभाषाबद्धं ' इति प्राकृतभाषा हि किल विश्वतोमुखा नाविगानेन शिष्टाभीष्टा, प्रतिनियतशास्त्रबालाबलादिवचनयोग्या, नहि तया प्रायशो विद्वांसः प्रगल्भास्तत्त्वमभिदधति, तया बद्धं—ग्रथितम् । अत्र च " अदातो यथादिषु " इति प्राकृतव्याकरणसूत्रादेशः, " ह्रस्वदीर्घौ मिथः " इति भाषाकारह्रस्वत्वम् । प्राकृतभाषाबद्धं ' यत् ' यस्मात् कारणात् गणिपिटकं तस्मात् ' प्राकृतपुरुषैः ' इति इतरजनैरर्वाग्दर्शिभिरेव ' प्रकल्पितं ' घटितम्, ' मा न ' इति संशयवचनम्, ' भवेत् ' स्यात् । इदमत्र हृदयम्—भाषा हि किल केषाञ्चिन्मतेन षड् प्रसिद्धा । यदुक्तम्— " संस्कृतप्राकृतमागधपिशाचभाषाश्च सूरसेनी[1] च । षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥ १ " अपरेषां तु संस्कृतातिरिक्ता भाषा प्राकृता, अपभ्रंशाश्च रूढा । तत्र च किल संस्कृता भाषा पाणिन्यादिशब्दानुशासनप्रतिपादितप्रतिनियतप्रयोगसङ्गता स्फुटपदार्थप्रतिपादनप्रत्यला सकलशिष्टाभीष्टा विशिष्टा वक्तुं युक्ता । प्राकृता

---

१ " शौरसेनी " ख ।

तु विश्वतोमुखा प्रायोऽनियतलक्षणा प्राकृतपुरुषाणामपि प्रयोगयोग्या, तद्गुणने न कश्चिद्वक्तृत्वाद्यतिशय आत्मनो ज्ञापितो भवति। गणिपिटकं तु प्रायस्तदन्तःपात्यर्धमागधिकाभिधानया भाषया निबद्धम्, अतः कादाचित्कत्वशक्तिवियुक्तैरेव कैश्चिद्रचितमिति तदुक्तः सर्वोऽप्यर्थः संशीतिविषय इति मिथ्यात्वनिबन्धना संभविनी सर्वशङ्का। अस्याश्चैवमपनयनं विधेयम्—इह हि यद्यपि सकलोपकार्यबालाबलाद्युपकारकरणप्रवणैर्गणधरैस्तत् प्राकृतभाषया निबध्यते, तदुक्तम्—" बालस्त्रीमन्दमूर्खाणां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम्। उपकाराय तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः॥ १॥ तथाऽपि विशिष्टानन्यसाधारणाल्पग्रन्थत्वादिगुणगणयोगादगर्हितगरिमैवैतत्। तदुक्तम्—अप्पग्गंथमहत्थं, बत्तीसा दोसविरहिअं जं च। लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहि अ गुणेहिं उववेयं॥ १॥" द्वात्रिंशद्दोषास्तु—" अलिअमुवघायजणयं, अवत्थगनिरत्थगं छलं दुहिलं। निस्सारमहिअमूणं, पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं॥ २॥" इत्यादयः। अष्टौ गुणाः—" निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्तमलंकिअं। उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेव य॥ १॥" तथा—" स्फुटमुपगतप्रामाण्यं स्वैरमन्यसमैर्गुणैर्गदितुरुदितं सर्वज्ञत्वं प्रकाशयदञ्जसा। अपरवचसामप्रामाण्यं प्रशासदलन्तरामिति जिनवचो लक्ष्यं साक्षात्परीक्ष्य विचक्षणैः॥ १॥ यदपि च भवेदल्पग्रन्थं तथाऽपि महार्थकं, करगुणमितैर्दोषैस्त्यक्तं गुणैर्युतमष्टभिः। तदपि च परं लक्ष्मे-

---

१ " मूढ " ख। २ " स्मृतः " ख।

तस्य मनीगलतः परं, प्रथितमपगतसन्देहैर्यं मुनीश्वरैर्व्यवसितम् ॥२॥ मत्सरदोषयुक्तं तस्मात्सत्तादस्य पथ श्रित, तदन्तिमपि श्रीसर्वज्ञप्रणीतमिति स्थितम् । तदपि च परं व्यासात्रागमपन्थपुरःसरं, यदखिलमिह प्रोक्तं रूपं प्रतीतमथाधिगम् ॥३॥ " यथा सकलविद्वत्सम्मतप्रवृत्तरूपादिभिर्भेदमेव निर्णीतम्, तद्वत् —"इह खलु रूप गुणसिद्धा सुधैरवधार्यते, सकलविषयसन्देहच्छेदैः परं परिलक्ष्यते । प्रकटघटनां प्राप्ताः प्रतीतिपदं गतामिति जिनमते व्यक्ता यतो गम्यात) प्रमाणविनिश्चिति ॥ ४ ॥ यदपि च बचलत्र्रतिभिन्नचित्र किल कल्प्यते, तदखिलविदः सूत्रस्यान्तर्गतं खलु लक्षयेत् । इह हि निखिलं रत्नं रत्नाकरप्रभवं भवेत्तदपरभुवि प्रायः प्राप्तं परं तत एव तत् ॥ ५ ॥ " तथा—" सुनिउणमणाइनिहणं, भूयहियं भूयभावणमणग्घं । अमियमजियं महत्थं, महाणुभावं महाविसयं ॥ १ ॥ " इत्यादि । विश्वतोमुखत्वं आनियतलक्षणत्वं च क्वचित्प्रसृतेऽपि तुल्यम्, अत परप्रतीतिनिरपेक्षं आर्हतं प्रयोक्तुं युक्तमेवेति नोत्तराशङ्कावकाशः । इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥

काङ्क्षामपि देशसर्वविषयां द्विधामाह—

कंखा देसे एगं, कुतित्थियमयाभिलासए जाहत्थं पि ।
भणियमहिंसादुक्खयपुण्णफलं सव्वमोक्खाई ॥ ५३ ॥

" कंखा " गाहा व्याख्या—' काङ्क्षा ' शास्त्रप्रतिपादितस्वरूपा ' देसे ' देशविषया स्पर्शत इति गम्यते । ' कुतीर्थिमतं ' सांख्यादिदर्शनं ' इच्छति ' अभिलषति, सोऽशाज्ञया मन्यत इत्यर्थः । यथा मन्यते तथाऽऽह—' यथा ' इति प्रकारवचनः, यथा

'अत्र' सौगतादिदर्शने 'भणितं' अभिहितम्। किम्? 'अहिंसादुष्कृतसुकृतफलम्' इति, अहिंसा—प्राणिपीडापरिहारलक्षणा, उपलक्षणेन च सत्यादिपरिग्रहः, यद्वाऽहिंसा व्रतवृतिरूपत्वेनाशेषव्रतस्याहिंसैवैकं व्रतम्; दुष्कृतं—प्राणव्यपरोपणादि, सुकृतं-ध्यानाध्ययनदानादि, तस्य प्रतिषेधविधिरूपहिंसाऽध्ययनाद्यात्मकस्य सुकृतस्य दुष्कृतस्य च फलं—कार्यं 'स्वर्गमोक्षादि' त्रिविष्टपापवर्गसुखप्रभृतीत्यर्थः, आदिशब्दस्य यथायोगं योगाद् दुष्कृतफलं नरकाद्यपि। अत्रापि किल सांख्यादिदर्शने सुकृतदुष्कृतफलमभिहितमेवेति इदमपि न क्षेपार्हमिति देशकाङ्क्षा। इति गाथाहृदयार्थः ॥५३॥

सव्वे सव्वमयाइं, कंखइ जहभणियकारणेहिंतो।
संकाए पेयपाई, कंखाए अमच्चरायाणो ॥ ५४ ॥

"सव्वे" गाहा व्याख्या—'सर्वस्मिन्' सर्वविषया काङ्क्षेति प्रकृतम्, 'सर्वमतानि' सर्वदर्शनानि जैमिनिकणभक्षाक्षपादशाक्यकपिलादिप्रतिबद्धानि, किम्? 'काङ्क्षते' मोक्षाङ्गतयाऽङ्गीकरोतीत्यर्थः। 'यथाभणितकारणेभ्यः' प्राक्प्रदर्शितसुकृतफलाभिधानादिभ्यः, "भ्यसश्च हिंतो सुंतो" इति पञ्चमीभ्यसो हिंतोआदेशः। ऐहिकप्रत्यपायप्रत्ययत्वमपि शङ्काकाङ्क्षयोराविष्कुर्वन्नुदाहरणे आह—'संका' इत्यादि गाथार्धम्। शङ्कायां पेयापायिनौ कुमारकावुदाहरणमिति गम्यते। काङ्क्षायाममात्यराजानावुदाहरणम्। इति गाथाऽक्षरार्थः ॥ ५४ ॥

---

१ "वृतिभूतत्वेनाशेषव्रतमात्रस्य" ख।

भावार्थस्तु कथानकगम्य, ते चैते—

" जहा एगम्मि नयरे एगस्स सेट्ठिस्स दोण्णि पुत्ता लेह-मालाए पढंति। सिणेहा य से माया मा कोई पेच्छिही। अप्पसारि-ए मइमेहाकरिं श्रोमहिं पेय देइ। तत्थ परिभुजमाणाए चेव एगो चिंतेइ, नूए मच्छियाश्रो गयाश्रो। तस्स सकाए चेय माणसदु-क्खपुव्वग सारीर ति वग्गुलीवाही जाश्रो मश्रो श्र। इहलोगभो-गाए श्रणाभागी जाश्रो। श्रवरो न माया श्रहिश्रं चिंतेइ त्ति नि-स्सकिश्रो पढिउमारद्धो। परिणया पेज्जा, निरुएण य गहिश्रो वि ज्जाकलावो। इहलोगभोगाए श्राभागी जाश्रो त्ति॥ '

यथाऽसाधविषयविषया शङ्का कुर्वन्नैहिकापाय भाप, अविषय विषयता चात्र शङ्काया सपत्नीमातुरपि व्यक्तस्नेहकार्योपलम्भेन तथाविधशङ्काया वस्तुतो निर्विषयत्वात् तथा जिनमतगता शङ्का कुर्वन्ननेकपारत्रिकापायपद स्यात्। तदुक्तम्— ' विमलमपि हि चेत शङ्कया पङ्किल स्यात्, पय इव च पयोधे कर्दमोद्दामयोगात्। तदनु च जिनवाक्ये प्रत्यय स्यादगाढ, स च खलु परिपन्थी तत्त्वदृष्टेरनिष्ट ॥ १ ॥ ' इत्यादि। तथा—

राया कुमारामच्चो य श्रासेणावहरिश्रा श्रडविं पविट्ठा। छुहावरद्धा वणफलाणि खायति। पडिनियत्ताण च राया चिंतेइ, लड्डुश्रपूयलगमाईणि सव्वाणि चक्खामि। श्रागया दो वि जणा। रण्णा सूत्रारा भणिश्रा, ज लोए पयरइ त सव्व रधेह त्ति। तेहिं रधेत्ता उवट्ठाविश्र च रण्णो। सो राया पेच्छाऽदिट्ठत करेइ। क-

प्पाट्ठिया वलिएहिं धाडिज्जंति, एवं मिट्ठस्स अवगासो होहिइ । कणकुंडगमंडगाइएणि वि खाइयाणि, तेहिं सूलेण मश्रो । अमश्वेण पुण वमणविरेयणाणि कयाणि, आभागी भोगाणं जाओ " त्ति ॥

एवमिहाप्यपरनिरपेक्षैकैकनयमतमात्रनिर्मितकुतीर्थिदर्शनानि काङ्क्षमाणः तेषामपरापरप्रतिक्षेपद्वारेण प्रायः प्रवृत्तेः सर्वत्रानाश्वासः, सर्वनयमतव्यवस्थितवस्तुतत्त्वानधिगतेरनेकामुष्मिकापायभाग् भवति । तदुच्यते—" निखिलमखिलैः सम्यग्दृष्टं नयैर्न किलैकशो, यदिति बहुधा बोधाध्वानस्त्वया प्रथिताः प्रभो ! । तदिति कुदृशो व्याचक्रोशन्त्यनेकपथस्थिता, असकलदृशो हस्तिन्यन्धा यथा किल कुर्वते ॥ १ ॥ " इति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

विचिकित्सामपि प्रागुक्तां द्विधाऽऽह—

विचिगिच्छ देस एगं, चिइवंदणनियमपोसहाईयं ।
सफलं विफलं व होज्ज, न नज्जए सव्व सव्वाणि ॥ ५५ ॥

" विचिगिच्छ " गाहा व्याख्या—' विचिकित्सा ' उदितस्वरूपा, ह्रस्वत्वं तु च्छन्दोभङ्गभयात् । ' देशे ' देशविषया यथा—' एकं ' किञ्चित् चैत्यवन्दननियमपौषधादिकं अनुष्ठानं सफलं विफलं वा भवेत् न ज्ञायते इति विचिकित्सतीति योगः । तत्र नियमाः—विविधाभिग्रहविशेषाः अणुव्रतादिरूपा वा, पौषधं—शिक्षाव्रतान्तःपाति, आदिशब्दाद्दर्शनप्रतिमादिपरिग्रहः । तदेषां चैत्यवन्दनादीनां मध्येऽन्यतरद्विचिकित्सते, यथा ' सफलं ' स्व-

---

१ " दृष्टं " ब । २ " प्रागुदितां " ब ।

र्गादिफलहेतुः ' विफलं ' तद्विपरीतं कायक्लेशफलमात्रमेव या विचिकित्सा । ' सर्वस्मिन् ' सर्वविषया विचिकित्सेति प्रकृतम् । किंविधा ? ' सर्वाणि ' इति सकलान्येव चैत्यवन्दनादीन्यनुष्ठानानि विचिकित्सति, यथा न ज्ञायते सर्वस्यास्य चैत्यवन्दनादेरागममात्रप्रतिष्ठितफलस्यास्माकं किं फलमस्ति ? उत नो। इति गाथार्थः ॥५५॥

सत्यपि निःशङ्कित्वे जीवादिविरत्वे विचिकित्सानिबन्धनमभिप्रायमाह—

पुव्वपुरिसा जहुदिय (जहोइय), मग्गचरा घडइ तेसु फलजोगो।
अम्हेसु धिइसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं ॥ ५६ ॥

" पुव्वपुरिसा " गाहा व्याख्या—' पूर्वपुरुषाः ' कामदेवादय ' यथोदितमार्गचरा ' आगमनिर्दिष्टवर्त्मनिश्रद्धादिगुणासेविन इत्यर्थः, ' यथोचितमार्गचरा वा ' सर्वज्ञोचिताचरणपरायणा इति भाव, अत ' तेषु ' तद्विषय ' घटते ' युज्यते ' फलयोग ' आगमाभिहितत्रिविष्टपदोत्पादैकावतारत्वादिवर्तकफलाविसंबन्ध । ' अस्मासु ' अस्मद्विषये, सुराम्भो भिन्नशाकरतायान्, " क " आदिसूत्रेण च तलोपे सन्धौ चैवं भवति । ' धृतिसंहननविरहत ' तथाविधानुष्ठानप्रवृत्तिनिमित्ततनुशक्त्यभावादित्यर्थः । ' न ' इति निषेधे । ' तथा ' तेन पूर्वपुरुषगतीतप्रकारेण ' तेषां ' चैत्यवन्दनादीनां धर्मव्यापाराणां ' फलं ' साध्यकार्ये स्वर्गादिनेति संबन्धः । एवंविधा विचिकित्सा वस्तुतो मिथ्यात्वनिबन्धनैव, यतो नहि संभवोऽस्या विपर्यय विना । तथाहि—यथा पूर्वपुरुषाणां धृत्यादियुजां सम्यक्त्वादेः स्वर्गादि फलं तथेदानींतनानामपि अप-

न्यादिभेदं तदेव। यत आगमः—"अविराहिअसामण्णस्स साहुणो सावगस्स य जहण्णो। सोहम्मे उववाओ, भणिओ तेलोक्कदंसीहिं ॥ १ ॥" न चेदानीमागममनुसरतामपि सम्यक्त्वाद्यसंभवः। तदुक्तम्—"दुप्पसहंतं चरणं, भणिअं जं भगवया इहं खेत्ते। आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुण त्ति वामोहो ॥ १ ॥" तथा—"जा संजमया जीवेसु ताव मूला य उत्तरगुणा य। इत्तरिअछेअसंजम, निग्गंथ बउसा य पडिसेवा ॥ २ ॥" तदेवं तीर्थावसानमभयानुगामीनि सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि, तद्वतां च कालाद्यपेक्षमनुष्ठानमवश्यं मुक्तिफलवदेव। अत एवैनं कालमपेक्ष्य संभवद्यतनागुणेन संयममाराधयतां साधूनां हीलाविधायिनामागमे महाननर्थोऽभिहितः। यदुक्तम्—"धीरपुरिसपरिहाणिं, णाऊणं मंदधम्मिआ केई। हीलंति विहरमाणं, संविग्गजणं अबुद्धीआ ॥ १ ॥" तेषां चेदं फलम्—"संतगुणछायणा खलु, परपरिवाओ अ होइ अलिअं च। धम्मे अ अबहुमाणो, साहुपओसे अ संसारो ॥ १ ॥" इत्यादि। तस्मात्संहननाद्यनुरूपं धर्मं पराक्रमतामवश्यं यथाभिहितं फलमस्तीति निर्विचिकित्सेन भाव्यम्। इति गाथार्थः ॥ ५६ ॥

सांप्रतं द्विरूपाऽपि विचिकित्सैहिकस्याप्यपायस्य निदानम्, एतद् दृष्टान्तेन दर्शयति—

विचिगिच्छाए विज्जासाहंताऽसड्ढचोर दिट्ठंतो।
विउगुच्छाए पच्चंतवासिणो सड्ढगस्स सुया ॥ ५७ ॥

"विचिगिच्छा" गाहा व्याख्या—'विचिकित्सायां'

उक्तस्वरूपाया ' विद्यासाधयदश्राद्धचौरदृष्टान्त ' इति विद्यां साधयन् विद्यासाधयन्निति शत्रन्तेन समासो गमकत्वात् । तदुक्तम्—
" द्रव्यसङ्ख्यायकात्ताभ्या, समासो न निषिध्यते । " प्राकृतेन वा समासः । ततश्च विद्यासाधयश्चाऽसावश्राद्धश्चेति विद्यासाधयद श्राद्ध स च चौरश्चेति चार्थ, तौ ' दृष्टान्त ' उदाहरणम् । ' विद्वज्जुगुप्साया ' अभिहितरूपाया ' प्रत्यन्तवासिन ' तथाविधसाध्वापातरहितग्रामवासिन ' श्रावकस्य ' श्राद्धस्य ' सुता ' दुहिता । इति गाथाऽक्षरार्थः । भावार्थस्तु कथानकगम्य । तच्चेतं कथानकं—

" सावयनदीसरवरदीवगमण दिव्वगधाण देवसघं सणमित्तस्स पुच्छण, विज्जापयाणं, साहणं, मसाणे चउपायं सिक्कगं हेट्ठा इगाला खाइरो अ सूलो । अट्ठसयवारा परिजवेत्ता पाओ सिक्कगस्स छिज्जई । एव बितिओ तइओ । चउत्थे छिन्नम्मे आगासेण वच्चइ । तेण सा विज्जा गहिआ । कालचउद्दसिरत्ति साहेइ । मसाणे चोरो य नगरारक्खगेहिं परद्धो परिब्भममाणो तत्थेव अइगओ । ताहे वेढेउ मसाणं ठिआ पभाए घेप्पिहिइ त्ति । सो भमतो विज्जासाहगं पेच्छइ । तेण पुच्छिओ सो भणइ, विज्ज साहेमि । चोरो भणइ, केण दिण्णा ? । सो भणइ, सावगेणं । चोरेण भणियं, इम दव्व गेण्हाहि विज्ज देहि । सो सड्ढो विगिंछइ त्ति सिज्झेज्जा न व त्ति तेण दिण्णा । चोरो चिंतेइ, सावओ कीडिआए वि पीड नेच्छइ, सच्चमेय, सो साहेउमारद्धो । इयरो सहोढो गहिओ । तेणागासगएण लोगो भेसिओ, ताहे सो मुक्को, ते वि सड्ढगा जाय त्ति ॥ "

एवमिहापि निजानुष्ठानफलं विचिकित्समानोऽसुमान् आमुष्मिकापायभाग् भवति। तदुक्तम्—" तत्त्वे मूढ ! मनागपि अ-(प्य)रुचिर्जिनदृष्टभावविपर्येयम्। विद्यागतेव तत्साधकस्य तत्फलविघाताय ॥ १ ॥ " इति। विद्वज्जुगुप्सायां श्रावकसुता च—

एगो सड्ढो पच्चंते परिवसइ। तस्स धूआविवाहे कह वि साहुणो आगया। सा पिउणा भणिआ, पुत्तिग ! पडिलाहेहि साहुणो। सा मंडिअपसाहिआ पडिलाहेइ, साहूणं जल्लगंधो तीए आगओ। सा चिंतेइ, अहो ! अणवज्जो साहूण धम्मो देसिओ। जइ पुण फासुएण एहाएज्जा को दोसो होज्जा ? । सा तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंता कालं किच्चा रायगिहे गणियाए पोट्टे आया गब्भगया चेव अरइं जणेइ। गब्भपाडणेहिं पि न पडइ। जाया समाणी उज्झिआ। सा य गंधेण तं वणं वासेइ। सेणिओ तेण पएसेण निग्गच्छइ सामिणो वंदओ, सो खंधावारो तीए गंधमसहंतो परम्मुहो भग्गो। रण्णा पुच्छिअं, किं एयं ? । तेण कहिअं, दारियाए गंधो। गंतूण दिट्ठा। भणइ, एसेव पढमपुच्छ त्ति। गओ वंदित्ता पुच्छइ। तओ भगवया तीए उट्ठाणपारियावणा कहिआ। भणइ राया, कहिं एसा पच्चणुभविस्सइ सुहं वा दुहं वा ? । सामी भणइ, एएण कालेण वेइयं। सा ते चेव भज्जा भविस्सइ, अग्गमहिसी अट्ठ संवच्छराणि। जा य तुज्झं रममाणस्स पट्ठीए हंसोलीलं काहिइ तं जाणेज्जासि। वंदित्ता गओ। सा य अवगयगंधा आभीरेण गहिआ, संवड्ढिआ जोअणत्थ जाया। कोमुइवारं मायाए समं आगया। अभओ सेणिओ अ

पच्छएणा कोमुइवारं पेच्छंति । तीसे दारिश्राए श्रंगफासेण सोणि-
श्रो श्रज्झोववएणो नाममुद्दं दसिश्राए तीए बंधइ । अभयस्स क-
हिश्रं । नाममुद्दा हारिश्रा मग्गाहि । तेण मणुस्सा दारेहिं बद्धेहिं
ठविश्रा । एक्केक्कं माणुसं पलोएऊणं निणिज्जइ । सा दारिश्रा
दिट्ठा, चोरि त्ति गहिश्रा परिणीश्रा । अएणया य बज्झमेएण रमं-
ति रायाए राणियाओ पोत्तेण बाहिंति, इयरी पोत्तं देंतीया चेव
विलग्गा, रएणा सरियं मुका य, पव्वइया " ॥ ५७ ॥

अधुनाऽमूढदृष्टिरूपं दर्शनाचारमाह—

इड्ढीओ सेणविहा, विज्जाजणिया तवोमयाओ य ।
वेउव्वियलद्धिकया, नहगमणाई य दट्ठूणं ॥ ५८ ॥

पूयं च असणपाणाइवत्थपत्ताइएहिं विविहेहिं ।
परपासंडत्थाणं, सक्कोलूयाइणं दट्ठुं ॥ ५६ ॥

धिज्जाईयगिहीणं, पासत्थाईण वावि दट्ठूणं ।
जस्स न मुज्झइ दिट्ठी, अमूढदिट्ठिं तयं बिंति ॥ ६० ॥

" इड्ढीओ " गाहा व्याख्या—' ऋद्धीं ' विभूती वक्ष्य-
माणरूपा दृष्ट्वा यस्य दृष्टिर्न मुह्यतेऽ(ति अ)मूढदृष्टिं तकं ब्रुवत इति
संबन्धः । किंविधा ऋद्धी ? अनेकप्रकारा बहुविधा । तथैवाह—
' विद्याजनिता ' वशीकरणादिविद्यासम्पादिता, ' तपोमयीश्च '
विकृष्टोपवासादिप्रापिताश्चेत्यर्थः, ' वैक्रियलब्धिकृताः ' काञ्चनपद्मा-
दिनिर्माणरूपा, ' नभोगमनादिकाश्च ' आकाशगमनादिका ' दृष्ट्वा '
उपलभ्य । इति गाथार्थः ॥ ५८ ॥ तथा—

" पूयं " गाहा व्याख्या—' पूजां ' सपर्यां, चशब्दः सर्वेऽत्र समुच्चये, अशनपानाभ्यां–ओदनद्राक्षापानादिरूपाभ्याम्, आदिशब्दात्खादिमस्वादिमाभ्याम्, तथा वस्त्रपात्राभ्यां प्रतीताभ्याम्, आदिशब्दादासनादिपरिग्रहः, सर्वेषां पदानां चार्थसमासेन निर्देशः, तैः। ' विविधैः ' अनेकप्रकारैः। केषाम्? इत्याह—' परपापण्डस्थानां ' परपापण्डे–शाक्यादिलिङ्गे तिष्ठन्ति ये ते तथा तेषाम्। तथैवाह—' शाक्योलूकादीनां ' बौद्धभौतप्रभृतीनां ' दृष्ट्वा ' उपलभ्य। इति गाथार्थः ॥ ५९ ॥ तथा—

" धिज्जाईय " गाहा व्याख्या—धिग्जातीयाः–द्विजातयः त एव गृहिणः, अन्ये वा गृहिणो धार्मिकंमन्यास्तेषाम्, तथा ' पार्श्वसादीनां ' प्रागभिहितस्वरूपाणामार्हतानामेव। वा–अपिशब्दो समुच्चये। यस्य ' न मुह्यते(ति) ' न भ्रान्तिमुपयाति ' दृष्टिः ' दर्शनममूढदृष्टिं ' तकं ' एवंविधं ' ब्रुवते ' प्रतिपादयन्ति पूर्वाचार्यः। यो ह्यनेकप्रकारैरपि मोक्षमार्गविगुणैर्विभूतिविशेषैः परपापण्डादिगतैर्नावर्ज्यते तममूढदृष्टिमाहुः। इति गाथात्रयभावार्थः ॥६०॥

उपबृंहादर्शनाचारमाह—

खवणे वेयावच्चे, विणए सज्झायमाइउज्जुत्तं।
जो तं पसंसए एस होइ उववूहणा नाम ॥ ६१ ॥

" खवणे " गाहा व्याख्या—' क्षपणं ' अविकृष्टविकृष्टरूपं षष्ठाष्टमादि तत्र, ' वैयावृत्त्ये ' व्यावृतभावलक्षणे आचार्यादिगते, ' विनये ' अभ्युत्थानादिरूपे, स्वाध्याये–वाचनादौ, आदिशब्दाद-

न्यत्र च साधुकृत्ये चरणकरणरूपे उद्युक्तं—उद्योगवन्तं यत्तं 'प्रशंसति ' स्तौति, ' एषा ' इति कर्तृद्वारेण निर्दिष्टा प्रशंसाक्रिया भवति 'उपबृंहणा नाम' उपबृंहारूपो दर्शनाचार । इति गाथार्थः ॥६१॥

थिरीकरणदर्शनाचारमाह—

एएसुं चिय खवणाइएसु सीयंतु चोयणा जा उ ।
बहुदोसे माणुस्से, मा सीय थिरीकरणमेयं ॥ ६२ ॥

" एएसुं " गाहा व्याख्या—' एतेष्वेव ' प्रागाथाकथितेषु ' क्षपणादिषु ' क्षपणवैयावृत्त्यविनयस्वाध्यायादिषु ' सीदत ' प्रमाद्यतः साध्वादेरिति गम्यते, ' चोदना ' प्रोत्साहना तथाविधवचनादिभिः प्रवर्तनेत्यर्थ , ' या तु ' या पुनरेवंविधा क्रिया तत् स्थिरीकरणमिति योग । कथं चोदना ? इत्याह—" बहुदोसे " इत्यादि, बहवो दोषा प्रस्तुतधर्मविघ्नभूता रोगादयो यस्मिंस्तत्तथा तत्र, 'मानुषे ' मनुष्यत्वे ' मा सीद ' मा प्रमादीः स्थिरीकरणे ' एतत् ' एवंविधम् । इति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

वात्सल्यदर्शनाचारमाह—

साहम्मियवच्छल्लं, आहाराईहिँ होइ सव्वत्थ ।
आएसगुरुगिलाणेतवस्सिबालाइसु विसेसा ॥ ६३ ॥

" साहम्मिय " गाहा व्याख्या—साधर्मिकाणा—समानधर्माणां साध्वादीनां यथासंभवं वात्सल्यं—वत्सलभावलक्षणं साधर्मिकवात्सल्यं ' आहारादिभि ' भक्तपानवस्त्रपात्रादिभि ' भवति ' जायते कर्तव्यमिति शेषः, 'सर्वत्र' साधुवर्गे, विशेषमाह —"आदेशगुरुग्ला-

नतपस्विवालादिपु विशेपात् ' तत्र आदेशाः—प्राघूर्णकाः, गुरवः—आचार्याः, ग्लानाः—रोगादिपीडिताः, तपस्विनः—विकृष्टतपोयुक्ताः, वालाः—क्षुल्लकाः, आदिशब्दाच्छैक्षकमहोदरादिपरिग्रहः, तेष्वादेशादिपु ' विशेपात् ' अतिशयेन वात्सल्यं कार्यम् । यदुक्तम्—"पाहुणविसेसदाणे, निज्जर कित्ती य इहर विवरीयं ।" इत्यादि । इति गाथार्थः ॥ ६३ ॥

सांप्रतं प्रभावनोच्यते, तत्र प्रकर्षेण भावना—जिनशासनस्य स्वशक्त्या दीपनेत्यर्थः । नन्वेवमसौ जिनशासनस्य स्वमहिम्नैव सिद्धा किं तत्रापरपुरुपव्यापारः ? अत एवोच्यते—"सकलविषयज्ञानाधीनं प्रमाभिरबाधितं, सकलममलं सत्संवादं वदन्निति संपदा । भवति भगवन् ! सर्वज्ञत्वं सदाऽभिदधद् दृढं, जयति भवतः सिद्धान्तोऽयं परैरपराजितः ॥१॥" सत्यमित्थमिति हृदि निधायाह—

कामं सहावसिद्धं, तु पवयणं दिप्पए सयं चेव ।
तहवि य जो जेणऽहिओ, सो तेण पयासए तं तु ॥ ६४ ॥

"कामं" गाहा व्याख्या—' कामं ' अनुमतमिदं ' स्वभावसिद्धं ' निजप्रभावप्रतिष्ठितमित्यर्थः । ' तुः ' अवधारणे, स्वभावसिद्धमेव, अतः ' दीप्यते ' प्रकाशीभवति ' स्वयमेव ' आत्मनैव; तर्हि कथं प्रभावनाकरणम् ? इत्याह—' तथापि ' यद्यपि एवं ' यः ' अवधिज्ञान्यादिः ' येन ' अतिशयादिना ' अधिकः ' अपरप्राणिभ्य उत्कलितः ' सः ' अवधिज्ञान्यादिः ' तेन ' आ-

---

१ तपोवन्तः " अ । २ " इत्यादीनि " व ।

त्मातिशयेन ' प्रकाशते ' प्रदीपयत्येव । ' तत् ' प्रवचनम्, ' तु: ' अवधारणे, प्रकाशत इत्यस्मात्परतो योजित एव । इदमत्र हृदयम्—यद्यपि जिनप्रवचनमनेकातिशयनिधानत्वेन प्रभावनाप्राप्तमेव तथापि यथा तत् तत्त्वेन भव्यानां मनस्सु विश्राम्यति तथा सम्यग्दृष्टिभिर्यतितव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

अमूढदृष्ट्यादावुदाहरणान्याह—

सुलसा अमूढदिट्ठी, सेणिय उववूह थिरीकरण साढो ।
वच्छल्लम्मि य वइरो, पभावगा अट्ठ पुण हुंति ॥ ६५ ॥

" सुलसा " गाहा व्याख्या—सुलसाश्राविकाऽमूढदृष्टावुदाहरणम्—यथाऽसावम्मट (ऽसावम्बड) परिव्राट्कृतवियानिमित्तातुनभावैर्न सम्यग्दृष्टी मुमोह, एवममूढदृष्टिना भाव्यम् । श्रेणिको राजा उपबृंहायामुदाहरणम्—यथाऽसौ किल सुरमायानिर्मितस्य मृतकस्य शुक्लदन्तादिप्रशंसाद्वारेणोपबृंहां, चकार, यथा वा स एव सम्यक्त्वनिश्चलत्वादौ शक्रेणोपबृंहितः, एवं क्षपणादौ साधूनामुपबृंहा विधेया । ' थिरीकरण साढ ' इति स्थिरीकरणे आर्याषाढाचार्यो ज्ञातम्—यथाऽसौ किल धर्मे चलाचलः सन् प्रव्रज्यां तित्यक्षुः क्षुल्लकजीवदेवेन स्थिरीकृतः एवं स्थिरीकरणं कर्तव्यम् । ' वात्सल्ये वैरः ' इति वात्सल्ये वैरस्वामी ज्ञातम्—यथाऽसौ श्रमणसंघं दुर्भिक्षोदधेर्वियानिर्मितपटपोतेनोत्तारणायोद्यतो दात्रलूनशिखेन शय्यातरेणाभिहितः, यथा—' भगवन् ! मामपि साधर्मिकमेवावधार्योत्तारयातो विपदः ' इति विज्ञप्तश्च तमपि साधर्मिकवात्सल्यं चिकीर्षुस्तथैवोत्तारितवान्, एवं साधर्मिकवात्सल्यं विधेयम् । एतत्संबद्ध-

कथानकानि तु प्रायः प्रसिद्धत्वाद् ग्रन्थविस्तरभयाच्च[1] न लिख्यन्ते। 'प्रभावकाः' प्रभावनायाः कर्तारः 'अष्टौ' वक्ष्यमाणरूपाः, 'पुनः' भिन्नवाक्यतायाम्, प्रभावकाः पुनः इति द्रष्टव्यम्। 'भवन्ति' सन्ति। इति गाथार्थः॥ ६५॥

साम्प्रतं प्रभावनायाः कर्तव्यतामागमादाविष्कुर्वन्नपरमपि तत्सहचरिततया निर्दिष्टमाह—यद्वा यदार्यवैरः सूत्रं स्मरद्भिः साधर्मिकवात्सल्यमकारि तमाह—

साहम्मियवच्छल्लम्मि उज्जया उज्जया य सज्झाए।
चरणकरणम्मि य तहा, तित्थस्स पभावणाए य॥ ६६॥

"साहम्मिय" गाहा व्याख्या—'साधर्मिकवात्सल्ये' कथितस्वरूपे 'उद्यताः' उद्योगवन्तः, 'उद्यताश्च स्वाध्याये' [स्वाध्याये] चोद्यता इति द्रष्टव्यम्, "चरणकरणम्मि" त्ति चर्यत इति चरणं–व्रतादि, तदुक्तम्—"वय५ समणधम्म१० संजम१७, वेयावच्चं१० च बंभगुत्तीओ९। नाणाइतिगं३ तव१२ कोहनिग्गहाई४ चरणमेअं॥ १॥" क्रियत इति करणम्–पिण्डविशुद्ध्यादि, तदुक्तम्—"पिंडविसोही४ समिई५, भावण१२ पडिमा१२ य इंदियनिरोहो५। पडिलेहण२५ गुत्तीओ३, अभिग्गहा४ चेव करणं तु॥ १॥" तत्र। चशब्द उद्यतक्रियानुकर्षणार्थः। 'तथा' आगमोक्तप्रकारेण 'तीर्थस्य प्रभावनायां' उक्तस्वरूपायाम। चशब्दः प्राग्वत्। सुसाधवो हि साधर्मिकवात्सल्यादावुद्यता भवन्ति। इति गाथासमुदायार्थः॥ ६६॥

---

१ "भयात्" ब।

प्रभावकानष्टावुद्दिशन्नाह—

अइसेसइड्ढिधम्मकहिवाइआयरियखवगनेमित्ती ।
विज्जारायागणसम्मया, य तित्थं पभावेंति ॥ ६७ ॥

" अइसेस " गाहा व्याख्या—अतिशेषा —अवधिज्ञानादय, तेषां ऋद्धिर्यस्यासावतिशेषर्द्धि , भिन्ने वा पदे तद्वन्तौ द्रष्टव्यौ । धर्मकथी—धर्मकथालब्धियुक्त , वादी—वादलब्धिमान्, आचार्य —प्रावचनिक, क्षपक —विकृष्टतप कर्ता, नैमित्तिक —सुनिश्चितातीतादिनिमित्तवेदी, सर्वेषामतिशेषद्धर्यादिपदानां प्राधान्येन निर्देश । विद्यात्युपलक्षणात्सिद्धिमान्, राजगणसम्मता —पृथिवीपतिमहाजनादिबहुमता , स्थानद्वयमिदमेकं वा, ' ह्रस्वदीर्घौ मिथ ' इति पूर्वपददीर्घत्वम् । ' च ' समुच्चये । ' तीर्थं ' प्रवचनं स्वसमृद्धया ' प्रभावयन्ति ' मध्यस्थप्राणिनां बहुमानगोचरीकुर्वन्ति । इति गाथार्थ ॥६७॥

एवं हेयहानद्वारेण सम्यक्त्वमभिधायाधुना विधिद्वारेण तदेवाह—

तत्तत्थसद्दहाणं, सम्मत्तमसग्गहो न एयम्मि ।
मिच्छत्तखओवसमा सुस्सूसाई उ होंति दढं ॥ ६८ ॥

" तत्तत्थ " गाहा व्याख्या—तत्त्वार्थानां-सर्वविदुपदिष्टजीवादिभावानां श्रद्धान—एवमेवैतदिति प्रतीति. तत्त्वार्थश्रद्धानं यत् सम्यक्त्वम्, यच्छ्रावकधर्ममूलतयोद्दिष्टम् । इदमेवेदानीं कार्यलिङ्गगम्यमेवाह—' असद्ग्रह ' वस्त्वानिर्बन्धरूपो न ' एतस्मिन् ' सम्यक्त्वे सति, ' मिथ्यात्वक्षयोपशमात् ' उक्तस्वरूपात्, उपलक्षणत्वात्क्षयोपशमात्तत्क्षयाच्च हेतो । ' शुश्रूषादय ' वक्ष्यमाणा गुणा

' भवन्ति ' जायन्ते ' दृढं ' अतिशयेन । एभिः सम्यक्त्वं व्यक्तीभवति । इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

शुश्रूषादिगुणानेवाह—

सुस्सूस धम्मराओ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।
वेयावच्चे नियमो, वयपडिवत्तीएँ भयणा उ ॥ ६९ ॥

" सुस्सूस " गाहा व्याख्या—श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा । ह्रस्वत्वं तु प्राग्वत् । सद्बोधावन्ध्यनिबन्धनधर्मशास्त्रगता परमशुश्रूषेत्यर्थः । तदुक्तम्—" शुश्रूषा चेहाद्यं, लिङ्गं खलु वर्णयन्ति विद्वांसः । तदभावेऽपि श्रावणमसिरावनिकूपखननसमम् ॥ १ ॥ शुश्रूषाऽपि द्विविधा, परमेतरभेदतो बुधैरुक्ता । परमा क्षयोपशमतः, परमाच्छ्रवणादिसिद्धिफला ॥ २ ॥ यूनो वैदग्ध्यवतः, कान्तायुक्तस्य कामिनोऽपि दृढम् । किन्नरगेयश्रवणादधिको धर्मश्रुतौ रागः ॥ ३ ॥ " इत्यादि । धर्मे—धर्मनिबन्धने सदनुष्ठाने रागः—कान्तारोत्तीर्णक्षुत्क्षामब्राह्मणघृतपूर्णाभिलाषातिरिक्ता कर्तव्यताप्रीतिरित्यर्थः । ' गुरुदेवानां ' इति गुरवः—धर्मोपदेशका आचार्यादयः, देवाः—आराध्यतमा अर्हन्तः, गुरुपदपूर्वनिपातस्तु विवक्षया गुरूणां पूज्यतरत्वख्यापनार्थः; न हि सदा गुरूपदेशं विना सर्वविद्देवावगम इति हृदयम् । तेषां गुरुदेवानां ' यथासमाधि ' स्वसमाधेरनतिक्रमेण, प्राकृतत्वादसंख्यसमासादपि तृतीयाया अलुक्, समासाभावो वा । ' वैयावृत्त्ये ' तत्प्रतिपत्तिविश्रामणाभ्यर्चनादौ ' नियमः ' अवश्यंकर्तव्यताङ्गीकारः । ' व्रतप्रतिपत्तौ ' अणुव्रतादिग्रहणाङ्गीकारे ' भ-

जना ' विकल्पना, कदाचिद्भवत्यसौ कदाचिन्नेति । ' तु: ' पुनरर्थे । व्रतप्रतिपत्तौ पुनर्भजनेति द्रष्टव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

भजनाकारणमेवाह—

जं सा अहिगयराओ, कम्मखओवसमओ न य तओ वि ।
होइ परिणामभेया, लहुं ति तम्हा इहं भयणा ॥ ७० ॥

" जं सा " गाहा व्याख्या—' यत् ' यस्मात् कारणात् ' सा ' व्रतप्रतिपत्तिः ' अधिकतरात् ' सम्यक्त्वसंप्राप्तिनिमित्तभूतादर्गलतरात् ' कर्मक्षयोपशमतः ' इति कर्मणा—चारित्रमोहनीयलक्षणाना क्षयोपशमस्ततः, उपलक्षणत्वाच्च अस्योपशमात् क्षयाच्च । स एव सम्यक्त्वलाभे किं न भवति ? इत्याह—' न च ' नैव ' तओ ' इति ' सक ' कर्मक्षयोपशमः, तुशब्द पुनःशब्दार्थे, स पुनरिति च द्रष्टव्यम्, ' भवति ' जायते ' परिणामभेदात् ' तथाभव्यत्वनिदानकर्मक्षयोपशमावन्ध्यनिबन्धनादात्माध्यवसायविशेषादित्यर्थ, ' लघु ' मटित्येव ' इति ' सम्यक्त्ववत्, ' तस्मात् ' तत कारणात् ' इह ' व्रतप्रतिपत्तौ भजना, शुश्रूषादिषु तु नियम । इयमत्र भावना—यद्यपि कर्मग्रन्थिभेदादेव सम्यक्त्वमुदेति, तस्मिंश्च व्रतप्रतिपत्तिमेवोपादेयतरामध्यवस्यति तथाऽपि न यावत्य । कर्मस्थितौ सम्यक्त्वलाभः संपन्नस्तावत्यामेव व्रतप्रतिपत्तिरपि तत्त्वतो भवति । इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

इदमेवाह—

सम्मा पलियपुहुत्तेऽवगए कम्माण भावओ हुंति ।
वयपभिईणि भवण्णवतरंडतुल्लाणि नियमेण ॥ ७१ ॥

" सम्मा " गाहा व्याख्या—'सम्म' त्ति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात्सम्यक्त्वात् प्रामात् सम्यक्त्वलाभकालसंभविकर्मस्थितेरिति हृदयम् । ' पल्योपमपृथक्त्वे ' सिद्धान्तप्रसिद्धे । तदुक्तम्—" एगाहिअवेहिअतेहिआए उक्कोस सत्तरत्ताणं । सम्मट्ठं सन्निचिअं, भरिअं वालग्गकोडीणं ॥ १ ॥ " इत्यादि ॥ द्विप्रभृतिरानवभ्य इति पृथक्त्वपरिभाषा । तस्मिन् पल्योपमपृथक्त्वे ' कर्मणां ' तदावारकाणां ' अपगते ' याते वेदिते इत्यर्थः, ' भावतः ' परमार्थवृत्त्या, न तु वाह्यप्रवृत्तिमात्रमाश्रित्य, तथात्वेन मिथ्यादृष्टेरपि रजोहरणादिधारणक्रियाया अपि संभवात् । यदुक्तम्—" सव्वजियाणं जम्हा, सुत्ते गेवेज्जगेसु उववाओ । भणिओ जिणेहिं सो न य, लिंगं मोत्तुं जओ भणिअं ॥ १ ॥ जे दंसणवावण्णा, लिंगग्गहणं करेंति सामण्णे । तेसिं पि अ उववाओ, उक्कोसो जाव गेवेज्जा॥२॥" इत्यादि । ' भवन्ति ' जायन्ते ' व्रतप्रभृतीनि ' अणुव्रतलाभादीनीत्यर्थः । किंविधानि ? ' भवार्णवतरण्डतुल्यानि ' संसाराकूपारोत्तारणे तरण्यादिकल्पानि ' नियमेन ' अवश्यंतया । तदुक्तम्—" सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलिअपुहुत्तेण सावओ हुज्जा । चरणोवसमखयाणं सागरसंखंतरा होंति ॥ १ ॥ " स च तथाविधः कर्मस्थितिह्रासोऽनुक्रमवेदनाद्वा स्याद् वीर्योल्लासविशेषात्करणान्तरप्रवृत्तेरतिशीघ्रकालेन वा । तदुक्तम्—" एवं अप्परिवडिए, सम्मत्ते देवमणुअजम्मेसु । अन्नयरसेढिवज्जं, एगभवेणं च सव्वाइं ॥ १ ॥ "

---

१ " अंते " अ । २ " तदुक्तम् " ब ।

कके त्रिविधं योगं कृतं कारितमनुमतं प्रत्याचक्षाणस्यैक एवागव-फलम्, सर्वप्रकारैः प्रत्याख्यातत्वाद्विकल्पान्तराभाव इत्यर्थः । एक-तरत्रिकेण सता त्रय एव भङ्गविकल्पा भवन्ति, ते च द्वितीयतृतीय-चतुर्थसप्तमेषु द्रष्टव्या । त्रिकविरहिते भङ्गकरथाने नव भङ्गविक-ल्पा, ते च पञ्चमषष्ठाष्टमनवमस्थानेषु । 'सर्वे' अनन्तरोदिष्टाः पुनरेकत्र मिलिता एकोनपञ्चाशदियं स्यात् । इति गाथाद्वयघट-ना ॥ भावार्थस्तु स्थापनया दर्श्यते, सा चेयम्—

३	३	३	२	२	२	१	१	१	योगा
३	२	१	३	२	१	३	२	१	करणानि
३	३	३	३	९	९	३	९	९	आगनम्

भावना चात्र—"न करेइ न कारवेइ करेंतं पि अरणं न समणुजाणइ मणेणं वायाए काएणं । एको भेओ १ ॥ इयाणिं बीयओ—न करेइ न कारवेइ करेंतं अरणं न समणु-जाणइ मणेण वायाए एको । तहा मणेण काएण य बीओ । तहा वायाए काएण य तइओ । बीओ मूलभेओ गओ २ ॥ इयाणिं तइयओ—न करेइ न कारवेइ करेंतं पि अरणं न समणुजाणइ मणेण एको१, वायाए२, काएण य३ । गओ तइ-यओ मूलभेओ ३ ॥ इयाणिं चउत्यो—न करेइ न कारवेइ म-णेणं वायाए काएण य एको१ । न करेइ करेंतं नाणुजाणइ बीओ२ । न कारवेइ करेंतं नाणुजाणइ३ । चउत्थो मूलभेओ४ ॥ इयाणिं पंचमो—न करेइ न कारवेइ मणेणं वायाए एको१ । न करेइ करेंतं नाणुजाणइ बिइयओ २ । न कारवेइ करेंतं नाणुजा-

एणइ ३। एए तिरिण भंगा मणेण वायाए य लद्धा। अण्णे वि तिरिण मणेण काएण एवमेव लब्भंति। तहा अवरे वि वायाए काएण य लब्भंति तिरिण। एवं एए सव्वे वि नव। पञ्चमोऽप्युक्तो मूलभेदः ५॥ इयाणिं छट्ठो—न करेइ न कारवेइ मणेण एक्को१। तहा न करेइ करेंतं नाणुजाणइ मणेण वीओ२। न कारवेइ करेंतं नाणुजाणइ तइओ३। एवं वायाए काएण वि तिरिण तिरिण लब्भंति। उक्तः षष्ठो मूलभेदः ६॥ सप्तमोऽभिधीयते—न करेइ मणेणं वायाए काएण य एक्को १। न कारवेइ मणाईहिं वीओ २। करेंतं नाणुजाणइ तइओ ३। सप्तमोऽप्युक्तः॥ इदानीमष्टमः—न करेइ मणेणं वायाए य एक्को१। तहा मणेणं काएण य विइओ२। तहा वायाए काएण य तइओ३। एवं न कारवेइ एत्थं पि तिरिण भंगा एवमेव। करेंतं नाणुजाणइ एत्थं पि तिरिण भंगा। उक्तोऽष्टमः ८॥ इदानीं नवमः—न करेइ मणेणं एक्को१। न कारवेइ वीओ२। करेंतं नाणुजाणइ तइओ। एवं वायाए वि तियं काएण वि होइ तिअमेव नवमोऽप्युक्तः ९। एवं सर्वसंपिण्डने सत्येकान्नपञ्चाशत्[1]॥ ७५॥

ततश्च—

कालतिएण य गुणिया, सीयालसयं तु होइ भंगाणं।
विसयत्तिहिं भंगतियं, चोयालसयं सविसयम्मि॥ ७६॥

"काल" गाहा व्याख्या—'कालत्रिकेण' अतीतानागतवर्तमानलक्षणेन गुणितास्त एकान्नपञ्चाशद्भङ्गाः 'सप्तचत्वारिंशं

१ "मत्येकोनपञ्चाशत्" ख।

शतं तु भवति भङ्गाना ' मिति एकोनपञ्चाशतो मिलिता सप्तचत्वारिंशं शत भवतीत्यर्थः । तदुक्तम्—" लद्धफलमाणमेयं, भगा उ भवंति अउणपण्णामं । तीयाणागयसंपइगुणिअं कालेण होइ इमं ॥ १ ॥ सीयाल भंगसय, कह कालतिएण होइ गुणणाओ । तीयस्स पडिक्कमणं, पच्चुप्पण्णस्स संवरणं ॥ २ ॥ पच्चक्खाणं तु तहा, होइ एस्सस्स एव गुणणाओ । कालतिएणं भणिअं, जिणगणहरवायगेहिं च ॥ ३ ॥ " नन्वेवं श्रावकस्य त्रिविधत्रिविधनिवृत्तौ सत्या संभवति, सा चास्यानुमतेरप्रतिषिद्धत्वादसंभविनी, अत एव निर्युक्तिकृतोक्तम्—" दुविह तिविहेण " इत्यादि इति इत्याशयाह—' विषयाद्बहिः ' भरतमध्यमखण्डाद्बहिरित्यर्थः, ' भङ्गत्रिक ' अनुमतिनिषेधसहितम् । चतुश्चत्वारिंशं शत स्वविषये, सभवद्व्यवहारगोचरे अनुमतिवर्जनस्य सामान्येनासंभवात् । इत्थमत्र हृदयम्—यद्यपि श्रावकस्य सामान्येनानुमतिवर्जनं न सभवति, सभवत्सव्यवहारविषयेऽनुमतेरागतिसंभवात्, तथाऽपि विशेषविषय गृह्णतोऽस्यानुमतिवर्जनमपि सभविष्यमित्युक्तम् । तथा चोक्तम्—" केई भणंति गिहिणो, तिविहं तिविहेण नत्थि संवरणं । त न जओ निद्दिट्ठं, पण्णत्तीए विसेसेउं ॥ १ ॥ तो कह निज्जुत्तीएऽणुमइनिसेहो त्ति सो सविसयम्मि । सामण्णे वा तत्थ उ, तिविहं तिविहेण को दोसो ॥२॥" इति गाथार्थः ॥७६॥

नन्वेवमपि " न करेइ न कारवेइ करेंतं नाणुजाणइ मणेण वायाए " इत्यादिषु भङ्गकेषु कायप्रवृत्तेरप्रत्याख्यातत्वात् तत्प्रवृत्तौ च मनःप्रवृत्तेरपि प्रसङ्गात् कथं प्रत्याख्यानपालनासंभवः ? इत्याह—

संभवमहिगिच्चेयं, नियविसत्रो भरह आरियं खंडं ।
तस्स वहिं सव्ववया, साहुसरिच्छा सविगिहीणं ॥ ७७ ॥

" संभव " गाहा व्याख्या—' संभवं ' भङ्गकविरचनालक्षणं संभवमात्रमधिकृत्यैवं प्रदर्श्यते, न तु सर्वभङ्गेषु प्रत्याख्यातार इत्यर्थः । यद्वा संभवं—सामान्येन प्रत्याख्यातृगतां विचित्रां विवक्षामाश्रित्येत्यर्थः । कदाचित्संभवं स्वविषयं तद्बहिर्वेत्यनपेक्ष्य सामान्येनैवमभिधीयत इत्यर्थः । स्वविषयमुद्दिष्टं व्याचष्टे—' निय ' इत्यादि । ' निजविषयः ' स्वविषयः, कोऽत्र ? ' भरतं ' भरतक्षेत्रम्, तत्रापि ' आर्य खण्डं ' मध्यखण्डं आर्यार्धषड्विंशतिजनपदैरुपलक्षितम्, तत्र किल संभवत्संव्यवहारवशेनानुमतेरागतिसंभव इत्यर्थः । ' तस्मात् ' भरतात् ' वहिः ' अपरक्षेत्रेष्वित्यर्थः, इह च सूत्रे " क्वचित्पञ्चम्याः " इति षष्ठी, संबन्धमात्रविवक्षया वा । ' सर्वव्रतानि ' प्रागुद्दिष्टानि ' साधुसदृक्षाणि ' यतितुल्यानि त्रिविधं त्रिविधेनेत्यर्थः, तत्रानुमतिवर्जनस्यापि संभवात् ' सर्वगृहिणां ' समस्तश्रावकाणाम् । इति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

एवं व्रतग्रहणप्रकारं संभवत आविष्कृत्य व्रतस्वरूपमाह—

थूलगपाणवहस्सा, विरई दुविहो य सो वहो होइ ।
संकप्पारंभेहिं, वज्जइ संकप्पओ विहिणा ॥ ७८ ॥

" थूलग " गाहा व्याख्या—' स्थूलकप्राणवधस्य विरतिः ' स्थूरा एव स्थूरकाः—द्वीन्द्रियादयः तेषां प्राणाः—शरीरेन्द्रियोच्छ्वासायुर्लक्षणाः तेषां वधः—जिघांसनं तस्य विरतिः—निवृत्तिरित्यर्थः ।

१ "–वर्जनसंभवात् " ख ।

द्विविधमासौ वधो भवति । कथम् ? 'संकल्पारम्भाभ्यां' तत्र व्यापादनाभिसन्धिः सकल्पः, कृष्यादिकस्त्वारम्भ । अत्र 'वर्जयति सकल्पतः' परिहरत्यसौ श्रावक प्राणवधं संकल्पेन, नत्वारम्भतोऽपि, तत्र नियमेन प्रवृत्ते' । 'विधिना' प्रवचनोक्तेन वर्जयति, न तु यथाकथञ्चित् । इति गाथार्थ ॥ ७८ ॥

स चाय विधिः—

गुरुमूले सुयधम्मो, संविग्गो इत्तरं व इयरं वा ।
वज्जित्तु तओ सम्मं, वज्जेइ इमे अईयारे ॥ ७९ ॥

" गुरुमूले " गाहा व्याख्या—'गुरुमूले' आचार्यान्तिके 'श्रुतधर्मा' आकर्णिताणुव्रतादिः, 'संविग्न' मोक्षसुखाभिलाषी, न तु ऋद्धिकाम', 'इत्वर' चातुर्मास्यादिकालावधिना 'इतरद्वा' यावत्कथिकमेव 'वर्जयित्वा' प्रत्याख्याय यथोमिति प्रकृतम् । 'तत' तदनन्तर 'सम्यक्' अध्यवसायविशुद्धया 'वर्जयति' परिहरति, विरतिपरिणतौ प्रत्याख्याने सत्येव प्रवृत्तिरेव नास्य सम्भवतीत्यर्थ । 'इमान' वक्ष्यमाणलक्षणान्, कान ? अतिचरणान्यतिचाराः—प्रत्याख्यानमलिनताहेतवो व्यापारास्तान् । इति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

तानेवाह—

बंधवहछविच्छेयं, अइभारं भत्तपाणवोच्छेयं ।
कोहाइदूसियमणो, गोमणुयाईण नो कुज्जा ॥ ८० ॥

" बधवह " गाहा व्याख्या—बन्धवधच्छविच्छेदान् अतिभार भक्तपानव्यवच्छेद क्रोधादिदूषितमना गोमनुष्यादीनां न

कुर्यात्। तत्र बन्धनं बन्धः—संयमनं रज्जुदामकादिभिः, हननं—वधस्ताडनं कपादिभिः, छविः—शरीरं तस्य च्छेदः—पाटनं करपत्रादिभिः। भरणं भारः अतीव भरणमतिभारः, प्रभूतस्य पूगफलादेः स्कन्धपृष्ठ्यादिष्वारोपणमित्यर्थः। भक्तं—अशनमोदकादि, पानं—पेयमुदकादि, तस्य व्यवच्छेदः—निरोधोऽदानमित्यर्थः। एतान् समाचरन् अतिचरति प्रथमाणुव्रतम्। एतान् क्रोधादिदूषितमना न कुर्यादिति। अनेनापवादमाह—अन्यथाकरणाप्रतिषेधावगमात्। तत्र चायं पूर्वाचार्योक्तो विधिः—"बंधो दुपयाणं चउप्पयाणं च अट्ठाए अणट्ठाए अ। अणट्ठाए न वट्टइ बंधिउं। अट्ठाए दुविहो सावेक्खो निरवेक्खो य। णिरवेक्खो निश्चलं धणियं जं बंधइ। सावेक्खो दामगंठिणा, जं च सक्कइ पलीवणाइसुं मुंचिउं छिंदिउं वा, ण संसरपासएण बंधिअव्वं। एवं ताव चउप्पयाणं। दुपयाणं पि दासो दासी वा चोरो वा पुत्तो वा णपढंतगाइ जइ बज्झंति तो सविक्कमाणि बंधिअव्वाणि रक्खिअव्वाणि य, जहा अग्गिभयाइसु न विणस्संति। ताणि किर दुपयचउप्पयाणि सावगेण गिण्हिअव्वाणि जाणि अबद्धाणि चेव अच्छंति[1]। वहो वि तह चेव। वहो नाम ताडणा। अणट्ठाए निरवेक्खो निद्दयं तालेइ। सावेक्खो पुण पुव्वामेव भीअपरिसेण होअव्वं। जइ न करेज्जा तो मम्मं मोत्तूण ताहे लयाए दोरेण वा एक्कं वा दोण्णि वा वारे। छविच्छेओ अणट्ठाए तहेव। निरवेक्खो हत्थपायकण्णनक्काइ निद्दओ छिंदइ। सावेक्खो गंडं वा अरसं वा छिंदेज्जा व

---

१ "चिट्ठंति" ब।

वहेज्ज वा । अइभारो न आरोएअव्वो । पुव्विं चेव जा वाहणाए जीविआ सा मोत्तव्वा । न होज्जा अण्णा जोविआ ताहे दुपयं जं सयं उक्खिवइ ओआरेइ वा भारं एवं वहाविज्जइ । बइल्लाणं जहा-साभाविआओ वि भाराओ ऊणओ कीरइ, हलसगडेसु वि वेलाए चेव मुअइ । आसहत्थीसु वि एसेव विही । भत्तपाणवो-च्छेओ न करस्स वि कायव्वो, तिक्खछुहो मा मरेज्जा । तहेव अणट्ठाए दोसा परिहरेज्जा । सारोगस्स पुण रोगनिमित्तं वा वायाए वा भणेज्जा, अज्ज ते न देमि त्ति । संतिनिमित्तं वा उववासं कार-वेज्जा । सव्वत्थ वि जयणा, जहा थूलगपाणाइवायस्स अइयारो न हवइ तहा पयइअव्वं । " इति गाथार्थः ॥ ८० ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमाणुव्रतम्, सांप्रतं द्वितीयमुच्यते—

थूलमुसावायस्स य, विरई सो पंचहा समासेण ।
कण्णागोभूमालियनासहरणकूडसक्खिज्जे ॥ ८१ ॥

" थूल " गाहा व्याख्या—स्थूलमृषावादस्य च विरतिर्द्वि-तीयमणुव्रतं भवतीति गम्यते । तत्र द्विविधो मृषावादः–स्थूलः सू-क्ष्मश्च । तत्र परिस्थूरवस्तुविषयोऽतिदुष्टविवक्षासमुद्भवः स्थूलः, वि-परीतस्त्वितरः, न च तेनेह प्रयोजनम्, श्रावकधर्माधिकारात्स्थूल-स्य प्रकान्तत्वात् । तथा चाह—' स पञ्चधा मृषावादः ' पञ्चधा—पञ्चप्रकारः, ' समासेन ' सङ्क्षेपेण, शेषभेदानां कुमारादृतादीनां सजातीयत्वेनात्रैवान्तर्भाव इति हृदयम् । पञ्चविधत्वमाह–' कन्या-भूम्यलीकन्यासहरणकूटसाक्षित्वे ' इति, अलीकशब्दः प्रत्येकं क-न्यादिपदेषु योजनीयः, तद्यथा—कन्यालीकमित्यादि, " इत्थ पानी-

चादिषु " इत्यलीकशब्द-ईत इदादेशः। तत्र कन्याविषयमलीकम्-भिन्नकन्यामितरां वक्ति विपर्ययं वा। एवं गवालीकमपि, अल्पक्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वक्ति। भूम्यलीकं तु परसत्कामेवात्मसत्कां वक्ति। व्यवहारे वा नियुक्तोऽनाभवद्व्यवहारेणैव कस्यचिदेकस्य रागाद्यभिभूतो वक्ति, अस्यैवेदमाभवतीति। न्यस्यत इति न्यासः-रूपकाद्यर्पणं तस्य हरणं, येन वचनेन न्यासमपलपति स मृषावादः, तद्ग्रहणं त्वदत्तादानमेवेति भावः। कूटसाक्षित्वं तूत्कोचामत्सराद्यभिभूतः प्रमाणीकृतः सन् कूटं वक्ति, यथाऽस्यहमत्र साक्षी। इति गाथार्थः॥ ८१॥

अतिचारानाह—

इह सहसब्भक्खाणं, रहसा य सदारमंतभेयं च।
मोसोवएसयं कूडलेहकरणं च वज्जेज्जा॥ ८२॥

" इह " गाहा व्याख्या—' इह ' मृषावादविरतौ सहसा-अनालोच्याभ्याख्यानं ' सहसाभ्याख्यानं ' असदध्यारोपणम्। तद्यथा—" चौरस्त्वं पारदारिको वा " इत्यादि। रहः-एकान्तः तत्र भवं रहस्यं तेन तस्मिन् वाऽभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, एतदुक्तं भवति—एकान्ते मन्त्रयमाणानभिधत्ते, एते हीदं चेदं च राजविरुद्धादिकं मन्त्रयन्त इति। ' स्वदारमन्त्रभेदं च ' स्वकलत्रविश्रब्धभाषितान्यकथनं चेत्यर्थः। ' मृषोपदेशं ' असत्योपदेशम्, इदमेवं चैवं च ब्रूहीत्यादिलक्षणम्। ' कूटलेखकरणं च ' अन्यनाममुद्राक्षरबिम्बस्वरूपलेखकरणं च वर्जयेत्। यत एतानि समाचरन्नतिचरति द्वितीयाणुव्रतम्। इति गाथार्थः॥ ८२॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयमणुव्रतम्, अधुना तृतीयमाह—

थूलादत्तादाणे, विरई वं दुविह मो उ निद्दिट्ठं ।
सचित्ताचित्तेसु, लवणहिरण्णाइवत्थुगयं ॥ ८३ ॥

" थूलादत्तादाणे " गाहा व्याख्या—इहादत्तादानं द्विविध, स्थूलं सूक्ष्मं च । तत्र परिस्थूलवस्तुविषयं चौर्यारोपणहेतुत्वेन प्रतीतं स्थूलम्, तद्विपरीतं तु सूक्ष्मम् । तत्र ' स्थूलादत्तादाने ' तद्विषया ' विरति ' निवृत्तिस्तृतीयमणुव्रतमिति प्रक्रम । तत्तु ' द्विविध ' द्विप्रकारम्, ' मो ' इति निपात पादपूरणे, ' तु ' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, तद्विधानि योजित एव । ' निर्दिष्ट ' कथितमागम इति गम्यते । तदेव द्वैविध्यमाह—' सचित्ताचित्तेषु ' सचित्तविषयमचित्तविषयं चेत्यर्थ । तथाह—लवणहिरण्यादिवस्तुगतम्, इति जीवाजीवरूपत्वात् तस्य अत्रिशब्दश्चवस्त्वापिपरिमह । मिश्रादत्तादान त्वनयोरेवान्तर्भूतं वाक्ष्य पृथग्विवक्षितम्, सक्षेपस्यैव प्रस्तुतत्वात् । इति गाथार्थ ॥ ८३ ॥

इहातिचारानाह—

वज्जइ इह तेनाहड तक्करजोग विरुद्धरज्ज च ।
कूडतुलकूडमाण, तप्पडिरूवं च ववहारं ॥ ८४ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरते ' इह ' अदत्तादानविरतौ स्तेनाहृतम् ' तत्र स्तेना —चौरास्तैराहृत—आनीत किञ्चित् कुङ्कुमादि देशान्तरात् तत् समर्घं इति लोभात् गृहीयात् । तथा ' तस्करयोग ' तस्करा —चौरास्तेषा योग —हरणक्रियाया प्रेरण अभ्यनुज्ञा " हरत यूयम् ' इति तस्करप्रयोगस्त च वर्जयेत् ।

' विरुद्धराज्यं ' इति च सूचनात् सूत्रमिति विरुद्धराज्यातिक्रमं च वर्जयेत्, विरुद्धनृपयो राज्यं तत्रातिक्रमः, न हि ताभ्यां तत्र तदागमनमनुज्ञातमिति। तथा ' कूटतुलाकूटमानं ' तुला–प्रतीता, मानं कुडवादि, कूटत्वं–न्यूनाधिकत्वं, न्यूनया ददाति अधिकया गृह्णाति। तथा ' तत्प्रतिरूपं च व्यवहारम् ' तेन–अधिकृतेन प्रतिरूपं–सदृशं तत्प्रतिरूपं तेन व्यवहारम्, यद् यत्र घटते व्रीह्यादिघृतादिषु पलञ्ज्यादिवसादि तस्य तत्र प्रक्षेपेण विक्रयस्तं वर्जयेत्, यत एतानि समाचरन्नतिचरति तृतीयाणुव्रतम्। इति गाथार्थः ॥८४॥

उक्तं सातिचारं तृतीयाणुव्रतम्। सांप्रतं चतुर्थमाह—

परदारस्स य विरई, ओरालविउव्वभेयओ दुविहं।
एयमिह मुणेयव्वं, सदारसंतोस मो इत्थ ॥ ८५ ॥

" परदार " गाहा व्याख्या—परे–आत्मव्यतिरिक्तास्तेषां दाराः–कलत्राणि परदारास्तेभ्यस्तेषां वेति, प्राग्वत् षष्ठी। एकवचनान्तता तु प्राकृतत्वात्। परकलत्रस्यैव विरतिः, न वेश्याया अपीत्यर्थः। चतुर्थमणुव्रतमिति प्रक्रमः। चशब्दः समुच्चये। स्वदारसंतोषश्चेत्यत्र द्रष्टव्यः। ' औदारिकवैक्रियभेदतो द्विविधमेतद् ज्ञातव्यं' इति एतदिति प्राकृतत्वेन नपुंसकनिर्देशः, 'एते' परदारा इति द्रष्टव्यम्, औदारिकवैक्रियभेदतः ' द्विविधाः ' द्विप्रकाराः। तत्रौदारिका नार्यः तिरश्च्यश्च। वैक्रिया विद्याधर्यो देव्यश्च। स्वस्य दाराः स्वदाराः–स्वकलत्रं तैः संतोषः स्वदारसंतोषः, मैथुनासेवनं प्रति वेश्यादेरपि वर्जनमिति हृदयम्। स्वदारसंतोषश्चतुर्थाणुव्रतमिति योजितमेव। अत्र चतुर्थाणुव्रते वर्जयतीत्युत्तरेण योगः। इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

अतिचारानाह—

वज्जइ इत्तरिअपरिग्गहियागमणं अणंगकीडं च ।
परवीवाहक्करणं, कामे तिव्वाभिलासं च ॥ ८६ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरति, किम्? इत्वरीति, अटनशीला इत्वरी "ण्नेः शीले त्वरत्"—"आदीतो बहुल " इत्यादन्तता स्तोककालगृहीता, तस्यां गमनमिति संबध्यते, भाटिप्रदानेन कियन्तमपि कालं स्वकलत्रीकृतवेश्यामैथुनासेवनमित्यर्थः । ' अपरिगृहीतागमनं ' अपरिगृहीता नाम वेश्या अन्यसत्कगृहीतभाटिः, कुलाङ्गना वाऽनाथेति तद्गमनम् । यथाक्रमं स्वदारसंतोषवत परदारवर्जिनोरतिचारौ । अनङ्गक्रीडा नाम कुचकक्षोरूवदनान्तरक्रीडा, तीव्रकामाभिलाषेण वा परिसमाप्तरतस्याप्याहार्यैः स्थालकादिभिर्योपितोऽवाच्यप्रदेशासेवनमिति । ' परविवाहकरणं ' अन्यापत्यस्य कन्याफललिप्सया स्नेहसंबन्धेन वा विवाहकरणम्, स्वापत्येष्वपि संख्याभिग्रहो न्याय्य इति । 'कामे तीव्राभिलापं च ' इति सूचनात् ' कामभोगतीव्राभिलाषः ' कामाः—शब्दादयो भोगाः—रसादय एतेषु तीव्राभिलाषः—अत्यन्ततदध्यवसायित्वम् । एतानि समाचरन्नतिचरति चतुर्थाणुव्रतम् । इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

उक्तं सातिचारं चतुर्थमणुव्रतम् । साम्प्रतं पञ्चममुच्यते—

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंभनिवित्तिसंजणयं ।
खित्ताइवत्थुविसयं, चित्तादविरोहओ चित्तं ॥ ८७ ॥

" इच्छा " गाहा व्याख्या—इच्छाया इच्छया वा परिमाणं इच्छापरिमाणं पञ्चममणुव्रतमिति प्रक्रमगम्यम् । तथेच्छापरिमाणं

किंफलम् ? इत्याह—'असदारम्भविनिवृत्तिजनकं' असुन्दरारम्भप्रत्याख्याननिबन्धनम। तत्र 'क्षेत्रादिवस्तुविषयं' क्षेत्रादीनि वस्तूनि विषयोऽस्येति समासः। तदुक्तम—"धणं धण्णं खेत्तं वत्थुं रूप्पं सुवण्णं कुविअं दुपयं चउप्पयं च" इत्यादि। अत्र चादिशब्दः प्रकारवचनः। क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकारा धनादय इत्यर्थः। 'चित्ताद्यवरोधात्' चित्तवित्तदेशवंशाद्याश्रयेण 'चित्रं' अनेकाकारम्। इति गाथार्थः॥ ८७॥

अत्रातिचारानाह—

खेत्ताइहिरण्णाइधणाइदुपयाइकुप्पमाणकमे।
जोयणपयाणबंधणकारणभावेहि नो कुणइ॥ ८८॥

"खेत्ताइ" गाहा व्याख्या—'क्षेत्रादिहिरण्यादिधनादिद्विपदादिकुप्यमानक्रमान' क्षेत्रादिगृहीतपरिमाणातिक्रमानित्यर्थः। 'योजनप्रदानबन्धनकारणभावैः' एभिर्योजनादिभिर्यथासंख्यं 'न करोति' न विधत्ते इति समुदायार्थः। तत्र क्षेत्रवास्तूनां योजनेन द्वित्रादीनां गृहीतपरिमाणभङ्गभयाद् वृत्याद्यपनयनादिनैकत्वापादनेनेत्यर्थः। एवं हिरण्यसुवर्णयोः प्रदानेनागृहीतपरिमाणावधिकालात्परत उद्ग्राहणीययोर्वृद्धिसयुक्त्या धनधान्ययोर्बन्धनेन—सत्यङ्कारादिना नियन्त्रणेन। द्विपदचतुष्पदयोः कारणेन—गर्भाधानप्रयोजनेन, कुप्यस्य च भावेन—अध्यवसायेन तदर्थित्वरूपेण, एतत्तु सर्वमपि प्रदानादि परिमाणावधीकृतचतुर्मासकादिकालादर्वागेवं करोति—किल ममैतदवधीकृतकालात्परत एव परिग्रहविषयीभविष्यत्यध्यवसायेन।

१ "अनेकप्रकारं" च।

अत्र चादिशब्दा आगमपाठप्रसिद्धवास्त्वादिमाहकाः । तथा चागमः—" धणधण्णप्पमाणाइक्कमे खेत्तवत्थुपमाणातिक्कमे हिरण्णसुवण्णप्पमाणाइक्कमे दुपयचउप्पयप्पमाणाइक्कमे कुविअपमाणाइक्कमे । " पंचसंख्याविषयत्वं च सजातीयत्वेन शेषभेदानामत्रैवान्तर्भावाच्छिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्यमगतैर्विवक्षितत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनम्, अतश्चतुष्पञ्चादिसंख्ययातिचाराणामगणनमुपपन्नम् । इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

उक्तान्यणुव्रतानि, सांप्रतं गुणव्रतान्याह—तत्रापि प्रथमं दिग्व्रतम्, तदाह—

उड्ढाहोतिरियदिसिं, चाउम्मासाइकालमाणेणं ।
गमणपरिमाणकरणं, गुणव्वयं होइ विण्णेयं ॥ ८९ ॥

" उड्ढाहो " गाहा व्याख्या—' ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिशाम् ' इति ऊर्ध्व–पर्वतारोहणादौ, अधः–कूपप्रवेशादौ, तिर्यग्–पूर्वादासु दिक्षु, दिक्शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, ऊर्ध्वादिदिशमङ्गीकृत्य ' चातुर्मास्यादिकालमानेन ' चतुरो मासान्, अष्टौ वा यावत् इत्यादि । ' गमनपरिमाणकरणम् ' अभिप्रेतक्षेत्रात् परतो गमननिवृत्तिरित्यर्थः । ' गुणव्रतं ' अणुव्रतानामेव गुणकरमित्यर्थः, भवति विज्ञेयं प्रथममिति गम्यते । इति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

अत्रातिचारानाह—

वज्जइ उड्ढाइक्कममाणयणप्पेसणोभयविसुद्धं ।
तह चेव खेत्तवुड्ढिं, कहिंचि सइअंतरद्धं च ॥ ९० ॥

१ " यथाविभागार्थ " अ ।

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरते ' ऊर्द्धादिक्रमम् ' इति, ऊर्द्धादिषु दिक्षु क्रमः—क्रमणं विवक्षितक्षेत्रात्परत इति गम्यते अतिक्रमो वा क्रमोऽभिप्रेतः तम् । अनेन त्रयोऽतिचाराः प्रतिपादिताः । तद्यथा—" उड्ढदिसिपमाणाइक्कमे १, अहोदिसिपमाणाइक्कमे २, तिरिअदिसिपमाणाइक्कमे ३ । " एवं चोर्द्धादिदिगतिक्रमं द्विविधं त्रिविधेन प्रकृतं ' आनयनप्रेषणोभयविशुद्धं ' वर्जयति, तत्र आनयनं—परेण विवक्षितक्षेत्रात्परतः स्थितस्य, प्रेषणं ततः परेण नयनम्, उभयं—उक्तद्वयं अप्येकदैव तैः विशुद्धं—निर्दोषम् । ' तथैव ' तेनैव प्रकारेण ' क्षेत्रवृद्धिं ' पूर्वादिदिक्परिमाणस्य दक्षिणादिदिशि प्रक्षेपलक्षणां वर्जयतीत्यनुवर्तते । ' कथञ्चित् ' केन प्रकारेण ' स्मृत्यन्तर्धानं च ' स्मृतेः—गमनपरिमाणयोजनादिसंख्योपयोगस्यान्तर्धानं—तिरोधानं भ्रंशनमित्यर्थः । स्मृतिमूलं हि नियमानुष्ठानम्, तद्भ्रंशे हि नियमत एव तद्भ्रंश इत्यतिचारता । इति गाथार्थः ॥ ९० ॥

तत्र वृद्धसंप्रदायः—उड्ढं जं पमाणं गहिअं तस्स उवरिं पव्वयसिहरे रुक्खे वा मक्कडो पक्खी वा सावयस्स वत्थं आभरणं वा गिण्हिउं पमाणाइरेगं भूमिं वच्चेज्जा तत्थ से न कप्पइ गंतुं, जाहे तं पडिअं अण्णेण वा आणिअं ताहे कप्पइ, एअं पुण अट्ठावयउज्जंताइसु हवेज्जा । एवं अहे कूविआइसु विभासा । तिरिअं जं पमाणं गहिअं तं तिविहेण वि करणेण नाइक्कमिअव्वं । खेत्तवुड्ढी न कायव्वा, कहं ? सो पुव्वेणं भंडं गहाय गओ जाव तं परिमाणं, तओ परेणं भंडं अग्घइ त्ति काउं अवरेण जाणि-

जीवगणाणि ताणि पुव्वदिमाए न छुभेज्जा । सिअ वोलीणो होज्जा निअत्तिअव्व ति, जाणिए वा ण गतव्व । अरणो न विसज्जि अव्वो । अणाणाए कोई गओ होज्जा ज विसुमरिअखेत्तगएण लद्ध अणाणा ति गण्ण वा त न गेण्हेज्ज " त्ति ॥

उक्त सातिचार प्रथम गुणव्रतम्, अधुना द्वितीयमाह—

वज्जणमणतगुरिअचंगाण च भोगओ माण ।
कम्माओ खरकम्माइयाण नवर इम भणिय ॥ ६१ ॥

" वज्जण " गाहा व्याख्या—' वर्जन ' परिहार ' अणतगुवरि ' त्ति अनन्तकायस्य–आर्द्रकादेरागमप्रसिद्धस्य, यदुक्तम्—" चक्काग भजमाणस्स, गठी चुण्णघणो भवे । पुढविसरिसेण भेएण, अणतजीव वियाणाहि ॥ १ ॥ गूढसिराग पत्त, सच्छीर ज च होइ निच्छीर । ज पि अ पणट्ठसंधि, अणतजीव वियाणाहि ॥ २ ॥ सव्वा वि कदजाई, सूरणकदा अ वज्जकदो अ । अल्लहरिद्दा य तहा, अल्ल तह अल्लकच्चूरो ॥ ३ ॥ सत्तावरी विरा लीं, कुहरि गिलोई अ होइ नायव्वो । गज्जर लोणा लोढा, विरुह तह लालवत च ॥ ४ ॥ " इत्यादि । एव प्रसिद्धस्यानन्तकरय वर्जनमिति योग । तथा उदुम्बरीति–सिद्धान्तप्रसिद्धाना वटपिप्पलोदुम्बरसप्तकदुम्बरफलानामत्यङ्गानाम्–अतिभोगाङ्गाना मद्यमधुमासादीनाम्, चरय तुलत्र योग, ' भागत ' भोगमाश्रित्य 'मानं च'–परिमाण च । इद हि किल द्वितीय गुणव्रत उपभोगपरिभोगगुणव्रताभिधान द्विधा भवति भोजनत कर्मतश्च । तत्रोपभुज्यत

१ " रिाई " ब ।

इत्युपभोगः--अशनादिः, सकृदर्थत्वादुपशब्दस्य, अन्तरर्थत्वादन्तर्भोगो वा। परिभुज्यत इति परिभोगः वस्त्रादेः,आवृत्त्यर्थत्वात् परिशब्दस्य, वहिरर्थत्वाद्वा वहिर्भोगः । एष चात्मक्रियारूपोऽपि विषयविषयिणोरभेदाद्विषय एवोपचरितः, अत एव तन्निवन्धनकर्मण्यप्ययमत्रोपचर्यत इत्याह--' कर्मतः ' कर्माश्रित्य ' खरकर्मादीनां ' कोट्टपालकर्मादीनां वर्जनमिति प्रकृतम् । ' अपरं ' अन्यद् द्वितीयं गुणव्रतमिदं ' भणितं ' प्रतिपादितं पूर्वाचार्यैरिति गम्यते ॥

तथा च वृद्धसंप्रदायः--" भोअणओ सावगो उस्सग्गेण फासुअं एसणीअं आहारं आहारेज्जा । तस्सासइ अणेसणीयमवि सचित्तवज्जं । तस्सासइ अणंतकायवहुवीयगाणि परिहरेज्जा । असणे अल्लयमूलगमंसादि, पाणे मंसरसमज्जाई, खाइमे पंचुंवराई, साइमे महुमाई । एवं परिभोगे वि वत्थादौ--थुल्लधवलप्पमुल्लाणि परिमिआणि परिभुंजेज्जा । सासणगोरवत्थमुवरि विभासा, जाव देवदूसाइपरिभोगे वि परिमाणं करेज्जा । कम्मओ वि अकम्मा न तरइ जीविउं ताहे अचंतसावज्जाणि परिहरेज्जा । एत्थं पि एकसिं चेव जं कीरइ कम्मं पहरणवहरणाइविवक्खाए तमुवभोगो, पुणो पुणो य जं तं पुण परिभोगो त्ति । अण्णे पुण कम्मपक्खे उवभोगपरिभोगजोयणं न करेंति । उवन्नासो अ एअस्सुवभोगपरिभोगकारणभावेणं । " इति ॥ ९१ ॥

उभयरूपेऽप्यत्रातिचारानाह--

सचित्तं पडिवद्धं, अपउलदुप्पउलतुच्छभक्खणयं ।
वज्जइ कम्मयओ वि हु, एत्थं इंगालकम्माई ॥ ९२ ॥

" सचित्त " गाहा व्याख्या—श्रावकेण हि भोजनत कि-
ल उत्सर्गतो निरवद्याहारभोजिना भाव्यम् , कर्मतश्च प्रायो निरवद्य-
कर्मानुष्ठानेन भवितव्यम् । अतस्तदपेक्षया यथासम्भवममी अति-
चारा दृश्या , तत्र च भोजनतस्तावदाह—' सचित्त ' इत्यादि । 'स-
चित्त ' कन्दादि, इह च सर्वत्र निवृत्तिविषयीकृतप्रवृत्तावप्यतिचारा
भिधान अतसापेक्षप्रवृत्तानाभोगादिनिबन्धप्रवृत्त्या दृश्यम् , अन्यथा
भङ्ग एव स्यात् । तथा तन्निवृत्तिविषयीकृत सचित्त वर्जयतीति
योग । प्रतिबद्धमिति सचित्तप्रतिबद्ध—वृक्षस्थगोन्दादि पक्वफलादि
वा । ' अपउलिअ ' इति ' अपक्व ' कणिकादि सम्भवत्सचित्ताव
यवम् । ' दुप्पउलिअ ' इति ' दुष्पक्व ' अर्धस्विन्नप्राय यवावपूल
कादि । तुच्छ—यत्र बहुनाऽपि भक्षितेन न किञ्चित् तथाविधमाहार-
कार्यम्, सम्भवदवद्य चाऽनिष्पन्नमुद्गफल्यादि । भक्षणश द प्रत्येक
मभिसम्बध्यते, सचित्तभक्षणमित्यादि । ' वर्जयति ' परिहरते ' कर्म-
तोऽपि च ' कर्माश्रित्य पुन ' अत्र ' द्वितीयगुणव्रतेऽङ्गारकर्मादि
वर्जयतीति योग । कर्मतो हि द्वितीयगुणव्रते पञ्चदशातिचारा भ-
वन्ति । तदुक्तम्—" इगाले१वण२साडी३भाडी४फोडीसु५ वज्जए
कम्म । वाणिज्ज चेव य दत१लक्ख२रस३केस४विसविसय५ ॥ १ ॥
एव खु जतपीलणकम्म१ निल्लछण२ च दवदाण३ । सरदहतलाय-
सोस४, असईपोस५ च वज्जेज्जा ॥ २ ॥" भावार्थस्तु वृद्धसम्प्र-
दायादवसेय , स चायम्—

" इगालकम्म ति इगाले डहिउ विक्किणइ, तत्थ छण्ह
कायाण वहो, त न कप्पइ । वणकम्म जो वण किणइ, पच्छा

कक्खे छिंदिउं मोल्लेण जीवइ, एवं पत्तगाइ पडिसिद्धा हाँति। सागडिकम्मं सागडिअत्तणेण जीवइ, तत्थ बंधवहाइ दोसा। भाडीकम्मं सएणं भंडोवक्खरेणं भाडएणं वहइ, परायगं न कप्पइ, अण्णेसिं वा सगडं बलद्दे अ देइ, एवमाइ काउं न कप्पइ। फोडीकम्मं उडत्तणं हलेण वा भूमीए फोडणं। दंतवाणिज्जं पुव्विं चेव पुलिंदाणं मुल्लं देइ, दंते देज्जाह त्ति, पच्छा पुलिंदा हत्थिं घाएंति, अचिरा सो वाणिअओ एइ त्ति काउं, एवं कम्मगराणं संखमुल्लं देइ, पुव्वाणिअं किणइ। लक्खवाणिज्जं लक्खवाणिज्जे वि एए चेव दोसा, तत्थ किमिआ हाँति। रसवाणिज्जं कल्लवालत्तणं, तत्थ सुराइ अणेगे दोसा मारणआक्कोसवहाइ जम्हा तम्हा न कप्पइ। केसवाणिज्जं दासीओ गहाय अण्णत्थ विक्किणइ जत्थ अग्घंति, एत्थ वि अणेगे दोसा परवसत्तादओ। विसवाणिज्जं विसविक्कओ सो न कप्पइ, तेण बहूण जीवाण विराहणा। जंतपीलणकम्मं तेल्लिअजंतं उच्छुजंतं च, तक्कम्माई य न कप्पइ। निल्लंछणकम्मं वद्धेउं गोणाइ न कप्पइ। दवग्गिदावणयाकम्मं वणदवं देइ खेत्तरक्खणनिमित्तं जहा उत्तरावहे, पच्छा दड्ढे तरुणगं तणं उट्ठेइ, तत्थ सत्ताणं सयसहस्साण वहो। सरदहतलागपरिसोसणया सरदहतलागाईणि सोसेइ, पच्छा वाविज्जइ, एवं न कप्पइ। असईपोस त्ति जहा गोल्लविसए जोणीपोसणगा दासीण तणिअं भाडिं गेण्हंति।" प्रदर्शनं चैतद् बहुसावद्यानां कर्मणामेवंजातीयानाम्, न पुनः परिगणनमिति॥ इह चैवं विंशतिसंख्यातिचाराभिधानमन्यत्रापि पञ्चातिचारसंख्यया तज्जातीयानां व्रतपरिणामका-

तुल्यनिबन्धनविधीनामपरेषां संभवो द्रष्टव्य इति ज्ञापनार्थम्, तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासंभवं सर्वव्रतेष्वतिचारा दृश्याः। कृतं प्रसङ्गेन। इति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयं गुणव्रतम्। इदानीं तृतीयमाह—

तहऽणत्थदंडविरई, अन्नं स चउव्विहो अवज्झाणे।
पमयायरिए हिंसप्पयाण पावोवएसे य ॥ ९४ ॥

" तह " गाहा व्याख्या—' तथा ' तेनैव प्रकारेण " गुरुमूले " इत्यादिना निर्दिष्टेन ' अनर्थदण्डविरतिः ' इति अर्थः—प्रयोजनम्, न विद्यतेऽर्थो यस्मिन् सोऽनर्थः, दण्ड्यते आत्माऽनेनेति दण्डः—निग्रह, अनर्थश्चासौ दण्डश्चानर्थदण्डः—इहलोकप्रयोजनमप्यङ्गीकृत्य निष्प्रयोजनभूतोपमर्दनात्मनो निग्रह इत्यर्थ, तस्य विरतिः—उपरमः ' अन्यत् ' अपरं तृतीयं गुणव्रतमिति हृदयम्। स चानर्थदण्डः ' चतुर्विधः ' चतुष्प्रकारः। तदाह—' अपध्याने ' निष्प्रयोजनदुष्टध्यानविषय इत्यर्थ। तदुक्तम्—" कइया वच्चइ सत्थो ?, किं भंडं ? कत्थ केत्तिआ भूमी ? । को कयविक्कयकालो ?, निव्विसई किं कहिं केण ? ॥ १ ॥ " इत्यादि। ' प्रमादाचरिते ' इति मद्यादिः प्रमाद तदाचरितविषय। अनर्थदण्डत्वं चास्योक्तशब्दार्थद्वारेण स्वबुद्ध्या दृश्यम्। हिंसेति—हिंसाहेतुत्वादायुधानलविषादयो हिंसेत्युच्यन्ते, कारणे कार्योपचारात्; तेषां प्रदाने—अन्यस्मै तत्समर्पणे। ' पापोपदेशे च ' सूचनात्सूत्रमिति ' पापकर्मोपदेशो ' कृष्याद्युपदेशने। तदुक्तम्—"क्षेत्रे

खडेह गोणे, दमेह एमाइ सावयजणस्स। उवदिसिउं णो कप्पइ, जाणिअजिणवयणसारस्स ॥ १ ॥" 'चः' समुच्चये। एवं चतुर्विधोऽनर्थदण्डः। इति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

अत्रातिचारानाह—

कंदप्पं कक्कुइयं, मोहरियं संजुयाहिगरणं च।
उवभोगपरीभोगाइरेगयं चेत्थ वज्जेइ ॥ ९४ ॥

"कंदप्पं" गाहा व्याख्या—कन्दर्पं कौकुच्यं मौखर्यं संयुताधिकरणं चोपभोगपरिभोगातिरेकतां चात्र वर्जयतीति पदघटना। कन्दर्पः—कामः तद्धेतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्प उच्यते, मोहोद्दीपकं वा नर्मेति भावः। इह च सामायारी—" सावगस्स अट्टहासो न वट्टइ। जइ नाम हसिअव्वं तो ईसिं चेव विहसिअव्वं " इति। कौकुच्यं—कुत्सितसंकोचनादिक्रियायुक्तः कुकुचः, तद्भावः कौकुच्यम्; अनेकप्रकारा मुखनयनौष्ठकरचरणभ्रूविकारपूर्विका परिहासादिजनिता भाण्डानामिव विडम्बनाक्रियेत्यर्थः। एत्थ सामायारी—" तारिसाणि भणिउं न कप्पंति जारिसेहिं लोगस्स हासो उप्पज्जइ। एवं गईए ठाणेण वा ठाइउं " इति। मौखर्यं—धाष्टर्यप्रायमसंबद्धप्रलापित्वमुच्यते। " मुहेण वा अरिमारेइ, जहा कुमारामच्चेण सो चारभडो विसज्जिओ, रण्णो निवेइयं, ताए जीवियाए वित्ती दिण्णा, अण्णया रुट्टेण मारिओ कुमारामच्चो। " 'संजुत्ताहिगरणं' अधिक्रियते नरकादिष्वनेनेत्यधिकरणं वास्युदूखलशिलापुत्रगोधूमयन्त्रकादि, संयुक्तं—अर्थक्रिया-

१ " उद्दिसिउं " ख।

करणयोग्यम्, संयुक्तं च तदधिकरणं चेति समासः। तत्थ सामा यारी—" सावगेण न संजुत्ताणि चेव सगडाईणि धरेअव्वाणि, एवं वासीपरसुमाईविभासा।" 'उवभोगपरिभोगाइरेगयं' ति उपभोगपरिभोगशब्दार्थो निरूपित एव, तदतिरेकता-तदाधिक्यम्, एत्थ वि सामायारी—" उवभोगाइरित्तं जइ तेल्लामलए बहु गिण्हइ तो बहुगा ण्हायगा वच्चति, तस्स लोलिआए अण्णे वि ण्हायगा वच्चति, पच्छा पूतरआउकायवहो। एवं पुप्फतंबोलमाइविभासा। एवं न वट्टइ। का विही सावगस्स उवभोगे ण्हाणे ? घरे ण्हाइ-यव्वं, नत्थि ताहे तेल्लामलएहिं सीसं घंसित्ता सव्वे साडिऊणं तलागाईणं तडे निविट्ठो अंजलीहिं ण्हाइ। एवं जेसु अ पुप्फेसु कुंथुमाइ ताणि य परिहरति " ॥ ९४ ॥

उक्तं सातिचारं तृतीयं गुणव्रतम्। तदुक्तौ चोक्तानि गुणव्रतानि। अधुना शिक्षाव्रतान्युच्यन्ते, तत्र शिक्षा—अभ्यासस्तत्प्रधा नानि व्रतानि शिक्षाव्रतानि पुनः पुनरासेवनार्हाणीत्यर्थः। तानि च सामायिकादीनि चत्वारि, तत्र तावत् सामायिकमाह—

सिक्खावयं तु एत्थं, सामाइय मो तयं तु विण्णेयं।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणासेवणारूवं ॥ ९५ ॥

" सिक्खा " गाहा व्याख्या—शिक्षा—परमपदप्रापिका क्रिया, तत्प्रधानं व्रतं शिक्षाव्रतं 'अत्र' श्रावकधर्मे 'सामायिकम्' इति समः—रागद्वेषवियुक्तः, आयः—लाभ, समस्यायः समायः, समो हि प्रतिक्षणमपूर्वैर्ज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायैर्निरुपमसुखहेतुभिरधः-कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमैर्युज्यते, स एव समायः प्रयोजनमस्य क्रियानु-

ष्ठानस्येति प्रयोजन इति, किम्? सामायिकम्, प्राकृतत्वात्सुपूलुका निर्देशः। 'मो' निपातः पादपूरणे। 'तत्तु' सामायिकं पुनः 'सावद्येतरयोगानां' सपापधर्मव्यापाराणां यथासंख्यं वर्जनासेवनास्वरूपं कालावधिनेति गम्यते। तस्मिन् गृहीते आरम्भादिपरिहारः स्वाध्यायादिविधिश्च विधेयः। इह सावद्ययोगवर्जनवदनवद्ययोगासेवनमप्यहर्निशं कर्तव्यमिति ज्ञापनार्थमुभयोपादानम्। एत्थ पुण सामायारी—"सामाइयं सावएण कहिं कायव्वं ति?, इह सावगो दुविहो, इड्ढीपत्तो अ अणिड्ढिपत्तो अ। जो सो अणिड्ढिपत्तो सो चेइयघरे साहुसमीवे करेइ, घरे वा पोसहसालाए वा। जत्थ वा वीसमइ अच्छइ वा निव्वावारो सव्वत्थ करेइ। सव्वं चउसु वि ठाणेसु नियमा कायव्वं—चेइयघरे साहुसमीवे पोसहसालाए घरे आवासगं करेंति त्ति। तत्थ जइ साहुसगासे करेइ तत्थ का विही? जइ परंपरभयं नत्थि, जइ वि अ केणइ समं विवाओ नत्थि, जइ कस्सइ न धरेइ मा तेण अंछवियंछी कज्जिही, जइ धारणगं दट्ठूणं न गिण्हइ मा भज्जिही, जइ य वावारं न करेइ ताहे घरे चेव सामाइयं काऊणं वच्चइ। पंचसमिओ तिगुत्तो इरियाउवउत्तो, जहा साहू, भासाए सावज्जं परिहरंतो, एसणाए कट्ठं वा लेट्ठुगं वा पडिलेहिउं पमज्जिउं, एवं आयाणे निक्खेवे अ खेलसिंघाणए न विगिंचइ, विगिंचतो वा पडिलेहेइ पमज्जइ य, जत्थ चिट्ठति तत्थ वि गुत्तिनिरोहं करेइ। एयाए विहीए गंता तिविहेण नमिऊण साहुणो पच्छा सामाइयं करेइ, करेमि भंते! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जाव साहू पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं ति काउं, पच्छा इरियावहियाए पडिकमइ।

पच्छा आलोएत्ता वंदइ आयरिआइ जहा रायणियाए, पुणो वि गुरुं वंदित्ता पडिलेहित्ता निविट्ठो पुच्छइ पढइ वा, एवं चेइएसु वि। जया सगिहे पोसहसालाए वा तत्थ नवरि गमणं नत्थि। जो इड्ढिपत्तो सो सव्विड्ढीए एइ, तेण जणस्स अत्था होइ, आढिआ साहुणो सुपुरिसपरिग्गहेणं। जइ सो कयसामाइओ एइ ताहे आसहत्थिमाई जणेण अहिगरणं न वट्टइ ताहे न करेइ, कयसामाइएण य पाएहिं आगंतव्वं तेण न करेइ। जइ सो सावओ तो न कोइ उट्ठेइ। अह अहाभद्दओ पूआ कया होउ त्ति भणंति ताहे पुव्वरइयं आसणं कीरइ, आयरिआ य उट्ठिआ अच्छंति, तत्थ उट्ठेंते-अणुट्ठेंते दोसा विभासियव्वा। पच्छा सो इड्ढिपत्तो सामाइयं करेइ अणेण विहिणा, करेमि भंते ! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि दुविहं तिविहेणं जाव नियमं पज्जुवासामि, इति। एवं सामाइयं काउं पडिक्कंतो वंदित्ता पुच्छइ। सो अ किर सामाइयं करेंतो मउडं अवणेइ, कुंडलाइं नाममुद्दं पुप्फ तंबोलं पावारगमाई वोसिरइ। एसो विही सामाइयस्स" ॥ ९५ ॥

अस्यैवातिचारानाह—

मणवयणकायदुप्पणिहाणं इह जत्तओ विवज्जेइ।
सइअकरणयं अणवट्ठियस्स तह अकरणयं चेव ॥ ९६ ॥

"मण" गाहा व्याख्या—'मनोवचनकायदुष्प्रणिधानं' मनःप्रभृतीनां सावद्यानां प्रवर्तनमित्यर्थः, 'इह' सामायिके 'यत्नत' आदरेण 'विवर्जयति' परिहरते। अथोऽमी अतिचारा— 'स्मृत्यकरणं' स्मृतेः—सामायिकविषयाया अनासेवनम्, एतदुक्तं

भवति—प्रबलप्रमादान्नैवं स्मरति, अस्यां वेलायां सामायिकं कर्त-व्यं कृतं न कृतमिति वा, स्मृतिमूलं हि मोक्षानुष्ठानम् । अनव-स्थितकरणं—करणानन्तरमेव त्यजति, यथाकथञ्चिद्वाऽनवस्थितं क-रोतीत्यनवस्थितकरणं वर्जयतीति । ' चः ' समुच्चयार्थः । ' एवः ' अवधारणे । अयमत्र भावार्थः—" सामाइयं ति काउं, घरचिंतं जो उ चिंतए सड्ढो । अट्टवसट्टोवगओ, निरत्थयं तस्स सामइयं ॥ १ ॥ कयसामइओ पुव्विं, बुद्धीए पेहिऊण भासिज्जा । सइ नि-रवज्जं वयणं, अण्णह सामाइयं न भवे ॥ २ ॥ अनिरिक्खिया-पमज्जिअथंडिल्ले ठाणमाइ सेवेंतो । हिंसाऽभावे वि न सो, कडसा-मइओ पमायाओ ॥ ३ ॥ न सरइ पमायजुत्तो, जो सामइयं कया हु कायव्वं । कयमकयं वा तस्स हु, कयं पि विफलं तयं नेयं ॥ ४ ॥ काऊण तक्खणं चिअ, पारेइ करेइ वा जहिच्छाए । अ-णवट्ठिअसामइयं, अणायराओ न तं सुद्धं ॥ ५ ॥ " ॥ ९६ ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमं शिक्षाव्रतम् । सांप्रतं द्वितीयमाह—

दिसिवयगहियस्स दिसापरिमाणस्सेह पइदिणं जं तु ।
परिमाणकरणमेयं, अवरं खलु होइ विण्णेयं ॥ ९७ ॥

" दिसिवय " गाहा व्याख्या—दिग्व्रतमुक्तस्वरूपम्, तत्र गृहीतस्य दिक्परिमाणस्य दीर्घकालिकस्येति गम्यते, ' इह ' श्राव-कधर्मे ' प्रतिदिनं ' अनुदिवसम्, एतच्चोपलक्षणं प्रतिप्रहरादेः, ' यत्तु ' यत्पुनः ' परिमाणकरणं ' संक्षिप्ततरदिक्प्रमाणग्रहणमि-त्यर्थः, ' एतत् ' एवंविधं परिमाणकरणं ' अपरं ' अन्यद्द्वितीयं

१ " अधुना " अ ।

शिक्षाव्रत देशावकाशिक देशे—दिग्व्रतगृहीतपरिमाणविभागेऽवकाशो देशावकाश , तेन निर्वृत्त देशावकाशिक भवति विज्ञेयम् । इति गाथार्थ ॥ ९७ ॥

अथातिचारानाह—

वज्जइ इह आणयणप्पओगपेसप्पओगयं चेव ।
सद्दाणुरूववायं, तह बहियापोग्गलक्खेवं ॥ ९८ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—वर्जयति ' इह ' द्वितीयशिक्षाव्रते आनयनप्रयोगप्रेष्यप्रयोगकं चैव शब्दानुपात रूपानुपात तथा बहि पुद्गलप्रक्षेपम् इति सूत्रानुवृत्ते प्राकृतत्वाच्च पदघटना । भावार्थस्तु—इह विशिष्टावधिके भूदेशाभिग्रहे परत स्वय गमनायोगाद् यदन्य सचित्तादिद्रव्यानयने प्रयुज्यते संदेशकप्रदानादिना त्वयेदमानेय इत्ययमानयनप्रयोग । तथा प्रेष्यप्रयोगः यथा—अभिगृहीतप्रविचारदेशव्यतिक्रमभयादवश्यमेव गत्वा त्वया मम गवाद्यानेयम्, इद वा तत्र कर्तव्यम इत्येवभूत । तथा शब्दानुपात—स्वगृहवृतिप्राकारादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिग्रहे बहिः प्रयोजनोत्पत्तौ तत्र स्वय गमनायोगात् वृतिप्राकारप्रत्यासन्नवर्तिनो बुद्धिपूर्वक छुत्कारिकादिशब्दकरणेन समवसितकान् बोधयत , शब्दानुपात — शब्दस्यानुपातन—उच्चारण शब्दानुपात तादृग् येन परकीयश्रवणविवरमनुपतत्यसाविति । तथा रूपानुपातः—अभिगृहीतदेशाद्बहि प्रयोजनभावे शब्दमनुच्चारयत एव परेषा समीपानयनार्थं स्वशरीररूपप्रदर्शन रूपानुपात । तथा बहि पुद्गलप्रक्षेप —अभिगृहीतदेशाद्बहि प्रयोजनभावे परेषा प्रबोधनाय लेष्ट्वादिक्षेप पुद्

लग्नक्षेपः इति भावना। देशावकाशिकमेतदर्थमभिगृह्यते—मा भूद्बहिर्गमनाऽऽगमनादिव्यापारजनितः प्राण्युपमर्द इति, स च स्वयंकृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित् फले विशेषः, प्रत्युत गुणः स्वयंगमने, ईर्यापथविशुद्धेः, परस्य पुनरनिपुणत्वान्नतच्छुद्धिः। इति गाथार्थः ॥ ९८ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयं शिक्षाव्रतम्। सांप्रतं तृतीयमुच्यते—

आहारदेहसक्कारबंभचावारपोसहो अन्नं।
देसे सव्वे य इमं, चरमे सामाइयं नियमा ॥ ९९ ॥

"आहार" गाहा व्याख्या—'आहार–देहसत्कार–ब्रह्म–अव्यापारपौषधः' इति इह पौषधशब्दो रूढ्या पर्वसु वर्तते, पर्वाणि चाष्टम्यादितिथयः पूरणात्पर्व धर्मोपचयहेतुत्वादित्यर्थः। पौषधशब्दश्चायं प्रत्येकमभिसंबध्यते, आहारपौषध इत्यादि। 'अन्यत्' अपरं तृतीयं पौषधोपवासशिक्षाव्रतमित्यर्थः। 'देशे' देशविषयं 'सर्वस्मिन्' सर्वविषयम्, 'चः' समुच्चये, 'इदं' पौषधोपवासशिक्षाव्रतं 'चरमे' सर्वतोऽव्यापारपोषधेऽङ्गीकृते 'सामायिकं' उक्तस्वरूपं करणीयमिति गम्यते, 'नियमात्' अवश्यंतया, अन्यथा सामायिकगुणाभाव इति पदघटना। तत्राहारः—प्रतीतः तद्विषयस्तन्निमित्तो वा पौषध आहारपौषधः, आहारादिनिवृत्तिनिमित्तं धर्मपूरणं पर्वेति भावना। एवं शरीरसत्कारपौषधः। ब्रह्मचर्यपोषधः, अत्र चरणीयं चर्यम्, "अचो यत्" इत्यस्मादधिकारात्, "गदमदचरयमश्चानुपसर्गे" (पा०–३–१–१००) इति यत्। ब्रह्म–

---

१ "अय" अ।

कुशलानुष्ठानम् । यथोक्तम्—" ब्रह्म देवो ब्रह्म तपो, ब्रह्म ज्ञान च शाश्वतम् । " ब्रह्म च तदर्थं चेति समासः, शेष पूर्ववत् । तथाऽ-व्यापारपौषध इति, एत्थ भावत्थो पुण इमो—आहारपोसहो दुविहो, देसे सव्वे य । देसे अमुगा विगई आयंबिलं वा एकसिं वा दो वा । सव्वे चउव्विहो आहारो अहोरत्त पच्चक्खाओ । सरीरपोसहो ण्हाणुव्वट्टणवण्णगविलेवणपुप्फगंधतंबोलाए वत्थाभरणपरिचागो य, सो वि देसे सव्वे य । देसे अमुग सरीरसकार न करेमि सव्वे मव्व न करेमि त्ति । बभचेरपोसहो वि देसे सव्वे य । देसे दिवा रत्तिं वा एकसिं वा दो वा वारे त्ति । सव्वे अहोरत्त बभयारी हवइ । अव्वावारपोसहो वि देसे सव्वे य । देसे अमुग वावार न करेमि । सव्वे सव्व वा वावार चेव हलसगडघरपरिकम्माईय न करेमि । एत्थ जो देसे पोसह करेइ सामाइय करेइ वा न वा । जो सव्वपोसह करेइ सो नियमा कयसामइओ । जइ न करेइ ता नियमा वचिज्जइ । त कहिं करेइ ? चेइयघरे वा साहुमूले वा घरे वा पोसहसालाए वा उम्मुक्कमणिसुवण्णो पढतो पोत्थय वा वायतो धम्मज्झाण झायइ । जहा एए साहुगुणे अह न समत्थो मदभग्गो धारेउ विभासा " ॥ ९९ ॥

अत्रातिचारानाह—

अप्पडिदुप्पडिलेहियपमज्जसेज्जाइ वज्जई इत्थ ।
संमं व अणणुपालणमाहाराईसु सव्वेसु ॥ १०० ॥

" अप्पडि० " गाहा व्याख्या—" अप्पडिदुपडिलेहि-अपमज्जसेज्जा " इति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात् प्राकृतानुरोधाच्चाय-

मर्थः—अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारकौ तथाऽप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारकौ वर्जयतीति योगः । इह च शय्या प्रतीता, संस्तीर्यत इति संस्तारकः—पौषधव्रत उपयोगी दर्भकुशकम्बलीवस्त्रादिः, तयोश्चाप्रत्युपेक्षणं—गोचरापन्नयोश्चक्षुषाऽनिरीक्षणं दुष्टं—उद्भ्रान्तचेतसः प्रत्युपेक्षणम्, ततश्चाप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितौ च तौ शय्यासंस्तारकौ चेति समासः, शय्यैव वा संस्तारक इति । एवमन्यत्राप्यक्षरगमनिका कार्येति । उपलक्षणं च शय्यासंस्तारकौ, उपयोगिनः पीठकादेरपि । एत्थ पुण सामायारी—" कडपोसहिओ नो अप्पडिलेहिअ सेज्जं दुरूहइ, संथारगं वा दुरूहइ, पोसहसालं वा सेवइ, दब्भवत्थं वा सुद्धवत्थं वा भूमीए संथरइ, काइयभूमीओ वा आगओ पुणरवि पडिलेहेइ, अण्णहा अइयारो । एवं पीढगाइसु वि विभासा ॥ " तथा प्रमार्जनं—शय्यादेर्वस्त्रोपान्तादिना तदकरणमप्रमार्जनम्, ' सम्यग् वाऽननुपालनम् ' यथावदविधानं ' आहारादिषु सर्वेषु ' प्रागुद्दिष्टेषु । इति गाथार्थः ॥

एत्थ भावणा—कयपोसहो अथिरचित्तो आहारे ताव सव्वं देसं वा पत्थेइ, बीयदिवसे पारणगस्स वा अप्पणो अट्ठाए आढत्तिं करेइ कारवेइ वा, इमं इमं व त्ति करेह न वट्टइ । सरीरसक्कारे सरीरं उव्वट्टेइ, दाढिआओ केसे वा रोमाइं वा सिंगाराहिप्पाएणं संठवेइ, दाहे वा सरीरं सिंचइ, एवं सव्वाणि सरीरभूसाकारणाणि परिहरइ । बंभचेरे इहलोइए पारलोइए वा भोगे पत्थेइ संबाहेइ वा, अहवा सद्दफरिसरसरूवगंधा अभिलसइ, बंभचरपोसहो कया पूरिही, चइयामो बंभचेरेणं ति । अव्वावारे सावज्जाणि वावारेइ,

णमभादेरदानबुद्धया मात्सर्यानत एव । 'सचित्तपिधानं' सचित्तेन—फलादिना पिधानं—स्थगनमिति समासः, भावना प्राग्वत् । 'कालातिक्रमः' इति कालस्यातिक्रम कालातिक्रम'—इत्युचितो यो भिक्षाकाल साधूनां समतिक्रम्य—अविलङ्घ्यानागत वा भुङ्क्ते, तदा च किं तेन लब्धेनापि ? कालातिक्रान्तत्वात् । तदुक्तम्—" काले दिण्णस्स पहेणयस्स अग्घो न तीरए काउं । तस्सेव अथकपणामिअस्स गिण्हतया नत्थि ॥ " 'परव्यपदेश:' इति आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्य व्यपदेशः परव्यपदेश इति समास । साधोः पौषधोपवासपारणकाले भिक्षार्थे समुपस्थितस्य प्रकटमन्नादि पश्यतः श्रावकोऽभिधत्ते परकीयमिदमिति नास्माकीनमतो न ददामि किञ्चित्, याचितो वाऽभिधत्ते विद्यमान एवामुकस्येदमस्ति तत्र गत्वा मार्गत यूयमिति । मात्सर्यमिति—याचितः कुप्यति, परोन्नतिवैमनस्यं वा मात्सर्यं इति तेन तावद् द्रमकेण याचितेन दत्तं किमहं ततोऽपि न्यून इति मात्सर्याद्ददाति, कषायकलुषितेन वा चित्तेन श्र ददतो मात्सर्यम् । इति गाथार्थ ॥ १०२ ॥

उक्तं सातिचार चतुर्थं शिक्षाव्रतम् । तदुक्तौ चोक्तानि द्वादशापि श्रावकव्रतानि । साम्प्रत तत्रातिचारोक्तिमेव शोधयति । ननु यद्यतिचारा अपि परिहारविपर्यासभावेनात्राभिधीयन्ते किमिति तेषामपि व्रतानामिव प्रत्याख्यानं त्रिधात्रिधादिविभागेन न प्रदर्शितमिति मनस्याधायाह—

एत्थं पुण अइयारा, नो परिसुद्धेसु हुंति सव्वेसु ।
अक्खंडविरइभावा, वज्जइ सव्वत्थओ भणियं ॥ १०३ ॥

" एत्थं " गाहा व्याख्या—' अत्र ' एतेषु प्राणातिपातादिव्रतेषु, पुनःशब्दो विशेषणे, अतिचारगतमेतदत्र विशेषितमभिधातव्यमित्यर्थः । ' नो ' निषेधे, ' परिशुद्धेषु ' विबन्धककर्मानुदयागततात्त्विकविरतिपरिणामप्रतिपन्नेषु ' भवन्ति ' जायन्ते ' सर्वेषु ' द्वादशस्वपि । हेतुमाह—' अखण्डविरतिभावात् ' परिपूर्णदेशविरतिसद्भावतः, नहि परिपूर्णदेशविरतिसद्भावे वधादिप्रतिपत्तिर्भवतीति भावः । वर्जयति, अत्र इतिशब्दाध्याहारो दृश्यः, वर्जयतीत्येवं ' सर्वत्र ' सूत्रे । ' अतः ' यतोऽखण्डविरतिभावाद् वधादिप्रवृत्तिर्न भवत्येव अस्माद्धेतोः ' भणितं ' उक्तम् । इदमुक्तं भवति—यद्यप्यतिचाराणां पृथक् प्रत्याख्यानं नोक्तं तथापि प्राणिवधादिप्रत्याख्यान एव शुद्धिप्राप्ते प्रत्याख्यातुर्वधबन्धाद्यतिचारपरिहारप्रवणैव प्रायः प्रवृत्तिः स्यादतो व्रतप्रत्याख्यानमेवंविधविषयव्यापीति नातिचारा अत्र पृथक् प्रत्याख्येयतयोच्यन्ते, किन्त्वेवंविधविरतौ वधादिरूपा प्रवृत्तिर्न भवतीति ज्ञापनाय सर्वत्रातिचारान् वर्जयतीत्युच्यते । इति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

ननु यद्येवं विरतिविबन्धककर्मह्रासवशागतविरतिपरिणामे स्वरसत एव वधादिपरिहारप्रवणैव प्रवृत्तिर्विरतिमतस्तर्हि तस्येदं विरतिविषयादिनिरूपकसूत्रं किंफलं देशविरतिं प्रति स्यात् ? इत्याह—

सुत्ता उवायरक्खणगहणपयत्तविसया मुणेयव्वा ।
कुंभारचक्कभामगदंडाहरणेण धीरेहिं ॥ १०४ ॥

" सुत्ता " गाहा व्याख्या—' सूत्रात् ' आगमात् उपायरक्षणादयः कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन धीरैर्ज्ञातव्या इति

योग । तत्रोपायेन रक्षणमुपायरक्षणम्, परिशुद्धनलग्रहणादिम हणे प्रयत्नो ग्रहणप्रयत्न, मतग्रहणार्थं चतुर्मासकारी पुन पुन श्रवणादिविषय आदरविषय । सकल्पविषयीकृतप्राण्यादिरूप उपायरक्षणादीना चार्थस्ते उपायरक्षणादय सूत्राद् ज्ञातव्या । कथम्? कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन । इदमत्र हृदयम्—यथा किल कुम्भकारचक्रस्याभ्रमतो भ्रमतो वा दण्डो भ्रमणतत्स्थैर्यनिबन्धतमे व भवति, एवमिहापि सूत्रेणोपायरक्षणादयो निरूप्यमाणा विरति परिणामेऽसति सति च सभवद्विरतेरसुमतो गुणकरा एव । इह केचिद् विषयादिपदानि पश्चानुपूर्व्या विभागेनान्यथाऽपि व्याचक्षते, इह तु प्रतिपत्तिलाघवायेत्यमेव व्याख्यातानि । इति गाथार्थ ॥१०४॥

प्रदर्शितोदाहरणमेव समर्थयति—

गहणा उवरि पयत्ता, होइ असतो वि विरइपरिणामो ।
अकुसलकम्मोदयओ, पडइ अवन्नाइ लिंगमिह ॥ १०५ ॥

" गहणा " गाहा व्याख्या—' ग्रहणादुपरि ' " गुरुमूले " इत्यादिसूत्रनिदर्शितव्रतोपादानोत्तरकालमित्यर्थ, ' प्रयत्नात् ' पुन पुन श्रवणाद्यादरात्, किम्? ' भवति ' जायते ' असन्नपि विरतिपरिणाम ' अविद्यमानोऽपि कर्मह्रासनिबन्धनस्तास्विको विरत्यध्यवसाय, अनेन च सूत्रादुपायरक्षणादयो निरूप्यमाणा विरतिपरिणामेऽसति तदुत्पादका भवन्तीत्यावेदित भवति । सति तु तत्र फलमाह—' अकुशलकर्मोदयत ' अशुभकषायादिकर्मानुभावात् ' पतति ' अपयाति विरतिपरिणाम इति प्रकृतम्, अत सूत्रादुपायरक्षणादयस्तत्स्थिरत्वनिबन्धना भवन्तीत्यभिप्राय । तत्र प्रति-

पतिते चिह्नमाह—अवर्णः–अश्लाघा अवज्ञा वा–अनादर आदिर्यस्य तत्तथा, आदिशब्दात्तद्रक्षणोपायाप्रवृत्त्यादि च ' लिङ्गं ' चिह्नं ' इह ' व्रतपरिणामपरिपाते । इति गाथार्थः ॥ १०५ ॥

अतस्तस्यासत उत्पादनाय सतः स्थैर्याय यद्विधेयं तन्निगमनद्वारेणाह—

तम्हा निच्चसईए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणम्मि ।
पडिवक्खदुगुंछाए, परिणइआलोयणेणं च ॥ १०६ ॥

" तम्हा " गाहा व्याख्या—यस्मादेवमसन् भवति संश्च प्रमादात् परिपतति विरतिपरिणामस्तस्मात् नित्यं–सदा स्मृत्या–अधिकृताविस्मरणेन, ' बहुमानेन च ' भावप्रतिबन्धेन च ' अधिकृतगुणे ' सम्यक्त्वाणुव्रतादौ, ' प्रतिपक्षजुगुप्सया ' मिथ्यात्वप्राणिवधाद्युद्वेगेन, ' परिणत्यालोचनेन च ' मिथ्यात्वप्राणिवधादीनां "दारुणफला एते " इति विपाकालोचनेन । इति गाथार्थः ॥ १०६ ॥

तथा—

तित्थंकरभत्तीए, सुसाहुजणपज्जुवासणाए य ।
उत्तरगुणसद्धाए, एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥ १०७ ॥

" तित्थंकर " गाहा व्याख्या—' तीर्थकरभक्त्या ' परमगुरुविनयेन ' सुसाधुजनपर्युपासनया च ' भावयतिसेवनया च ' उत्तरगुणश्रद्धया च ' सम्यक्त्वे सत्यणुव्रताभिलाषेण तेषु सत्सु महाव्रताभिलाषेण च ' अत्र ' विरतिव्यतिकरे ' सदा ' सर्वदा भवति ' यतितव्यं ' उद्यमः करणीयः । इति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

एवमसंतो वि इमो, जायइ जाओ वि न पडइ कयाई ।
ता इत्थं बुद्धिमया, अपमाओ होइ कायव्वो ॥ १०८ ॥

" एवं " गाहा व्याख्या—' एवं ' उक्तन्यायेन प्रवृत्तौ ' असन्नपि ' अविद्यमानोऽपि ' अयं ' विरतिपरिणामः ' जायते ' भवति, ' जातश्च ' संपन्नश्च ' न पतति कदाचित् ' नापैति कदाचिदपि, ' तत् ' तस्मात् ' अत्र ' निश्चयमरणादौ ' बुद्धिमता ' धीमता ' अप्रमाद ' उद्यमो भवति कर्तव्यः । इति गाथार्थः ॥१०८॥

उक्तव्रतानामेवाऽवधिविशेषं निदर्शयन्नाह—

एत्थ उ सावगधम्मे, पायमणुव्वयगुणव्वयाई च ।
आवकहियाइँ सिक्खावयाइँ पुण इत्तराइं ति ॥ १०९ ॥

" एत्थ " गाहा व्याख्या—' अत्र ' एतस्मिन् प्रस्तुते श्रावकधर्म इति योगः, ' तु ' अवधारणे, अत्रैव न शाक्यादिधर्मे, ' प्रायः ' बाहुल्येन, प्रायोग्रहणेन परिमद्व्रतादौ चतुर्मासिकादिरूपमप्यवधिमाह । 'अणुव्रतगुणव्रतानि च ' इति पञ्चाणुव्रतानि प्रतिपादितस्वरूपाणि त्रीणि गुणव्रतानि उक्तलक्षणान्येव ' यावत्कथिकानि ' इति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि धारणीयानि, " न तु नियोगतो यावज्जीवमेव " इति गुरवो व्याचक्षते, प्रतिचतुर्मासकमपि तद्ग्रहः, वृद्धपरम्परायाततथासामाचार्युपलब्धेः । ' शिक्षाव्रतानि पुनरित्वराणि ' इति शिक्षा—अभ्यासस्तस्या व्रतानि शिक्षाव्रतानि इत्वराणीति–इत्वरकालानि । तत्र प्रतिदिवसानुष्ठेये सामायिकदेशावकाशिके पुन पुनरुच्चार्येते इति भावना, पौषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणी-

यो । इति गाथार्थः ॥ १०९ ॥

एवं द्वादशविधेऽपि श्रावकधर्मेऽभिहिते संलेखनाभिधाना-वसरस्तत्राह[1]—

संलेहणा य अंते, न निओगा जेण पव्वयइ कोई ।
तम्हा नो इह भणिया, विहिसेसमिमस्स वोच्छामि ॥११०॥

" संलेहणा " गाहा व्याख्या—' संलेखना ' चरमानशनपूर्वक्रियारूपा आगमप्रसिद्धा ' अन्ते ' जीवितपर्यवसाने संभविनी, न ' नियोगात् ' अवश्यंतया ना गृहिणः संभविनी । कारणमाह—येन कारणेन ' प्रव्रजति ' यतिर्भवति 'कोऽपि' तथाविधविरतिपरिणामवान् गृही ' तस्मात् ' अतो हेतोः ' नो ' नैव ' इह ' अत्रावसरे ' भणिता ' प्रतिपादिता । ' विधिशेषं ' श्रावककर्तव्यमेवानुक्तं ' अस्य ' श्रावकस्य ' वक्ष्ये ' अभिधास्ये । इति गाथार्थः ॥ ११० ॥

तमेवाह—

निवसेज्ज तत्थ सड्ढो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।
चेइयहराइँ य जम्मि, तयन्नसाहम्मिया चेव ॥ १११ ॥

" निवसेज्ज " गाहा व्याख्या—' निवसेत् ' आवसेत् ' तत्र ' नगरादौ ' श्राद्धः ' श्रावकः साधूनां यत्र भवति ' संपातः ' संपतनं संपातः—आगमनमित्यर्थः । चैत्यगृहाणि च यस्मिन्, तदन्यसमानधार्मिकाश्चैव श्रावकादयः, इति गाथार्थः ॥ १११ ॥

एवंविधस्थाने निवसने किं फलम् ? [इति चेदुच्यते—

---

१ "—वसरस्तत्रमाह " व ।

गुणानां वृद्धिः । तथा] चेदमभिहितमन्यत्र—" माहुए वंदणेणं, नासइ पावं असंकिआ भावा । फासुअदाणे निज्जर, उवग्गहो नाणमाईणं ॥ १ ॥ मिच्छदंसणमहणं, सम्मदंसणविसुद्धिहेउं च । चिइवंदणाइविहिणा, पण्णत्तं वीयरागेहिं ॥ २ ॥ साहम्मिअथिरकरणे, वच्छल्लं सासणस्स सारो त्ति । मग्गसहायत्तणओ, तहा अनासो अ धम्माओ ॥ ३ ॥ " तत्रापि प्रतिदिनकर्त्तव्यमाह—

नवकारेण विबोहो, अणुसरणं सावगो वयाइम्मि ।
जोगो चिइवंदण मो, पच्चक्खाणं च विहिपुव्वं ॥ ११२ ॥

" नवकार " गाहा व्याख्या —' नमस्कारेण विबोध ' इति सुप्तोत्थितेन नमस्कार पठितव्य । तथाऽनुस्मरणं कर्तव्य श्रावकोऽहमिति, व्रतादौ विषये स्मरणम् । व्रतानि च मे इतिपाठः। ततो योगः कायिकादि । ' चैत्यवन्दन ' इति प्रयत्नेन चैत्यवन्दन कर्तव्यम् । ततो गुर्वादीनि अभिवन्द्य प्रत्याख्यानं च ' विधिपूर्वक ' सम्यगाकारशुद्ध ग्राह्यम् । इति गाथार्थ ॥ ११२ ॥

ततः—

तह चेईहरगमणं, सक्कारो वंदणं गुरुसगासे ।
पच्चक्खाणं सवणं, जइपुच्छा उचियकरणिज्जं ॥ ११३ ॥

" तह " गाहा व्याख्या—' तथा चैत्यगृहगमनं ' तथाविधिनैव पञ्चविधाभिगमाराधनेन चैत्यगृहगमनं—जिनबिम्बसदनप्रवेशः । तदुक्तम्—" सच्चित्ताणं दव्वाणं विउस्सग्गणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं अविउस्सग्गणयाए, एगसाडिएणं उत्तरासंगेणं,

१ " अणुग्गहो " अ ।

चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं, मणसो एगत्तीभावेणं।" तत्र च 'सत्कारः' माल्यादिभिरभ्यर्चनमर्हत्प्रतिमाया इति गम्यते, 'वन्दनं' प्रतीतं चैत्यवन्दनाविधानेन, ततो गुरुसकाशे 'प्रत्याख्यानं' स्वयं गृहादिगृहीतप्रत्याख्यानस्य गुरुसाक्षिकत्वविधानमित्यर्थः, तत्रैव श्रवणमागमस्येति गम्यते, तदनन्तरं 'यतिपृच्छा' साधुशरीरसंयमवार्ताप्रच्छनम्, तत्र च 'उचितकरणीयं' यतेर्ग्लानत्वादावौषधप्रदानोपदिशनादि विधेयम्। इति गाथार्थः ॥ ११३ ॥

ततः—

अविरुद्धो ववहारो, काले तह भोयणं च संवरणं।
चेइहरागमसवणं, सक्कारो वंदणाई य ॥ ११४ ॥

"अविरुद्धो" गाहा व्याख्या—'अविरुद्धो व्यवहारः' प्राक्प्रदर्शितपञ्चदशकर्मादानपरिहारेणाल्पावद्यप्रवृत्तिरित्यर्थः। 'काले' अवसरे देहारोग्यानुगुणे प्रत्याख्यानतीरितसमयस्वरूपे 'तथा' भणितविधिना। यदुक्तम्—"उचिया य दाणकिरिया, भावनिओगो अ होइ कायव्वो। नायं पिवीलिगाणं, एत्थं च परिग्गहे क्खायं ॥ १ ॥ उचिअत्तेण पवित्ती, ठाणुववेसो अ नियमसरणं च। तदहिगकिरिया विहिणा, वणलेवुवमाण उवभोगो ॥ २ ॥" इत्येवं। 'भोजनं' आहाराभ्यवहारः। 'चः' समुच्चये। 'संवरणं' तदनन्तरं संभवतो ग्रन्थिसहितादेः प्रत्याख्यानस्य ग्रहणमित्यर्थः। ततोऽवसरे 'चैत्यगृहगमनं' स्वगृहादर्हदायतने यानम्, श्रवणं सिद्धान्तोपदेशादेः साधुसमीप इति गम्यते। सत्कारो वन्दनादिश्चार्हच्चैत्यानां प्रस्ताव इति गम्यते। श्रवणविषयीकृतसाधूनां

या, यतस्तेषामपि वन्दनावसरे प्राक्प्रदर्शिताभिगमोऽभिहित एव यद्वा श्रवणपदात् प्रागेव सत्कारवन्दनादिपदयोगोऽर्थतो दृश्य, तेनार्हद्विम्बविषयमेव सत्कारादि । इति गाथार्थः ॥ ११४ ॥

तत्र—

जइविस्सामणमुचिओ, जोगो नवकारचिंतणाईओ ।
गिहिगमणं विहिसुवणं, सरणं गुरुदेवयाईणं ॥ ११५ ॥

" जइ " गाहा व्याख्या—' यतिविश्रमण ' साधूनां वैयावृत्त्यस्वाध्यायादिश्रान्ताना पुष्टकारणात्तथाविधश्रावकादपि देहखेदापनोदनमिच्छता तदपनयन करणीयमिति गम्यते, प्राकृतत्वाच्च श्रा स्यतेरुपान्त्यदीर्घत्वम् । यद्वा विश्राम्यत' प्रयोग इति शत्रन्तस्य णिचि ल्युटि च विश्रामणमिति च भवति । ' उचितः ' स्वभूमिकायोग्य' ' योग ' व्यापार' । तमेवाह—नमस्कारचिन्तनादिक', आदिशब्दात् परिपठितप्रकरणगुणनादिपरिग्रह' । ततो ' गृहगमन' निजवेश्मगमनम् । तत्र च ' विधिस्वपनं ' विधिना शयनक्रिया । तमेवाह—' स्मरण ' मनसि धारणम्, उपलक्षणत्वादस्य गुणवर्णनादि च ' गुरुदेवतादीनाम् ' गुरूणा—धर्मदायकाना देवताना च—अर्हताम्, आदिशब्दादन्येषा च धर्मोपकारकाणा प्रत्याख्यानादीना च स्मरणम् । इति गाथार्थः ॥ ११५ ॥

तत्र च—

अब्बंभे पुण विरई, मोहदुगंछा सतत्तचिंता य ।
इत्थीकडेवराणं, तव्विरएसुं च बहुमाणो ॥ ११६ ॥

" अब्बभे " गाहा व्याख्या—' अब्रह्मणि ' स्त्रीपरिभोग-

लक्षणे, पुनःशब्दा विशेषणे, मुख्यमार्गं विशिनष्टि । तदुक्तम्—
" उत्सर्गब्रह्मचारित्वमसेवा पारिणामिकम् । अवश्यं तेन कर्तव्यं, दुरन्तः कामविड्वरः ॥ १ ॥ " इति । ' मोहजुगुप्सा ' स्त्रीपरिभोगहेतुवेदादिमोहनीयनिन्दनम । यथा—" यल्लज्जनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं, वीभत्समुल्वणमलाविलपूतिगन्धि । तद् याचतेऽङ्गमिह कामकृमिस्तदेवं, किं वा दुनोति न मनोभववामता सा ॥ १ ॥ " इत्यादि । ' स्वतत्त्वचिन्ता च ' स्त्रीकडेवराणां वस्तुतत्त्वपर्यालोचनं वा योषिदङ्गानाम् । तदुक्तम्—" का श्रीः श्रोण्यामजस्रं श्रवदुदरदरीपूतिसान्द्रद्रवायां ?, का शोभा भूरिमांसोद्भवगडुषु निपातोन्मुखेषु स्तनेषु ? । का वा लीला सुलीलाचलितजललवालोलकेष्वीक्षणेषु ?, स्त्रीणां किं चास्ति रम्यं वदत बुधजनाः ! यत्र सक्तिं विदध्मः ? ॥१॥ शुक्रशोणितसंभूतं, नवच्छिद्रं मलोल्वणम् । अस्थिशृङ्खलिकामात्रं, हन्त योषिच्छरीरकम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' तद्विरतेषु च ' अब्रह्मविरतेषु च यतिषु बहुमानः—अन्तरङ्गप्रीतिरूपः । यथोक्तम्—" तीरात्तीरमुपैति रौति करुणं चिन्तां समालम्बते, किंचिद् ध्यायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षणः । स्वां छायामवलोक्य कूजति पुनः कान्तेति मुग्धः खगो, धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमदना धिग् दुःखिताः कामिनः ॥ १ ॥ तणसंथारनिसण्णो, वि मुणिवरो भट्ठरागमयमोहो । जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि ? ॥ २ ॥ जं विसयविरत्ताणं, सोक्खं सज्झायभावियमईणं । तं मुणइ मुणिवरो चिय, अणुहवओ न उण अण्णो त्ति ॥ २ ॥ " इत्यादि । इति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

सुत्तविउद्धस्स पुणो, सुहुमपयत्थेसु चित्तविन्नासो ।
भवठिइनिरूवणे वा, अहिगरणोवसमचित्ते वा ॥ ११७ ॥

" सुत्त " गाहा व्याख्या—' सुप्तविबुद्धस्य पुनः ' निद्रापगमेन जाग्रतस्तु श्रावकस्य ' सूक्ष्मपदार्थेषु ' कर्मात्मपरिणामादिषु ' चित्तविन्यासः ' मानसावेशनं करणीय इति गम्यते । ' भवस्थितिनिरूपणे ' संसारसंभवद्भावपर्यालोचने चित्तविन्यास इति प्रकृतम् । यथोक्तम्—" पिता दासो दासो भवति जनको बन्धुरहितो, रिपुर्बन्धुर्माता भवति दुहिता साऽपि जननी । अनिष्टः स्यादिष्टः परिणमति शर्माऽसुखतया, जनो धिक् संसारे तदपि रमति नो विरमति ॥ १ ॥ " इत्यादि । वाशब्दः पूर्वापेक्षया पक्षान्तरद्योतकः । ' अधिकरणोपशमचित्ते वा ' प्रवृत्तकलहद्धामणापर्यालोचने वा, कृष्यादीनि वाऽधिकरणानि । शेषं सुगमम् । इति गाथार्थः ॥ ११७ ॥

तथा—

आउयपरिहाणीए, असमंजसचेट्ठियाण व विवागे ।
खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेसुं च विविहेसुं ॥ ११८ ॥

" आउय " गाहा व्याख्या—' आयुःपरिहाणौ ' प्रतिक्षणायुष्कक्षयलक्षणायां चित्तन्यास इति योग । यथोक्तम्—"आयुरपूर्वापूर्वं, पूर्वोपात्तैरुपात्तमिदमनिशम् । क्षपयितरां तीव्रातपपरिशोषितशेषमम्भ इव ॥ १ ॥ अविहतगति समन्तात्, प्रतिदिनमामन्त्रतं समभ्येति । मृत्युस्तथापि जानन्, विभव्य स्वपिपि रजनीषु ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' असमञ्जसचेष्टितानां वा विपाके ' इति असदाचरितानां–प्राणिवधादीनाम्, वा शब्दः प्राग्वत्,

विपाके–नरकादिद्वारेण फलदायकत्वे चित्तन्यास इति प्रतिपदमस्य योगः। यथोक्तम्—" वहमारणअब्भक्खाणदाणपरधणविलोवणाईणं। सव्वजहण्णो उदओ, दसगुणिओ इक्कसिकयाणं ॥ १ ॥ तिव्वयरे उ पओसे, सयगुणिओ सयसहस्सकोडिगुणो। कोडाकोडिगुणो वा, हुज्ज विवागो वहुतरो वा ॥ २ ॥" 'क्षणलाभदीपनायां' क्षणे–कालविशेषे स्तोकेऽपि काले इत्यर्थः, लाभस्य–कर्मनिर्जरापुण्योपार्जनादेर्दीपना–प्रकाशना क्षणलाभदीपना तस्याम्। यथोक्तम्—" जं अण्णाणी कम्मं, खवेइ वहुआहिं वासकोडीहिं। तं णाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥ जह चिरसंचिअमिंधणमनलो पवणसहिओ दुअं डहइ। तह कम्मिंधणममिअं, खणेण झाणानलो डहइ ॥ २ ॥" तथा—"नरएसु सुरवरेसु अ, जो वंधइ सागरोवमं एक्कं। पलिओवमाण वंधइ, कोडिसहस्साणि दिवसेणं ॥ १ ॥ एस कमो नरएसु वि, वुहेण नाऊण नाम एअं पि। धम्मम्मि कह पमाओ, निमेसमित्तं पि कायव्वो ? ॥ २ ॥" 'धर्मगुणेषु च विविधेषु' धर्मगुणेषु–ज्ञानादिगुणेष्विहलोकपरलोकार्थसाधनेषु विविधेषु–बहुविधेषु। यथोक्तम्—" जीवंतस्स इह जसो, कित्ती य मयस्स परभवे धम्मो। सगुणस्स निग्गुणस्स य, अयसोऽकित्ती अहम्मो अ ॥ १ ॥ " तथा—"निर्जितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम्। विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥ स्वशरीरेऽपि न रज्यति, शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति। रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥ २ ॥ " इत्यादि। इति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

तथा—

बाहगदोमविवक्खो, धम्मायरिए य उज्जुयविहारे ।
एमाइचित्तनासो, संवेगरसायणं देइ ॥ ११६ ॥

'बाहग" गाहा व्याख्या—बाधकदोष-अर्थोपार्जना नुरागादयो ये यस्याध्यवसायकालुष्यहेतव स तद्विपक्षे-तदपगमहेतो चित्तन्यास विदध्यादिति योजना । यदुक्तम्—"जो जेण बाहिज्जइ दोसेण वेमणाइविमएण । सो सतु तस्स विपक्खं, तव्विसय चेव भावेज्जा ॥ १ ॥ अत्थम्मि रागभावे, तस्सेव उ अ अयाइएकेस । भावज्ज धम्महेउ, अभावमो तह य तस्सेव ॥ २ ॥ णेहम्मि य सयमेत्त माइलाई य सव्वजीवाणं । मोहम्मि अहाथूरं, वत्थुसहाव सुगणिहाए ॥ ३ ॥' इत्यादि । 'धर्माचार्ये' धर्म दानादि गुणविरयर्थं । यथोक्तम्—"इच्छे वेयावडिअं, गुरुमाईण महाणुभावाणं । जेसि पमावेणेयं, पत्त तह पालिअ चेव ॥ १ ॥ तेसि नमो तेसि नमो, भावेण पुणो वि चेव तेसि नमो । अणुव कयपरहियरया, जे एयं देंति जीवाणं ॥ २ ॥" इत्यादि । 'उज तविहारे' अप्रतिबद्धमासकल्पादिविहारे साधुगत इति गम्यते, य मांचार्यविशेषणं वा । यथोक्तम्—"निधा शुद्ध भैक्ष जलमपि मितं प्रासुकतमं, मलं तिष्ठ गात्रं वमनममदेवावृतिकरम् । अमू र्छावृत्तित्वं क्वचिदपि शम कोऽपि मनसो, नमस्यामः साधूश्चरित मिति येषामभिमतम् ॥१॥" एवं च चित्तविन्यास फलनिर्देशद्वा- रेण निगमयति—'एवमादिचित्तन्यास' एवप्रकारमन्यदप्यास प्रमादनिन्दादिचिन्तनम् । यथोक्तम्—"शिवशर्ममूलमेकं, दुरुपमा

प्तोऽसि जीव ! जिनधर्मम् । तद्यदि सपदि तदिच्छसि, नोगच्छसि किमिति तत्र तराम् ? ॥ १ ॥ इत्यादि । किम् ? 'संवेगरसायनं' संवेगः-संसारनिर्वेदो मोक्षानुरागो वा रसायनं-अमृतं निर्वृतिहेतुत्वात्संवेगरसायनं तद् 'ददाति' प्रयच्छति, एवंचिन्तने हि संवेग उत्पद्यते । इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥

ततः—

गोसे भणिओ य विही, इय अणवरयं तु चिट्ठमाणस्स ।
भवविरहबीयभूओ, जायइ चारित्तपरिणामो ॥ १२० ॥

"गोसे" गाहा व्याख्या—'गोसे' प्रत्युपसि भणितश्च विधिः, चशब्दस्य एवकारार्थत्वात् प्रत्युपसि प्राक्प्रतिपादित एव विधिः, यथा—"नवकारेण विबोहो" इत्यादिकः । एवं च प्रतिदिनानुष्ठानं फलप्रदर्शनद्वारेण निगमयति—'इति' प्रागुक्तप्रकारेण 'अनवरतं' सन्ततं 'चेष्टमानस्य' प्रदर्शितमनुष्ठानं विदधतः श्रावकस्येति गम्यम् । किं भवति ? 'भवविरहबीजभूतः' संसारवियोगकारणकल्पः 'जायते' संपद्यते चारित्रपरिणामः सर्वविरतिपरिणतिरिति योऽर्थः । एवं हि देशविरतिमभ्यस्यते, उपायप्रवृत्तेरवश्यं भवविरहबीजभूतश्चारित्रपरिणामस्तत्रान्यत्र वा भवे भवेदिति हृदयम् । इह च "विरह" इति सिताम्बरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कवेरङ्कः । इति गाथार्थः ॥ १२० ॥

एवं श्रीहरिभद्रसूरिरचिते तन्त्रेऽत्र वृत्तिं मया,
प्रायः पूर्वनिबद्धवृत्तिवशतो दिङ्मात्ररूपामिमाम् ।

शक्त्या नाम निबध्नता यदविध किञ्चिन्निबद्धं भवेत्,
   तत् सिद्धान्तविचक्षणै क्षमिजनै क्षम्य विशोध्य तथा ॥१॥
इति विहितवतोर्वैर्वृत्तिमेता स्वशक्त्या
   यदभिमतसमीहापूरि पुण्य मयाऽऽप्तम् ।
तदुदितशुभभक्त्या धर्ममेवेति भव्या [1],
   विदधतु यतिभक्ता साधुसन्मानदेवा ॥ २ ॥

इति श्रीमानदेवसूरिविरचिता श्रावकधर्मविधिप्रकरणस्य
वृत्ति परिसमाप्तेति ॥

ग्रन्थाग्रमुद्देशतोऽनुष्टुप्परिकल्पनया पञ्चदशशतानि षड्विंशत्यु
त्तराणि अङ्कतोऽपि १५२६[2] ॥

॥ समाप्तमिदं सवृत्तिकं श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ॥

---

१ पत्नुर्ता ' अ । २ ' १४२६ अ ।

आत्मानन्दग्रन्थरत्नमालायामद्यावधिमुद्रितानां ग्रन्थानां सूची.

१ समवसरणस्तवः
२ क्षुल्लकभवप्रकरणम्
३ लोकनालिका
४ योनिस्तवः
५ कालसप्ततिका
६ देहस्थितिस्तवो लघ्वल्पबहुत्वं च
७ सिद्धदण्डिका
८ कायस्थितिस्तवः
९ भावप्रकरणम्
१० नवतत्त्वप्रकरणं (भाष्यविवृतिसमलंकृतम्)
११ विचारपञ्चाशिका
१२ बन्धषट्त्रिंशिका
१३ परमाणु–पुद्गल–निगोदषट्त्रिंशिका
१४ श्रावकव्रतभङ्गप्रकरणम्
१५ देववन्दनादिभाष्यत्रयम्
१६ सिद्धपञ्चाशिका
१७ अन्नायउञ्छकुलकम्
१८ विचारसप्ततिका
१९ अल्पबहुत्वगर्भितवीरस्तवनादि.
२० पञ्चसूत्रम्
२१ जम्बूस्वामिचरित्रम्
२२ रत्नपालनृपकथानकम्
२३ सूक्तरत्नावली
२४ मेघदूतसमस्यालेखः
२५ चेतोदूतम्
२६ पर्यादिकाव्याख्यानम्
२७ चम्पकमालाकथानकम्
२८ सम्यक्त्वकौमुदी
२९ श्राद्धगुणविवरणम्
३० धर्मरत्नप्रकरणं (स्वोपज्ञटीकया समलंकृतम्)
३१ कल्पसूत्रं सुबोधिकानाम्न्या टीकया भूषितम्)
३२ उत्तराध्ययनम् (भावविजयगणिविरचितटीकयोपेतम्)
३३ उपदेशसप्ततिका
३४ कुमारपालप्रबन्धः
३५ आचारोपदेशः
३६ रोहिण्यशोकचन्द्रकथा
३७ ज्ञानसाराष्टकं (ज्ञानमञ्जरीनाम्न्या टीकया समलंकृतम्
३८ गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकं (दिपिकया भूषितम्)
३९ समयसारप्रकरणं सटीकम्
४० सुकृतसागरम्
४१ धम्मिलकथा
४२ धन्यकथानकम्
४३ प्रतिमाशतकम्
४४ चतुर्विंशतिस्तुतिसंग्रहः

४५ रौहिणेयकथा
४६ क्षेत्रसमासप्रकरण (स्वोपज्ञटीका युक्तम्।)
४७ श्राद्धविधि (विधिकौमुदीनाम्न्या वृत्त्यायुत)
४८ बृहत्संग्रहणी
४९ षड्दर्शनसमुच्चय
५० पञ्चसूत्र
५१ सुदर्शनमहाकाव्यम्
५२ चत्वारः प्राचीनकर्मग्रन्थाः
५३ सम्बोधसप्तति
५४ कुवलयमाला कथा-संस्कृत
५५ सामाचारीप्रकरण (स्वोपज्ञटीका युक्तम्)
५६ करुणावज्रायुधनाटकम्।
५७ कुमारपालचरित्रमहाकाव्यम्
५८ महावीरचरियं
५९ कौमुदीमित्रानन्दनाटकम्
६० प्रबुद्धरौहिणेयम्
६१ धर्माभ्युदयम्
६२ पञ्चनिर्ग्रन्थीप्रज्ञापनातृतीयपदसंग्रहणीप्रकरण
६३ रयणसेहरीकहा
६४ सिद्धप्राभृतम्
६५ दानप्रदीपम्
६६ बन्धहेतूदयत्रिभङ्गी आदि
६७ धर्मरत्न
६८ सप्ततिशतस्थानकम्
६९ चैत्यवन्दनमहाभाष्यम्
७० प्रश्नपद्धति
७१ कल्पकिरणावली
७२ योगदर्शनम्
७३ मन्त्रव्याख्यान
७४ देवेन्द्रनरकेन्द्र प्रकरणम्
७५ सुमतिवृत्तादिकथानकम्
७६ श्राद्धकर्मविधि सटीकः
७७ मध्यम न्यायकम्
७८ गुरुतत्त्वविनिश्चय सटीकः

छपायेला परचुरण संस्कृत ग्रंथो

१ सम्यक्त्वदशकथा
२ सुपार्श्वचरित्रम्
३ सुदर्शनाचरित्रम् (प्रथम भाग)
४ कल्पमञ्जरी
५ जैनतत्त्वादर्शविधि
६ [illegible]
७ लब्धप्रत्ययन्यायम्
८ अनुत्तरोपपातिकदशासूत्रे